

Határ Győző, Marsall László,
Utassy József versei

Kántor Lajos, Tornai József esszéje

Szajbély Mihály Csáth Gézáról

Néző rovatunkban: cseh összeállítás

Diákmelléklet: Aczél Géza
Kassák Lajosról

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
OLASZ SÁNDOR

A szerkesztőség tagjai:

ANNUS GÁBOR
(tördelőszerkesztő)

HAJÓS JÓZSEFNÉ
(szerkesztőségi titkár)

HÁSZ RÓBERT
(olvasószerkesztő)

VÖRÖS LÁSZLÓ
(a szerkesztőség elnöke)

tiszatáj

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat, a József Attila Alapítvány,
a Soros Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

Felelős kiadó: Kovács Miklósné, a kuratórium titkára.

Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány.

A lapot nyomja: Officina Nyomdaipari Oktató és Termelő Kft., Szeged.

Felelős vezető: Varga József.

Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 312-670. Terjeszti a HÍRKER Rt. és az NH Rt. Előfizethető a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (Budapest, VIII. Orczy tér 1., levélcím: 1900 Budapest, Orczy tér 1.), ezen kívül Budapesten a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletági Igazgatósága kerületi ügyfélszolgálati irodáin, vidéken a postahivatalokban; közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 11991102-02102799-00000000 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára: 60 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 180, fél évre 360, egész évre 720 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

L. ÉVFOLYAM, 12. SZÁM

1996. DECEMBER

MARSALL LÁSZLÓ: Gombnyomások	3
HATÁR GYŐZŐ: Viola da gamba (9. elégia)	6
LÁSZLÓFFY ALADÁR: Asztali arcom	8
TORNAI JÓZSEF: Egy körtefa története	9
UTASSY JÓZSEF: A kakukkfű illata; Sándor bácsi	22
HÁY JÁNOS: Három levél (Az afrikai lányhoz; A szív helyére költöző lányhoz; Magának)	24
BALOGH TAMÁS: Esti Kornélt lerajzolják	27
PLUGOR MAGOR: Ha én lennék Theirésziasz; Bőrharisnya elindul; A nyárfák; A damaszkuszi út	33
KELEMEN ZOLTÁN: Mozart tele; Hármasság; Napablak;	36
HARGITAI PÉTER: Bálványteremtő ima; „Elment anyád”	38
KÁNTOR LAJOS: Ady-margó, 1996	40
LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR: Guirlande-szonáta	45
BÁLINT TIBOR: Az utolsó ítélet	50

NÉZŐ

Cseh összeállításunk elé	60
NIEDERHAUSER EMIL: František Palacký helye a kelet-európai történetírásban	61
RICHARD PRAŽÁK: František Palacký és a magyar reformmozgalom	64
FRIED ISTVÁN: František Palacký és a magyar irodalom	69

TANULMÁNY

SZAJBÉLY MIHÁLY: Csáth Géza Szabadkája	77
--	----

KRITIKA

BERTHA ZOLTÁN: Bálint Tibor: Bábel toronyháza	85
BÜKY LÁSZLÓ: Plugor Magor-Plugor Sándor: Angyal- létra	91

MŰVÉSZET

BALOGH TIBOR: <i>Között lenni, teljesebbé válni</i> (Gondola- tok a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia sze- gedi színrelépése alkalmából)	94
---	----

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

SCHÉNER MIHÁLY rajzai a 21., 26., 32., 35., 37., 39., 44.
és a 96. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

ACZÉL GÉZA: Termő avantgárd
(Kassák Lajos: A ló meghal a madarak kirepülnek)

MARSALL LÁSZLÓ

Gombnyomások

Menekülő

*Hajtányomban váltókon kibicsaklom,
fejre állok, mint kerge jancsiszög,
a padlat alatt ijedezve csuklom,
a „Kússz ki! Mássz ki” – csak piszeg-pöszög.*

*Mint bifokális szemüveges horgász,
ha peccentője elcseszett radar,
vagyok hajtány alól kikúsz-mász,
aki forgalmat, halat nem zavar.*

Reményes horgász

*Ki új pályát jár egyengetve látja,
reményes horgász, sejtí hol a hal,
de szél-bodorta, tarjagos a pálya
és minden holnap gyökkentő vonal.*

Sub profundo

I.

*A föltámadó holtat ha ölöm,
régebben holtat, ifjabb halott,
kapok-e, „Holt-Ölő Halott”-külön-
díjat, állami pulpitus-kövön,
s melyikünk emel elébb kalapot?*

II.

*Élőnek tetsző nyegle csont-zenész,
legalulról, a legholtabb ha int,
– madártávtatból, nádor vagy kenéz –,
a halottas okmányból ki-kinéz.
Győztes? (Holtak minisztere szerint.)*

(Epilógus)

III.

*Köszöntik-e az incifinci gyilkost,
vagy vén Ádám apóval paroláz?
A kordinátor körbe-körbe futkos.
Az úrben vörös torok habotáz.*

Elvont pofonok és orrok

I.

*Ha két pofon ma egymásnak esik,
pofon: P „pofon-halmazt” szélesít,
pofont adnak-kapnak a pofonok,
a pofonra szánt két arc: vigyorog.*

II.

*Két orr – orr-orr – egymásba tüsszent,
keletkezik két tüsszentés-elegy,
sértetlenek az arcok és az orrok,
gurul a Föld mint nyálka-göngyöleg.*

Kakas-bölcselem

*Erőszakolni büntetéseket
legyek holnapra ketrecelt kakas.
Minek? A ketrec úgyse végleges,
jön a csontozó Róka-úrutas.*

JóAsszonyok-RosszAnyák

I.

*A Jóasszonyok tőlünk elsúrlódva
bányászbékázgatnak a Fertő-tóban.
Hideg hasukból kél ki ebihal,
viszi taligán kétszarvú bivaly.*

II.

*A Rosszanyák is két tempót ha úsznak,
fiacskájuk cikákol víz alatt,
bokáját marják, kotuba lehúzzák,
– érkezőben a cementes vonat.*

Leszerelő katona

*A gyávaságot és a bátorságot
elúntam, mint a spenótfőzeléket,
tükkörtőjás szeretnék lenni mától,
zöldes pépen fehérlő gombja-sárga,
kis tálban élnem nagy Napszerűséget.*

Egy gáznyomóra

*Posztó nadrág és „Gyorsasági Eszme”
dagasztja autós feje ülepét,
most épp fejen áll útszéli kereszten,
szegycsontja veres, hasa hupikék.*

Fenomenologia

*„Varnyúban hál a kódorgó boszorkány
mint szekrényemben nyűvő ruha-moly.”
– Macska-szemszögből: két sornyi koholmány,
gyapjú-szemszögből tüzeskard-pokol.*

Folyosói nyanyuszok

*A nyílt folyosón magában motyog
tíz nyanyusz, három közülük a cserfes.
Korcukban szeszes butykoska kotyog,
NyelvMester, vigyázz nyolcat el ne kergess.*

*A protagonistát, hogy meg ne ölnéd,
s le ne pisszegd a meggyszín-pongyolást,
szádba nyomják a nyelvves hegyű tört és
bánod foghíjuk tűzkutya-vasát.*

Kártyaparti

*Francia ágyon hármásban –, a kártya:
piros ulti, vagy póker – nem tudom.
Meztelen kibic: Mia – Zsú – Agáta,
kint fõnn a Hold, mint vízzel telt koton.*

HATÁR GYŐZŐ

Viola da gamba

9. ELÉGIA

*ahogy a sarokbaállított húrjavesztett
vén viola da gamba
elvan s ahogy a légy elvan veszteg:
– elvagyok magamba'*

*plédekbe burkolódzom s valamiképp
a szárnyas torpedó hasítja
közegét: kanyarogvást iramlík vélem
az ellét hullámvasútja*

*megszoktam nem szédít felpörgő félelem
omlásomba beletanultam:
ezen túl-vagyogatós- az elpergő Jelen
azon innen – a múltam*

*a vanás közelnézetében a létforgács
belesuvad az elvanásba:
látogatás-jövés-menés-susmorgás...
– de mint az abszint elvonása*

*az imádott alkoholé az örökrészeg
bezsongott részegesnek
én is! alig várom a becsempészett
butykosnak hogy nekiessek*

*titkon kortyolom-szürcsölöm-kapásból
beosztva hogy kiteljen
a mai napra rendelt elvagyogatós: el-
legyen a test a szellem*

*a tengerjárta nappárában a puha skót
tartán plédek alatt
a parton hol a felhúzott-térde-kulcsoló
elvan-elkuporog*

s hol még a pihe toll is lendületében:
sziklányi-kőtömbnyi mázsa
már ilyen a tétel együttőhelyében-
lassított zuhanása

miénk e gyakorító lét-elem-
tanulmány: a vagyogató
keszeg somfordálás által a lételen:
a sártest-elhagyogató

figyelés a maga-elengedés a sérült
agy-üresedésig
pánik-teleszkópon a pálya zenitjéről:
a becsapódás hogy hol késik-

úgy hogy ne akadjon fenn környezeted
a bumfordi elegyen
s a jókedvű egykedvűség – a kedélybeteg
derű is benne legyen

ebben az ellétben amint jól beléhatol
tárgyába s benne elvan
az ember s ahogy effajta szakavatott
öregember ezer van

a torlás szemközt-legközepén – felhővel
rámszálló ágy-lehülőben
ebben az istenverte szentektől el-
nevezett istálló-dülőben

hol a hústest s akár a légy is veszteg:
– elvagyok magamba'
ahogy a sarokbaállított húrjavesztett
vén viola da gamba

LÁSZLÓFFY ALADÁR

Asztali arcom

Születésnap virág helyett
és íróasztalhasználat fejében
SZ. K.-nak, 1996. VIII. 25. vasárnap.

*Üveglapon, az úszó égnek
kis, asztali változatán
asztali bor, asztali ének,
asztali felhő-karaván.*

*Valahonnan az égből néznek,
ott úszik el az arcomon
tükre örömnék, kitörésnek
ahogy a ceruzát fogom.*

*Asztali ceruzák kiállnak,
mint égi üveg-vadkanok
hátából nyílnak, dárdaszálak –
asztali szentimre vagyok,*

*s asztali zrinyi: mert a látszat
világít, ringat, játszik és
melyik volt magyar estét játssza
mikor épp melyik szenvedés.*

TORNAI JÓZSEF

Egy körtefa története

A „semmi új” kora. Milyen könnyű összetéveszteni a divatost az újjal! Hol van most akármilyen új? Régen nincs sem a történelemben, a tudományban, a filozófiában, ahogy a festészetben, irodalomban, zenében, pszichológiában sincs. Akármilyen újat gondolunk is, mindnyájan ugyanazt a mókuskereket forgatjuk.

Mivel új nélkül nincs nagyság, semmiféle nagy mű sem születhet versben, regényben, képzőművészetben, gondolkodásban.

A „semmi új” kora.

*

Nullaként, semmiként élni: talán így még lehet. Talán így még mindig hiteles lehetek, hiszen az alapvető, sőt, a Hamvas-féle „primordiális” helyzetet foglalom el. Mindenesetre megmaradt a vers. A szerelem nem. A vers.

*

Az információforrás. Aki él: információforrás. Tudom valakiről, hol lakik, hol dolgozik, mik a gondjai, mi történt vele tegnap, hol volt tegnapelőtt este a szerelmével, mit látott nemrég a moziban, elvált tőle a házastársa, mikor utazott Szolnokra, kórházi kezelésen van, mert leesett a létráról és eltört két bordája, szomorkodik és levelet ír éjszaka...

Ha kikapcsolom ezt a forrást: meghal: semmi lesz. Semmi. Ha valaki meghal: végleges információ-csőd.

Nulla információ: halál.

Végtelen információ-sugárzás: örökélet.

A gondolat és a kifejezés emberei. Nem hálnak meg. A kultúra teljes idejét-terét átlüktetik információval.

*

Madárjel és sors. Kismadár, majdnem csupasz. Csak a szárnyán nőttek ki a tolltokok. Feketerigó-fióka. Hazahozom. Rossz érzéssel, tudom, nagyon rosszat jelent. Ma kiderült: hiába etetem-itatom, nem lesz belőle madár. Korcs, nem tud lábra állni, talán ezért nem fejlődik a tollazata.

Igazam lett: sorsomban baljós fordulat. Mi az összefüggés a madár-jel és sors között?

Mit csináljak a beteg madárral?

„Sorsára hagyjam?” Etessem tovább? Megöljem, hogy ne szenvedjen? Az irgalomhalál világproblémái.

*

A számomra veszedelmes emberek. Nem szabad tudnom róluk semmit. Ilyen módon szétoldani őket a semmibe. Ezt kell tennem, hogy megszabaduljak az árnyékomtól.

*

Az individuális lét. Éjjel megijedek, hogy a kis fióka haldoklik, hogy hátha az utolsókat veri a kis szív a reménytelenségben. A teljes reménytelenségben. Máris gyászt érzek, fájdalmat. Odarohanok a „fészkéhez”: látom él, nyitogatja a csőrét. Még azonnal tátog, ha mozgást hall.

Meddig?

Ez most mindennél fontosabbnak látszik. Pedig csak egy korcs, életképtelen kisrigó. Miért? Az én lelkem része benne is. És már harmadik napja együtt. Hogy kapaszkodik az életbe! Hogy ver a szíve! Újra kitátja a csőrét, nyújtogatja a nyakát. Félek. Gyöngye a csipogása.

Hajnal, háromnegyed hat. Vastagon süt be a nap. Megint rossz érzés. Megnézem: halott, mozdulatlan. Holtmerv. És milyen kicsi! Mikor szállt el (a lelke)?

Nyitva a szeme.

Tegnap még látta a napot.

Mi borít annyira gyászba?

Az első este, hogy megláttam és hazahoztam, idegen volt, még ijesztő is, hogy tátogott és megpróbált mozogni. Ijesztett a csupaszsága, nagy, totykos hasa.

Másnap reggel csipogással ébresztett. Adtam neki enni-inni. Napközben is, minél többször. Ha meglátott, csipogott, óriásira tátva sárga csőrét-torkát. Mennyire szeretett volna élni, mint a többi madár. (Talán hallotta az ablakon át, hogy neszeznek kint a rejtélyes zöld mindenségben.)

Közel lenni valakihez, valamihez, aki, ami beteg, nyomorult. Az egészséges madarak messze vannak.

Megrázott a reménytelensége. A reménytelen lét-szomja. Belém lopózott a mozdulata, a szeme apró pillantása: a mohó lelke, igen, a mohóság... Ismerősök lettünk, lény-társak. Bhakti: Őiránta és viszont, biztos.

El kellett mennie.

De még több oka van a fájdalomnak. Sírok, pedig káromkodni szeretnék. Mert a kozmoszban csak az individuális lét tűnik el végleg. Örökre. Van valami abban a teológiában, hogy isten külön-külön megteremt minden lelket. Ez azt jelenti, hogy ezek a külön konkrét létezők a legértékesebb metafizikai kincsek. Mert születnek és eltűnnek?

Nem: az az értékes bennük, ami megszületik (isten külön, egyedileg megteremt), mégis eltűnhetnek. Érted? *mégis eltűnhetnek!* „Mert egyetlen sajáttrajzú fűszálnak/cédrusterebélynek/én-rózsaburoknak se volna szabad szélbe-tépázódnia soha.” (régi versem)

*

Zsoltárok. Istenem, miért olyan nyomorúságos a lét, miért nem olyan dicsőséges, amilyen te vagy?

Istenem, te arra való vagy, hogy legyen hova szöknünk ebből a nyomorúságból.

Istenem, én mindig „glórát” akartam kiáltani a szerelemre, s mindig blaszémia lett belőle.

Istenem, nem hihetem el, hogy végleg megszabadultam abból a pokolból, amit véres szerelemnek hívnak.

Istenem, egy pillanatra se feledkezhettek meg arról, hogy ezt a poklot már senki sem veheti el tőlem.

Istenem, te tudtad, hogy a pokolnak vannak mennyei pillanatai?

Istenem, mindig valamilyen teljességgel megoldhatatlannal találtam magam szemben. Miért akartad, hogy lázasan, szenvedve, reménytelenül szeresselek egész életemben?

Istenem, számomra nem maradt csak a vers. A szerelem nem, a megvilágosodás nem.

Istenem, le kellene merülnöm az Ősökhöz, megköszönni, hogy valamiként, akármilyen véresen, szörnyen, elfogadhatatlanul megszabadítottál a szerelemtől.

Istenem, megtaláltam az okát félelmemnek, a fejemre nehezedő szikla-nyomásnak: minden dolgom tökéletesen *bizonytalanná* vált.

Istenem, itt állnak nagy üvegázában a piros, hosszúszerű rózsák, hogy *diadalmas szépségükkel* enyhítsék hiányodat.

Istenem, egyedül vagyok, de ez nem a szerelem vagy a te hiányod. Ez egyedüllet. Ahogyan a legtöbb teremtményed egyedül van a mindenségben.

Istenem, hiába beszélek, írom a verseimet: nem tudom elmondani annak a fájdalmát, hogy elveszítettelek!

Istenem, mondd, hogy tudnék másként élni, hogy tudnék napról napra csak *lenni*, ha nem szeretnélek?

Istenem, azt hiszem, fölmértem a szent-ágostoni–kálvini predestináció szakadékát: ezt a minden arányt és féket elvesztett szerelmi vallomást – hozzád!

Istenem, veled mindig kivilágosodik a minden, velem mindig elsötétül.

Istenem, pánikban vagyok! És ha megkérdezed: mitől? Csak azt felelhetem: pánikban vagyok! Pánikban, érted, pánikban, pánikban!

Istenem, mi lesz velem? Rettegek attól, ami után szomjúság gyötör, és eszemet veszítve sóvárgok arra, ami darabokra szakít.

Istenem, a bodza, a jázmin meg az olajfa triójához most a hárs is csatlakozott: illat-kvartett kíséri zuhanásom.

*

A varázslat módja. Mert valóban varázslat volt, ezért nem is lehet másról, mint varázslatról beszélni. Mindig is szerettem volna Odüsszeusz lenni. Illyést is azért írtam le Odüsszeuszként egyik régi versemben, mert szívesen egyesítet-

tem volna Odüsszeuszt meg Orpheuszt magamban. A mese így lenne négy-személyes: a varázsló Kirké, a világjáró Odüsszeusz; a gyönyörű, halhatatlan nimfa: Euridike, és a bacchánsnők-széttépte, a levágott fejével még mindig éneklő Orpheusz, a költő, a mágia áldozata. Ráadásul egyikük sem, mivel egyszerűen csupán a hétköznapi E. és J. meg az ő szintén hétköznapi történetük.

Szerelmük?

Itt-ott meséltem róla, s a kajánul vagy résztvevően legörbülő szájak mind azt mondták: „Öreg, ez szerelem, ez a szerelem! Miért vársz mást, miért vársz együtt-lélegzést férfiak és nők szokásos játszmáiból?”

Ilyenformán persze meggondolandó, hogy beszéljek-e róla. Hátha nem is olyan fontos se magamnak, se E-nek? E. különben is mindig félt a leírásoktól. „Azért nem mondom el neked semmit, mert te mindent megírsz!”

Én meg ilyenkor arra gondoltam: annyira azért nem váltam nyelvvé. Amúgy is az a gondom: hogyan kell (lehet?) nyelvvé válni prózában? S kell-e egyáltalán, ahogyan versben? Másként megközelítve: az-e a szent profanizálása, ha elmondjuk, leírjuk, nyelvvé tesszük, vagy éppen fordítva: a profánt emeljük szentté az irodalom forma-többletével? Milyen fiatalon ráérezett erre Shelley: „One word is too often profaned/For me to profane it./One feeling too falsely disdained/For me to disdain it.” Ő már eldöntötte: amit annyit s annyian profanizáltak, aligha lehet (s főleg nem szabad!) újfent profanizálni.

Ha meg arra a misztikusok-kedvelte állításra gondolok, miszerint „minden megismerés isten megismerése”, nem háríthatom el magamtól a következtetést: minden szerelmi történet így vagy úgy, ilyen vagy olyan titkos szállal a mindnyájuk által öntudatlanul is szövegetett teológiai gondolatokhoz kötődik. Az újbóli meg újbóli elmondásoktól az ős-mese szent történetévé lesz. A szent történetek ezért halhatatlanok.

Azért írom (írjam?) meg, hogy megmaradjon, ami abszolút meg-nem-maradó? Elveszíthetetlené tegyem (teszem?) az örökre elveszítettet? Csakhogy jártam már úgy: az elmondással végleg kihullattam magamból a gyerek- és kamaszkorom.

Nevezzük ezt így: az elmesélés *kockázata*.

Ha lehet, csökkentsük ezt a kockázatot. Ráadásul úgy, hogy nem a világ-nak mondom el, ami E. és közöttem történt (Sőt, történik!). Ennek is megvan a módja. Baudelaire így kezdi a *Dög* című versét: „Rappelez-vous l'objet que nous vîmes, mon ame/Ce beau matin d'été si doux”, vagyis: „Idézzé föl, én lelkem azt a dolgot, amit ma láttunk/ezen az olyan szelíd-szép nyári reggelen.” Tehát nem úgy, ahogy Szabó Lőrinc fordítja: „Meséld el, lelkem, a nyárhajnali látványt”... stb. Mert akkor ez olyan, mintha soliloquia, magával-való beszélgetés volna. Nem: Baudelaire valójában azt kérdezi: „Emlékszel, kedvesem, mit láttunk ma...? Aztán ő maga írja le a „szörnyű” emléket s teszi hozzá a tanulságot. A dolgok „formáját és isteni lényegét” (la forme et l'essence divine) a költő mű megőrzi.

A mű.

Az idea platóni megtestesülése. Alakot ölt a szó, márvány, hang, festék. És a szép megszületik. A posztmodern magabiztos filozófjai, akik mint földértők, a metafizikai szép haldoklásáról számolnak be, elfeledkeznek róla, hogy a jó orvos nemcsak a kórismét állapítja meg, hanem a gyógymódot is, és hozzá lát a beteg egészségének helyreállításához.

Mondom: és megszületik a szép, de csak akkor, ha mesénket neked idézem föl.

*

Megismerés és testiség. Az a vallás volna az igazi, vagyis az felelne meg a szerepének (még hozzá tökéletesen!), amely vállalni s hirdetni merné üdvösség-mutatásával együtt, tehát annak részeként a lét-kutatást meg a szexualitást is. Ezzel szemben majd mindegyik a maga sokezeréves vagy sokszázados dogmáit járja körül újra meg újra, legfőljebb finomításokat, megközelítési módokat változtatva. Jung elég jól érzékelteti azt a hagyományos fóbiát, amely a független és fölfedező gondolkodástól (akár a szellemre, akár az érzékekre vonatkozik az) eleve visszariasztja az egyházakat. Olyan világot látunk magunk előtt, ahol a posztmodern vagy nem is posztmodern nihilizmussal szemben egy önmaga fogalom-láncába bénított nyelvezet áll. A kettő között semmi átjárás.

*

Az üresség. Két évtizeddel ezelőtt írtam egy verset. Így kezdődik:

*Az ember belül üres
az ember belül üres
ez ember belül üres*

Ezután homokon fekvő lukas ladikhoz hasonlítom az emberi lényt, aki-nek (amelynek) bordái közt ott nyikorog

*amit a szél beszél
amit a szél beszél
amit a szél beszél*

Olyasféle fölismerés dolgozott akkor bennem, hogy ha lefejtjük magunkról a civilizáció, a nevelés, a szokások, előítéletek burkát, egy tiszta, meghatározatlan lényt kapunk, amely annyira nem zárt, vagyis annyira nyitott, azaz üres, hogy a kozmosz közvetlen sugarai tökéletesen átjárhatják. Úgy sejtettem, ez az erkölcsi törvényektől meg-nem-zavart ember az igazi homo sapiens.

Az üresség azonban negatív fogalom Európában.

Én teljesen pozitív értelemben használtam, noha az egzisztencializmus kétségbeesést, szorongást és gondot hangsúlyozó szemlélete hatott rám.

A buddhizmus némelyik irányzata viszont azonosítja az ürességet a nirvánával. A tan egyik-másik fajtája „telített ürességről” beszél: ez foglalja el az én

megszüntetett illúziójának helyét. Az üresség legjelentősebb (s legszélsőségebb!) hirdetője, Nágárdzsuna, Eliade szerint minden létezés, lényeket tagad, még a nirvánát is, amely pedig Buddha gondolkodásában az egyetlen valóság. Nágárdzsuna azt mondja, minden üres, azaz önnön természetétől meg van fosztva. Ráadásul az, hogy az üresség megfoghatatlan, kifejezhetetlen, nem jelenti azt, hogy létezik valamiféle transzcendens valóság, valami abszolút. Az egyetemes üresség valójában egyenlő az újra-megtestesüléstől való megszabadulással.

A költészet, úgy látszik, mégiscsak a váratlan bepillanás (intuíció, imagináció, illumináció) alapuló megismerési mód. Vagyis versem úgy buddhista vers, hogy a Kr. e. a hatodik században keletkezett tan Kr. u. a második században történt módosulásáról természetesen nem tudtam. Nem ismertem a tizenhatodik századi német misztikus költő (Eckhardt mester tanítványa) később lefordított kétsorosát sem. Angelus Silesius azt írja:

*Isten háza vagyok, és szívem szentélye
akkor a legszentebb, ha üres a mélye.*

Keleti és nyugati misztika ennyire szószерinti egyezése sokféle további következtetésre adhatna alkalmat. Mégsem hiszem, hogy versem misztikus szöveg. Önmagában érvényes lírai műként kell olvasni. Ontológiai vagy megváltástani jelentésrétege persze különleges helyet ad neki. Főleg, ha Ázsia és Európa vallásai a jövő évezredben sokkal közelebb kerülnek, akár összeötvöződve is, egymáshoz.

*

Öntetszelgés. Régebben, ha bizonytalanabb jelleműnek és általában tehetégtelenebbnek mondott valaki, dühöngtem és tiltakoztam. Mostanában inkább örülök az ilyen vélekedésnek. Mert: egyrészt csakugyan nem vagyok *abszolút* erős jellem, másrészt az efféle figyelmeztetés-számba vehető megjegyzések nagyon is jók arra, hogy megóvjanak mindenféle öntetszelgéstől.

*

Versírás: bűn. Így lett bűn az írás, az én versírási „függőségem”: nekem múzsa kellett hozzá, és ez fölrobbantotta a házasságaim. Az első és a másodikat is. Szenvedést okoztam azoknak, akiket pedig szerettem, s akiknek egyáltalán nem akartam rosszat. Súlyos ár, melyet elsősorban nem nekem kellett megfizetnem.

*

Pusztaszer: mítosz-hiány. Ott állok az Árpád- emlékmű előtt Ópusztaszeren. Tudom, mi történt vala ott 1100 évvel ezelőtt.

Mindenki tudja körülöttem.

Ezért az ünnep, meghatottság, megindultság.

De *miért nincs* a vérszerződésnek mítoszi története, ahogyan Ügek feleségének, Emesének van?

Miért nincs?

A mítosz mélyebb, valóságosabb múlt, mint a történelem. A mítosz csak kis részben emberi mű.

*

„Ha rádöbbenek, hogy meghalhatok,/ mielőtt agyam termését behordtam” – mint Keats, mindnyájan szeretnénk megérni a teljes mű elkészültét. Mégsem egészen így vagyok.

Most halt meg a kisebbik bátyám, tíz évvel ezelőtt a nővérem. Szüleim egymást követő években több mint harminc esztendeje. Hatan voltunk: már csak ketten maradtunk az idősebbik bátyámmal.

Kézzelfogható halál.

Közeledést is sejdítek benne. „Titok ez, amit mindenki tud.” Annál nehezebb leírni. Arról a bizonyos erőről van szó, amely „mind e zuhanást/végtelen lágyan a kezében tartja”. A lélek visszatérhet eredetéhez, nem kell elkezdenie örült újrafordását a Nagy Kerékben, ha fölismeri még a testben, hogy minden Egy? Mindegy, hogy intellektuális vagy érzelmi megvilágosodás vagy mind a kettő – úgyse tudom eldönteni.

Írni, örege, és tudni: valami (valaki?) vár rám, ami túl van életen és műveken. Talán.

Tévedés volna, ha azt hinném: nincs ez a „talán” sem.

*

A bűn tudata: gyönyör. Baudelaire szerint ez okozza férfi és nő szexuális élvezetét.

Mindig úgy voltam: csak az a szeretkezés nem csapott le rám a bűn szégyenérzetével s rossz lelkiismerettel, melyben teljes odaadással, mi több: véres szerelmi érzésekkel vettem részt.

A nem-teljes megnyílás viszont csakugyan büntudatot keltett bennem. A valódi szerelem és testi egyesülés nem. Lehet, hogy Baudelaire ezt nem ismerhette meg?

*

A szó nélküli parancs. 1. Ide ülni és itt maradni az íróasztalnál! Dolgozni. Sehova nem mozdulni. Ide eljön a múzsa. Előbb vagy utóbb.

2. Nem kifelé: valakiknek írni. Befelé, kutatva, a nyelvvel birkózva, a fölismeréseket bogyozva. Csak így.

*

Tomi Ovidiusban. Életem addig terjed, ameddig szeretnek. A közöny, az ellenszenv vagy az ellenségeskedés földjén már haldoklok.

És most elérkeztem a legszomorúbb égtájra: úgy kell élnem, mintha szerelmem (a „szerelmem” szót mindkét értelemben véve!) nem létezne. Nem Ovidius Tomiban, nem: Tomi Ovidiusban.

*

Egy körtefa története. Évek óta ott megyek el alatta egy meredeken lejtő utcán: magasra nőtt, erősen rovátkolt kergű, öreg fa. A bűne: nyaranta fékezhetségtelenül ontja apró, gyorsan érő gyümölcsseit. Nem a kert füvére, még csak nem is a virágára, hanem, mivel hatalmas ágai az utcára hajlanak: az úttest meg a járda aszfaltjára.

Két verset írtam róla, annyira testvéreinek éreztem a sorsát. Az első, a régebbi *A fészek-jel*:

*A szürke, tavalyi fészekben
míg majd eltakarja a lomb,
újra bekövetkezik,
ami Krisztussal történt
az első húsvétkor.*

A második, *Ars poetica az ezred végén*:

*az aszfaltozott járdára zuhanva,
egymásután loccsannak szét a
fényesre érett, öngyilkos körteszemek*

.....
*Senkisésem harap beléjük csak
a bűzlő-erjedő roncokon taposó
ínyenc darazsak csöcseléke.*

Nem hagyott nyugton ekkora, ennyire arcba-vágó hiábavalóság (csőd, kudarc, frusztráció).

Az utóbbi években nem írtam róla. Belenyugodtam, hogy hiába hull, hull róla a rengeteg édes körte, hogy ott rohadjon el a járdán? Nem. De nem tehettem semmit. Létezésünk legbrutálisabb leckéje: vannak dolgok, melyeknek a változása a legfontosabb volna számunkra, s éppen azok alapjai nem változnak, nem változtathatók meg. Eric Fromm (Olyanok lesztek, mint az Isten – Az Ótestamentum és hagyományának radikális értelmezése) abban látja az Ószövetség meg az Újszövetség szemléletbeli különbségét, hogy a Krisztus-előtti zsidóság nem hitt az emberi természet javíthatóságában. Krisztus és a kereszténység hitt és hisz, egész tanítása, tevékenysége erre a küldetésre épül. Pedig a régi zsidó mestereknek volt igazuk, nem az új, fiatal mesternek.

Az ember tehetetlenül áll a dolgok időtlen alapjával szemben. El kell fogadnia, ami számára elfogadhatatlan.

Ilyen fájdalmasan jártam a nagy körtefa alatt: a szétloccsant körte-hekatombákat kerülgetve minden kora nyáron.

És most itt a vég.

Ássák ki a fa gyökereit, az új tulajdonos kivágatja a törzset is. Ágaitól, körteivel együtt, már előre megcsönkítetták.

Holnaptól nem lesz többé.

Egy gyilkosságnak vagyok tanúja. Cinkosa nem. Nem!

*

Macska az íróasztalon. Fölül az íróasztalodra. Megsimogatod a fejét, tenyeredbe zárod az orrát, fülét, száját, kiálló tépőfogát. Dorombol. Ha tudna, mosolyogna rád, s nem is ő: a Világlélek. Mindent megtettél.

*

Van egy titka. D. H. Lawrence szerint a regény a legkomplexebb irodalmi műfaj. Lét-vízió, melyet csak ebben a formában lehet megrajzolni. Mások a drámát teszik csúcsra: azt a legnehezebb írni, azért van olyan kevés drámaíró a világirodalomban. Az esszé diadalát nem vitatja senki: esszé-regényt, esszé-drámát, esszé-verset írunk mindannyian.

A zene átfog és átlép minden érzelmi távlatot-mélységet, kultúrák határait. Semmi sem versenyezhet vele, annyira transzcendentális. A kozmosz közvetlen megszólalása. Szobrászat, festészet, grafika, építészet hozzátartozik a modern és posztmodern civilizációhoz (civilizátumhoz): nélkülözhetetlen a maga tárgyi meghatározottságában. Csak a vers helye és helyzete bizonytalanodott el. Zavarodottan forgatják (ha véletlenül kezükbe „kerül”) a verseskönyveket. Az iskolában a TV-bámuló, rock-koncertekre-özönlő, marihuánázó ifjúságnak hiába tanítják, magyarázzák.

A költészetnek vége van. The poetry is over! Nem úgy, ahogy Adorno gondolta (Auschwitz után nem lehet verset írni). Egyszerűen nem illik bele az elektronikus, tömegkommunikációs ezredvég „szellemébe”.

Minden ellene dolgozik.

A költészetnek vége, és a költészetnek van egy titka. Végleges titok. Ha megfejthetnénk, *akkor* végeznénk a verssel. A titok ott van minden nagy versben, verssorban, költeményben. A vers ettől (tőle!) vers. Kész. Ennyi. The rest is howl: bing-bang: XXI. század.

*

A szabadság ára. Mit mondhatnak ma a világnak filmesek, színházi rendezők, regényíró-költők, festők, szobrászok, zeneszerzők? A dolgok olyan arányban változtak meg, hogy legföljebb az maradhat meg eddigi témáinál, aki ebből szinte semmit sem érzékel.

Kiderült: mekkora ára van a szabadságnak.

A művészet és az irodalom felől nézve is súlyos és váratlan ez az ár. A valencia (érték) helyét brutális gyorsasággal váltotta föl jobb esetben az ambivalencia, a rosszabbikban a pokol, mert a valódi szellemi élet végét jelenti az omnivalencia. Nemrégiben ismert, megbecsült költő azt fejtegette esszéjében: nincs rossz verseskötet. Ha egy könyv verseket tartalmaz, az már elég az üdösségre.

A kiválasztás minden lehetősége és módja megszűnt. (Pedig sokáig azt hittem: ez még megőrizheti a hiteles kultúrát. Választás egyenlő: kultúra, gondoltam.) Csakhogy a tömegkommunikációnak más a jelszava: „Le az elitkultúrával! Éljen a szórakoztatóipar!” És lőn a szlogen szerint, mert azok kezében vannak az elektronikus tájékoztatás eszközei, pozíciói, akik ezt hirdetik.

Az érték nem egyeztethető össze a szabadsággal?

Mi művészek vereséget szenvedünk a pénzzel és a tömegízléssel szemben? A szabadság ma az üzletiességet, a szó mindennapi értelmében vett materializmust jelenti?

Lytard azt mondja, a posztmodern nem hisz a „nagy elbeszélés” lehetőségében, tehát abban, hogy történelmi folyamatok valamilyen jól fölismérhető cél felé haladnak. (Ilyen volt pl. a legutóbbi kétszáz év – a francia forradalomtól maig terjedő – mozgása a politikai emancipáció felé.) Ha az ilyen célokat, elképzeléseket, vagyis a „nagy elbeszéléseket” utópiáknak veszem, ezeknek a lehetetlenné válása egyszersmind a szabadságtól való megfosztás rémképét kelti bennem.

A szabadság annyi, mint a szabadság eltűnése?

A szabadság emancipálódása egyenlő a korszellem kiüresedésével? Nem lehet „nagy elbeszélés”, nem lehet történelem, nem lehet művészet, filozófia többé, mert miről beszélhetnének az utóbbiak, ha az egyetemes demokrácia mélyén a nihilizmus bújik meg, nem a szabadság?

*

A túlzás. Mit leplez le bennem, hogy folyton túlzásokra ragadtatom magam? Példák: egyik versemre valaki rosszat mond, én mindjárt értéktelennek látok mindent, amit eddig írtam. Vagy: „Görbén jársz” – mondják s én azonnal csúf vénembernek látom magam. Vagy: szerelmem nem telefonál egy ideig, s én biztosra veszem, hogy szakítani akar. Vagy: fáj egyik reggel a szemem, s én rögtön megvakulásra gondolok.

Kozmikus sértődöttség ez? A fölényeskedés rossz reflexe? Kishitűség, illetve gőg: ha valami másként történik, mint ahogy szeretném, tüstént ki akarok „szállni a játékból”? Mert ha valódi lemondás volna ezekben a heves eltúlzásokban, az erénynek számítana. S csakugyan érzem is a lemondás *szándékát*, sajnos, mégse tudok lemondani semmiről! Vagyis a valóság elfogadásának, árnyalt mérlegelésének képtelenségéről van szó! A realitásérzék hiányos működéséről. Gyöngeségről, miközben Énem hősie, drámai pózokban *erősnek* teteti magát. Ahelyett, hogy állná az ütéseket, melyeket kap.

Mert kap.

Állni az ütéseket: nem eltúlozni, pánikba esni.

*

A „mély”, amely bennem „dolgozik”. „Nem lehetett volna mégis megóvni a házasságunkat?” Szép kérdés. De mit válaszolhatok? Nekem a természetemet

kellett elfogadnom: szerelmet és költészetet. Mindig csak együtt. Miért tennék, tettem volna úgy, mintha nem így történt volna, nem ilyen lenne az a „mély” amely bennem „dolgozik”? Mint ahogy, ha homoszexuális volnék, azt kellene elfogadnom, vállalnom az egész világ előtt.

*

Octavio Paz: „All is gain, if all is lost.” Igen, de az ellenkezője még igazabb: mindent elveszítesz, ha mindent megnyersz.

*

A fehérbőrű. Tipikus fehér ember vagyok: nem elég a mai nap gondja, nekem tudnom kell a holnapi, sőt a holnaputáni eshetőségeket is. Én terveket készítek, nem élhetek a pillanatnak. Nem is beszélve arról, milyen nehezen tudom elfogadtatni magammal, amit minden sárga, barna, fekete és rézbőrű tud, hogy egyek vagyunk mi emberek a növényekkel, bogarakkal, állatokkal. Ó, annyira kiváltam én a természetből, szerencsétlen gögös fehérbőrű, hogy már alig tudok visszatálcálni. Hogy tudnék élni legfőbb istenem, mániám, az idő nélkül? Pedig csak úgy lehetnék boldog. Ahogy a költő megírta: „Bolond dolog a holnapra várni,/élj kívül az időn, amennyire lehet.” Kívül az időn: hát nem ez volt a paradicsom? Azonban engem valaki „beűzött” az időbe, a rettegésbe, hogy nincs elég jövőm, hogy nem tudom: mi történik holnapután!

Aztán a nők-férfiak viszonya! A színesek testnek tartják a testet, léleknek a lelket: nem keverik össze a kettőt. Mi fehérek összekevertük, s kikísérleteztük a pszichés szerelmet, életünk átkát-gátját! Én is sokat szenvedtem tőle amúgy fehér ember módra. Igaz, ebből a kusza szenvedélyből, amely olyan, mintha tengerből tűzhányó törne ki s láng harcolna a vízzel, versek, énekek is születnek bennem. De jobb volna némán boldognak lenni a szerelmemmel, mint szenvedve zengedezni!

Szegény, igazi fehér ember, aki nem tud mit kezdeni a testével, az ösztöneivel, a szellemeivel, hiszen régen megtagadta őket s istent olyan elvonttá tette: nem is találja már a mindenségben!

*

Infernális nők. Lehet, hogy azért szeretek bele infernális nőkbe (Dosztojevszkij: Grusenyka), mert túlságosan józan a vérem, túlságosan rendezett vagyok önmagamban. A fölső Én szinte tökéletesen elnyomja bennem a tudatalattit. Ez nem termékeny állapot. Az írás rákényszerít: kiegészüljek valahogyan. Ezért kell a zavaros, női mélység. De a legtöbb nő is olyan, amilyen én vagyok: civilizált: fegyelmezett, hideg, színtelen. Rátalálok tehát a sötét lángúakra, akik nem tudják, mit mondanak, mit beszélnek, mert a Földanya szól belőlük. Vagy éppenséggel a káosz, az örök, teremtés-pusztítás megfékezhetetlen és fölfoghatatlan démona.

*

A mindenfajta ember. Ő él bennem, róla szeretnék beszélni a verseimben, mintha minden fajtából volna bennem egy-egy csöpp, ahogy az én fajtámból is van a többi emberben.

*

A kezdet. És most elkezdődik a halálig-siettető bolyongásom. Nem lesz megállás, mint Lawrence: *Aki a szigeteket szeretted* című novellájának hőse sem nyugodhatott meg, míg a téli hullámok, a hó el nem temette kunyhóját az utolsó, a legkisebb szigeten.

Én is elköltözöm a lakásomból egy kisebbbe; a mostani kapcsolataimból még reménytelenebbekbe: így futva utolsó versemig-eszmélkedésemig.

*

Vonaton, a Balaton-partot nézve: miért kell még ráadásul lemondóan, sőt önmegtagadóan élnünk, ahogy akár a buddhizmus, akár a kereszténység, valójában az összes ősi moráltanok hirdetik? Hiszen éppen eléggé összevissza, megoldhatatlan világba lök bele valamilyen ismeretlen kéz? Miért kell akkor még az elérhető élvezetektől is elhúzódnunk? Miféle hatalom teremti meg ezt a kép-telen egyensúlyt: átok a sors, és akkor még élünk úgy, mint az aszkéták, a puritánok, ha üdvözülni akarunk?

Milyen isten volna az, aki ennyire minden arányérzék nélkül ítél meg minket? Isten különben is elrejtőzik, a legfontosabb dolgainak nyitját nem árulja el nekünk soha. Honnan tudhatnánk például, mi lesz lelkünkkel-szellemünkkel a halál után? Minden erre vonatkozó teológia csak úgynevezett „ki-nyilatkoztatás”, vagyis hagyomány, önkényes állítás, még akkor is, ha némelykor, mint a brahmanista reinkarnáció elmélete, szellemes gondolatmenet, nem több.

Fut a Balaton-part, s tudom: nem jutok ki az egyenes labirintusból.

*

Próza-minta. Most vette észre az ovális, nagy asztal közepén. Micsoda rózsá! A férfi hozta neki, éppen egy hete, s a virág szebben virított, mint az első napon.

Nem értette: hogyan hozhat valaki ilyen töretlenül nyíló bordószínű rózsát, akit ő utál? Mert utálta, gyűlölte, amiért annyi évig úgy tett, mintha szeretné. De most, nem most: tegnap előtt rájött, hogy a férfi nem szereti. Akárhogy imádta eddig, biztosra vette, hogy már nem szereti.

Csakhogy itt ez a rózsá: hogy nyílhat még mindig ilyen gondtalanul-gyönyörűen?

Főlemelte a kagylót: „Utállak, érted utállak!” És letette.

A rejtély semmivel se lett egyszerűbb. Újra tárcsázott: „Odamegyek hozzá!”

Reggelig maradt nála. Az ágyában. Egyre dühösebben. S kíváncsian: mi történhetett a rózsával? Ott lángolt-lobogott a hosszú üvegphárban, amibe az

első nap tette. Elhatározta: olyasmit csinál, amelyet még soha életében: kidob egy lüktető, hódító rózsát. De akkor eszébe jutott, amit a férfi mondott neki éjjel: „Tudod, az én lelkem él benne, amióta megérintettem.”

*

A metafizikai döntetlen.

Általában a jó meg a rossz,
a történelmi haladás és körforgás,
a szeretet és a gyűlölet,
isten és a gonosz uralma,
pesszimizmus és optimizmus,
az élet értelme és tökéletes nihilitása,
az időbeliség és az időtlenség,
szabadság és determináció között.

Nagy konfliktusok, katasztrófák, forradalmak, helyi háborúk, világháborúk egyszeriben mintha döntésre akarnák juttatni a küzdelmet. Valamerre elbillenteni a lét-mérleget. Pusztítás, vér, szenvedés, örültségek: és minden marad teremtés-adta állapotában. Lét és nem-lét metafizikai döntetlenében. Ami elrejtett, fölfejtetlen.

UTASSY JÓZSEF

A kakukkfű illata

*Házunk előtt
barnáll egy új
iskola,*

*olyan üres,
mint a szívem.
Nincs kora.*

*Két hatalmas
véreb őrzi
udvarát,*

*verebekkel
tollaslabdázna
a fák.*

*Jaj valahol,
túl az Ópe-
rencián,*

*gondolsz-e rám
öreg, árva
iskolám?!*

*Küszöböd én
nem léphetem
át soha:*

*megfojtana,
megölné,
meg:*

*a kakukkfű
illata.*

Sándor bácsi

*Nagy hold alatt
vonítanak
az éjszaka kutyái,*

*elhúnyt komor
gyermekkorom
táltosa: Sándor bácsi.*

*Tengerész volt.
Ezer égbolt
ragyogott rá: delente*

*hallgatagon
ült a taton:
albatroszát etette.*

*Hány éjszakán
mesélt, az ám,
és micsoda meséket:*

*kikötőkről,
harcról, nőkről:
maga volt ő az élei!*

*Kántort, papot
nem hallgatok,
de őrt állok sírodnál,*

*és hüppögök,
ríjok, nyögök:
elzokogom, ki voltál.*

HÁY JÁNOS

Három levél

Az afrikai lányhoz

Mellettem éltél. Évről év. És veszett belőled az élet. Ha hozzád értem, azt mondtad, fáj, nyilallik ott a bőr, most ne. Ha szóltam volna, alig nyílt a szájad, te sietve léptél arrébb, ha mégis, halkabb legyen vagy ne is értsd.

Mellettem feküdtél. Éjről éj. A paplanod alá csúsztam volna, de télen hideg, nyáron hőség... Ne fűts vagy ne hűts – súgtad, mintha fűteni vagy hűteni akarnék.

Olyan kihalt és zárt – mondtam egyszer, s te rávágtad: Ugyan, minden rendben. Azt mondtad, nincs semmi baj. Azt mondtad, ne kérdezd, mi a baj, s hogy mit akarnék még tőled. És úgy surrantál el mellettem, hogy a bőr nem ért, a levegő nem mozdult, úgy surrantál tovább, mint akit észrevenni nem szabad.

Miféle szörnyű pusztítást vittem végbe. Mivé tettem a puha, vérmeleg testet... Ütöttem magamat – kínosan ügyelve, hogy minden részem fájjon. De te, miként a magad fájdalmát, az enyémet sem érezted. Csak súlynak láttál, aki rádzuhan, s a lélek és a test után: most tönkrezúzza az ereket. Az ereket, a bőrt, s a még működő belső szerveket.

Ahogy megváltozott a vizek játéka az égben, úgy pusztult semmivé Afrika. S hogy sírt volna érte valaki: nem láttam. Nem peregtek a könnyek. Kutatók, akik a helyszínre érkeztek: nyilakat rajzoltak a papírra, hogy íme, itt fordul a szél, idáig sodorja a tengerek felől a párás levegőt, a felhők itt szabadulnak meg terheiktől – és kész. Mikor találkoztam velük, Kairóban vedelték a sört, s azon vitatkoztak, ki szerezte olcsóbban a bőrkabátját. Melléjük ültem, ők kérdezgettek és én nem szégyelltem elmesélni, mi vár rám. Nevettek, a sörtől és a sikeres vásárlásoktól bódultan, nevettek rajtam, hogy ismerve sorsomat mégis továbbmegyek oda, ahol semmivé pusztít majd a levegő játéka.

Végleg elkerültek a hűsítő esők. Évről év, s a táj elveszítette utolsó vizeit. Te utazókat vártál, hogy vesszenek bele a kihalt vidékbe, éhség és szomjúság fojtsa szívük dobbanását. Én, a pusztító is közéjük keveredtem. Velük bolyongok éjjel és nappal, pihenő nélkül, mert leülni akár percre sem lehet, hisz a homok hol tűzforró, hol hideg tűz. Kutakodtunk, hogy valahol megleljük az oázist, a sivatagi orvosságot, s mikor már minden zeget és zugot átjártunk, valaki megszólalt közülünk: Ebben a pusztaságban nem lehetjük a sivatagi orvosságot. Mi sok víz kéne pedig – szólt egy másik –, hogy szívünk és testünk szomja oltódjék. Így igaz – helyeselt a harmadik –, s érdemetlen, hogy ekként

pusztuljunk el. Mind mondta a magáét, sajnálva sorsát, hogy ilyen végre jutott... Csak én hallgattam, mint az eső, ami már Kairónál veszejt könnyeit, hisz jól tudja: miatta pusztul ki Afrika.

A szív helyére költöző lányhoz

Miként a szív kezdett senyedni, akként üresedett a mellkas alatt a hely. Majdhogy rá nem szakadtak a csontok a hát belső falára..., éppenhogy szakadoztak már.

És akkor jött valaki, aki lakhelyet keresett a kiúttalannak látszó világban, afféle meleg kuckót, mint a barna mackóé volt.

És meglátta a mellkas alatti üres medret, közelebb hajolt, hogy nem lakik-e ott már valaki más. Aztán belüllépett az üres és omlatag mellkasba, olyan veszéyek közé, melyeket hinnünk sem lehet. De ő nem rettent, egykezevel megtámasztotta a gerendázatot, máskezevel a szívmaradékot simította meg.

A szív pedig nőni kezdett a kézmelegtől, nőtt föl a torkon egészen a szemekig, és hullottak most szaporán a könnyek, majd nőni kezdett afelé, ahol az üres helyet hagyta. Nőtt, a könny pergett. Nőtt és roppant, aztán ropogott, tördelődött szerte-széjjel: porrá, aki oda költözött, aki egykezevel a gerendázatot tartotta, máskezevel a növekvőt melengette.

Ez lenne hát vége annak, aki beköltözött, de milyen nyomorúságos sors vár arra, aki így lelt életre.

Magának

Mert látni kívántam a világot, s élni abban, amit látok. Gondoltam, ha magát birodalmam határain belül üdvözölhetem: mindez megtörténik. Ám a határok sértetlenek maradtak, s most csak sejthetem, mi az az élet, amit élhettem volna.

Nem az idő utáni vágy volt a legkínzóbb, hanem, hogy maga éppen anynyira híján van a világnak, mint én, s bár vállalta volna a megszokás trükkjeit, mint aki unalomból nyer, csak értem tette volna. És elhagyni nem akart, szeretni nem bírt. Nem volt esélye nálam az életének. Kalózúton volt és fináncokba botlott. Vagy fordítva: én kerültem fináncok karmai közé. Mindegy: a maga lelke, akár az enyém: tehetetlen.

Először a nemszeretés fájt. Átkoztam az időt, ami tellett nekem, hogy mért pont ebben kell bennelennem.

És önmagában volt a fájdalom. Senki ellen nem irányult és senkiért. Nem volt benne haragvás, gyűlölködés, semmi olyan, aminek eredője vagy végpontja felmutatható.

Az idő pedig múlt. A maga fájdalma fölébe nőtt az enyémnek, hiszen morzsányit sem kaphatott rajtam keresztül a világból. S a sóvárgás, amit maga megnevezni végképp nem tudott, lassan züllesztteni kezdte a bőrt és a húst, végül nyíltan: beledöfött a lélekbe.

S a fájdalomtól még inkább fájnom kellett. És féltem, ha látja ezt a fájást, a maga fájdalma újra csak növekedni fog, ettől pedig megint az enyém, aztán a magáé újra... Mintha csapásokat mértünk volna egymásra. Ütés ütést követ, míg a végsőtől az egyikünk kidől, s a dőlés halálra zúzza a másikat.

Közben éreztem, a nyitott ajtók előtt valaki aprón lépeget, egészen közel hozzám, szinte érinthetném: és szeretne és szerethetném... De a kéz nem mozdult, mert magán vagy magamon kellett volna átnyúlnom: kezemet befúrni a hasfalón és kijuttatni a csigolyák mellett, újra a szabadba és akkor megfoghatnám a szerethető testét és áthúzhatnám a kézfúrta lyukon, és akkor az enyém lehetne: az enyém... De féltem, hogy fáj magának és fáj nekem a has felmetésése.

Nem tudom ki volt ő, de hónapokig állt ott az árnyékban, testeink árnyékában: szelíden és mozdulatlanul. Csak a szem villanásával jelezte némikor: miért érkezett. És én nem közeledtem, féltem elveszteni azt a világot, amit megszereznem magától vágyam volt, amit megszerezhetnem soha nem lehet.

Intettem a kapu elé, hogy menjen, hagyjon itt. És ő várt pár darabig, hogy biztosan ekként gondolom-e, aztán az árnyékból a sötétbe csúszott. Először a szívemhez kaptam, mert a levegő, amit felém tolt rést metszett rajta, aztán a sötét felé kaparásztam, hogy megérinthetném mégis őt..., de mit sem tapintott az ujjam.

Magára néztem akkor, a világra, ami nélkül meghalok.

BALOGH TAMÁS

Esti Kornélt lerajzolják

Még Esti egyetemi évei alatt történt. Valahonnan vidékről indult vissza a fővárosba. Többórás vonatozás állt előtte, megannyi kilométer. A vonat már vad füstgomolyokat vetett, sivított; Esti ekkor érkezett meg az állomásra. Kapkodva vette meg jegyét, sietett felszállni. Hirtelen megfordult, visszarohant az épületbe, cigarettát vett. A vonat már araszolt Budapest felé, amikor felugrott rá.

A nagy izgalmakra azonnal rágyújtott. Még le sem ült. Rögtön elszívott egy második szálát is.

Végre leült. Ez a kocsi nem fülkés volt, itt minden ember egy levegőt szív, minden morajt hallani, minden mozdulatot látni. Esti azonban most nem az embereket figyelte: a síneket nézte, ahogy haladnak egymás mellett, aztán a váltóknál összetalálkoznak, hogy aztán ismét elváljanak. Csak akkor emelte föl fejét, amikor kiértek a nyílt pályára, és már csak pusztákat, szántókat látott maga körül. Na nem mintha nem tudott volna gyönyörködni ezek szépségében vagy akár rútságában is, dehogynem: tudott volna. De most nem akart.

Mást akart. Aludni. Álmos volt.

A vidéki városban ismerősöket látogatott meg, aztán átzüllötték az éjszakát. A társaságban volt költő-, író-, újságíró-, festő-, színész-, zenészjelölt; akadtak pikáns nők, szépek, kifestett-elhízott lotyók is, de most Esti nem udvarolt egyiknek sem. Inkább csevegéssel töltötte az időt: beszélgettek művészetről, politikáról, a mindennapi életéről, hogy ki hogy van, mit csinál, hiszen olyan rég nem látták egymást. Közben ittak. És az éjszakának nem ért vége: kivirradt. Pirkadatkor már nem is gondolt az alvásra: a koffein, a nikotin és az alkohol annyira összekuszálta szervezetének rendszerét, hogy nem is tudott volna. Majd a vonaton, nyugtatgatta magát.

Mostanra tényleg álmos lett: a virrasztástól véres szemmel nézett körül a kocsiban. Szürke embereket látott, mégis mintha megannyi kis, különálló világ ülné körülötte. És az egyedeket a kocsi teszi egységgé: ők az utasok. Némelyik talán turista, némelyik dolgozni megy, biztosan van olyan is, aki csak céltalanul utazgat ide-oda, és vannak persze hozzá hasonló, visszatérő utazók is.

Fáradt tekintete épp hogy csak megakadt egy hatéves-forma kislány mellett ülő fiatal nőn. Hasonlítottak egymásra. Anya és lánya lehettek, bár az aszszony kezén nem látott jegygyűrűt. Egy elvált, fiatal hölgy a lányával.

Szimpatikusnak találta őket, ahogy egymásra mosolyogtak, ahogy beszélgettek. Csipp-csupp dolgokról, hogy „Anyá ez most melyik állomás volt?”, „Nem tudom, nem figyeltem”, vagy hogy „Mikor érünk már haza?”, „Még két-három óra”, „Olyan sok?!”.

És a nőt vonzónak is találta. Nem volt az a klasszikus női szépség, amit reneszánsz festők Vénuszként ábrázoltak, kócos-szálkás haját hátul összefogva viselte, az arca kerekded, majdnem mint a telihold. Kissé túl fitos orra úgy ült a vaskos ajkak felett és a se zöld, se kék szemek alatt, mintha a szobrász véletlenül nagyobb szilánkot pattintott volna le a márványból, és már csak azt igazgatta, pofozta volna helyre. De mégis: volt valami vonzó a nőben. Valami sármos – talán épp a hibái tették.

Esti rájött, hogy már percek óta őt bámulja. Hogy tetszik neki. Hogy akar tőle valamit. Forrongó gondolataira ráébredve gyorsan, szégyellősen elfordult, talán még el is pirult. Ismét a tájat nézte, és lassan elaludt.

Az egyik állomáson felébredt. Óvatosan szétnyitotta szempilláit, onnan leste a nőt. Amaz pedig őt nézte. Keresztbe vetett lábain vázlatfüzet, rajzolt valamit. Ismét Estire pillantott, majd vissza a papírra – újabb vonásokat tett hozzá.

Engem rajzol, gondolta Esti, majd tovább figyelte a titkos grafika alkotóját és az alkotás folyamatát. Hagyta még. Valamiféle büszkeség töltötte el, hogy a nő is felfigyelt rá, hogy az is észrevett valamit rajta. Aludt tovább – ébren.

A következő megállónál a váltók erősebben ráztak, erre „ébredt fel”. Hirtelen. Szeme sarkából látta, hogy a nő sietve elteszi a mappát, és mintha most ő pirult volna el.

Biztos azt hiszi, zavar, hogy engem rajzol.

Egyenesen az asszony szemébe nézett, pár pillanatig találkozott tekintetük, aztán a nő elfordult. Esti ekkor a kislányra nézett, aki elmosolyodott. Látott rajta, hogy alig tudta visszatartani nevetését, ezért inkább az anyja oldalába nyomta a fejét. Az még mindig nem nézett föl, csak megsimogatta a lány haját.

Zötykölődtek tovább a változatlan tájon.

Pár perc múlva a nő odasúgott valamit a kislány fülébe, majd felállt és elindult a kocsi végébe. Esti szerint véére ment. Megvárta, amíg a nő kiér, aztán elindult ő is. Megállt a peronon, rágyújtott.

Jólesett a cigaretta. Letüdőzött minden slukkot, élvezte, ahogy a füst szétárad benne. Lassan fújta ki, néha karikákat eregetett maga elé. Várt. És közben eszébe jutott még egy emléke, egy másik vonatozásról: akkor egyedül üldögélt a fülkében, Baudelaire és Verlaine verseit olvasgatta. Ízelgette a francia nyelvet, s néha eltűnődött, hogyan fordíthatná le magyarra őket, hogy a francia dallamát, zeneiségét is megtartsa. Éppen egy ilyen gondolkozva merengés közben valami csobogásfélét hallott a folyosóról. Kilesett a függönyön. Egy barna bőrű, koszos ruhájú, szakadt, kócos kisgyerek intézte a dolgát, pont az ő ajtajában. Aztán kiabálást hallott, franciához hasonló nyelven. Azonnal rájött, románul szidja az anyja a gyereket. Nem értette, mit mond, de a hanghordozásból és a hangerőből arra következtetett, hogy oktatás folyik odakint: nem szabad ilyet csinálni, meg ne lássák még egyszer. De azért az anya megsimo-

gatta fiának fejét, hogy nem baj, megesik az ilyen, majd újságpapírt hozott és feltörölte a még gőzölgő húgyot. Esti csak a szag zavarta: lehúzta az ablakot, kihajolt, friss levegőt szívott.

Most pedig ott állt a peronon, azt a nőt várta, aki végén van, és útközben őt rajzolta.

Az még két slukk után lépett mellé. Alaposan megnézték egymást. Esti eldobta cigarettájának csonkját, majd egy másikkal a nőt kínálta.

– Dohányzik?

– Köszönöm, nem.

– Zavarja?

– Nem.

Esti ismét rágyújtott. Csendben álltak egymással szemben, Esti a padlót bámulta, a nő most is kifelé nézett.

– Leülne mellém egy rövid időre, hölgyem? – kérdezte, miközben lehajtott a két ülőke közül az egyiket.

– Miért?

– Beszélgetni.

– Miről?

– Még nem tudom.

A nő leült. Esti is. Egy rövid ideig ismét hallgattak, csak a vonatkerekek zakatoltak, a váltók csikorogtak, a vonat fütytyentett és Esti cigarettája sercegett.

– Sokat dohányzik – szólalt meg egyszer a nő. Hangsúlya sem támadó, sem vádló nem volt, inkább csak kijelentő.

– Igen. Megcsókolhatom?

A másik olyan hirtelen nézett Kornél szemébe, hogy az még meglátta a felháborodás utolsó szikráját. Aztán az is kihunytt, csak a dac maradt.

– Hogy merészel?

– Tényleg nem akarja?

– Nem.

– Furcsa. Pedig azt hittem.

Esti meg sem várta, amíg leég az előző, a következő szálra gyújtott. Egyenesen a nő szemére nézett, a szesin szemekbe, majd az ajkára. – Szerintem mégiscsak akarja – mondta és megcsókolta.

A nő eleinte csak hagyta magát, majd visszacsókolt ő is. Szenvedélyesen. Közben Esti cigarettája csonkig égett, parazsa lehullott.

– Honnan tudta? – kérdezte a nő.

– Megérzés. De az is lehet, hogy láttam. A szeme mondta, vagy az ajka, az egész természete. De... – és itt elmosolyodott – őszintén bevallva az igazat, a kislánya mondta, amikor kettesben maradtunk.

A nő hangosan felnevetett.

– Szóval ő árulkodott. Na, majd megkapja ezért.

Egy röpke csók.

- Láttam, hogy rajzolt útközben. Grafikus?
- Nem
- Rajztanár?
- Nem.
- Divattervező? Illusztrátor? Vásári arcképfestő? Vagy netán festőművész?
- Nem, nem. Egyik sem.
- Megvan: rendőrségi fantomkép-készítő. Ugye eltaláltam?

A nő ismét felnevetett.

- Nem. Csak azért rajzolok, mert szeretek.
- És miket szokott témájául választani?
- Ami éppen jön, vagy ami éppen az eszembe jut. De csak próbálkozások, több szó ne is essék róluk.

- Dehogynem, dehogynem – erősködött Esti. - Láttam, hogy engem rajzolt. Vallja be!

- Nem.

- Akkor megcsókolom.

- Nem baj – felelte a nő, és Esti betartotta szavát. - De egyébként igaza van: magát rajzoltam.

- És miért? Tetszem?

- Nem erről van szó. Bocsásson meg, de jobb szót nem talállok: érdekes feje van. Olyan bohókás. A felnőtt korba lépett gyereké, olyan ifjúé, aki az egyik pillanatban még pubertás, a másikon már meglett férfi. Olyan egyedi, mintha csak kitalálta volna magának.

Esti nem akarta bevallani, hogy tényleg erről van szó. Reggelenként percekig töltött a tükör előtt, hogy egyedi külsőt alakítson ki magának. Olyan, amilyen senki másnak nincs. Sőt még neki sem volt. Tegnap önmagához sem hasonlíthat.

- Értem. Sikerült a kép?

- Nem tudom. Már most is más, mint akkor volt.

- Ezt önnek köszönhetem.

- Nagyon szívesen. És ön mivel foglalkozik?

- Költő és író vagyok. Egyébként engedje meg, hogy bemutatkozzam: Esti Kornél. Kezét csókolom.

- Üdvözlöm, uram. Engem pedig...

- Ne...! Meg ne mondja! Legyen titok. Maradjon csak meg önnek, nekem nem kell a neve. Én önt Agnesnek fogom hívni ezután. Mondjuk Akácvirág Agnesnek.

A nő kérdően nézett Estire.

- Hogy honnan jutott eszembe? Nem tudom. Lehet, hogy odakint éppen egy akácfa borult virágba, amikor jöttünk, és megéreztem az illatát. Lehet, hogy ezt a szót olvastam utoljára franciául. Nem tudom. De nem is ez a fontos: illik önre, Ágnes.

– Köszönöm, Kornél. Szép nevet kaptam.

Hirtelen nem tudott mit mondani a nőnek. Rágyújtott. Nem kell mindig beszélni. Hallgatni sokszor jobb, mint jártatni a szánkat. A legtöbb ember nem tudja, hogy néha a hallgatással sokkal többet el lehet mondani, mint ezer, millió szóval. Az emberek szeretnek fecsegni és szenvednek a csendtől, mintha attól félnének, ha nem beszélnek, nem figyel rájuk senki, hogy feleslegessé válnak, szürkévé, hogy megsemmisülnek, hogy ott sincsenek. Hogy nincsenek. Hogy meghaltak.

Hallgatott hát tovább. Fújt egy karikát.

– Mondja, Kornél – törte meg a csendet a nő –, és miket szokott írni?

– Mindent. Semmit. Érzéseket, gondolatokat, színeket, illatokat, hangokat, a csendet. A szerelmet. Az életet. A halált.

– Mondjon el valamit.

– Ingyen nem.

– Csók kell? Azt tudja, hogy kap, Kornél.

– Nemcsak az. Nekem a kép kell érte.

– Odaadom. Majd ha megérkeztünk.

Esti szavalni kezdett:

*Kornél, ha benned hebehurgya láng ég
és a szeszély szeszétől
kopog a vad halánték,
szólj ezután is, mert az istenektől
több egy kicsiny ajándék,
mint a költőkirályok nagy vígassza:
a szándék.*

– Kornél, ezek csak csacska rímek, ez csak játék.

– Miért, Ágnes, maga nem szeret játszani? Maga nem szokott játszani?

Dehogynem. Most is játszott a lányával.

Rágyújtott.

– Most sem kér?

– De, elfogadom.

– Hiszen ön nem is dohányzik!

– Csak idegenektől nem fogadok el cigarettát. De maga, Kornél, már nem az.

– Ismerős?

– Nem. Barát. Szeretőm.

– Testvérem?

– Igen.

– Anyám?

– Igen.

– Lázás vagyok, anyám. Kérem, adjon egy csókot a homlokomra.

A nő adott. Ebben a pillanatban ért oda a kalauz:

– Mindjárt megérkezünk. Készülődjenek!

Esti és az asszony visszamentek a kocsiba. A kislány valami szépet álmodhatott, mosolygott alvás közben. Anyja gyengéden felébresztette.

Leszálltak. Ellentétes irányba indultak el. Esti tudta, hogy soha többé nem fogja látni a nőt.

– Kornél! – hallotta maga mögül a nevét.

Odafordult. Ágnes integetett felé. Odasietett.

– Mi történt?

– Kornél! A rajz. Amivel tartozom. Nálam hagytam.

– Köszönöm. Isten áldja. Téged is, ifjú hölgy – súgta a kislánynak, majd kezét csókolt mindkettőjüknek. A kislány kuncogott. Soha nem nevezték még hölgynek, és soha nem csókoltak még neki kezét.

Esti tényleg nem látta többé a nőt.

A képet csak a bérlakásában nézte meg. Kibontotta a tekercset, lámpafényhez ült vele.

Nem őt ábrázolta. Tájkép volt, tengerpart, fák, kis csónak. Távolban templomtorony. Az előtérben egy apró alak cigarettázott. Arca nem látszott.

Szép, gondolta, majd kitűzte a falra a másik négy-öt kép mellé, melyek mind tengerpartot ábrázoltak, dohányzó férfit, csónakot, tornyot, fákat. Többet nem törődött vele. Ilyen léha, bohém alak volt akkor.

PLUGOR MAGOR

Ha én lennék Theirésziasz

Ha én lennék Theirésziasz,
 öreg napjaimra meghúzódnék
 a delph-i jósdá egy rejtett zugába.
 Egyszer látnám, titkos helyemről,
 amint közeledik Szókratész.
 Előbb áldozna, ahogyan illik,
 majd föltenné a kérdést:
 Ki a legbölcsebb ember? mondd!
 Te vagy a Szókratész, te derék férfiú...
 így válaszolnék.
 De ezzel minden rosszra fordulna:
 örületbe kergetném, előbb szánnák,
 végül száműznék szerencsétlent
 a saját társai is.
 Nem tehetnék ilyet,
 hogy kívánhatnám a halálát?!

Bőrharisnya elindul

Mondják hogy a világ görbe
 Mégsem veszi semmi körbe
 bőre
 pőre
 Visszaadom lelkem vígan
 Rezerválva van ami van
 párizó
 pár szó
 Tömött bölény s wigum kunyhó
 Regényhősként én Nat Bumppo
 nyakas
 kakas
 Kinél szebben csak a szajkók
 Énekeltek és a vascolt
 egyet-
 egyet

És aki csak ezt tanultam
 Koszos kézzel jön hogy húzzam
 tehén
 tején
 A bőrt míg sárgul a való
 Földben a fű füre a hó –
 Harmat
 S ha Nap
 Ragyog és kiérlelt mindent
 Leszek fent mint lent ki istent
 főbe
 lője
 S békepipánk kicserélve
 Hamvaimat szórja szélbe
 űri
 zsűri

A nyárfák

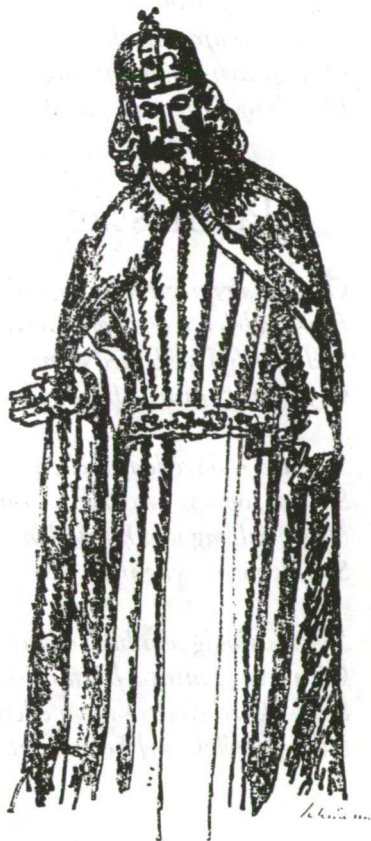
Hófehér a nyárfák lombja
 s a nyárnak fái mind a fák
 a szél az ünneplők
 lábán lengén végigvonja
 a fasor úszó fátyolát

Csak káprázat volt s már borul
 gomolyog a fény elébe
 a fekete felhő
 most égbe ment a háború
 és ott cseppen a lét méze

És a föld mint rejtett lopón
 már issza-issza a porból:
 volt-nincs mint egy szellő
 és sugarat szór villogón
 szemünk ragyog mint a bortól

A damaszkuszi út

*Hogyha az idő megfordulna,
tömött zsákokkal igyekezne
otthonába a három király,
a szénből erdők növekednének,
aztán ellanyhulna a gravitáció –
de mielőtt Ádám is eggyé lesz a földdel,
és elszikkad az ige,
és mindent visszavon az Úr,
eljön a Megváltó,
hogy azzá legyen amit hirdetett,
hogy legyen kisgyerek.*

KELEMEN ZOLTÁN

Mozart tele

*Engedd el hófúvásodat Uram
Bújjon száraz vaksi bőrkabátba
Felettünk csillagregiment rohan
Gonosz borban zörgő jégkockákba*

*Fűszerszám közt szárnyas ördög lapul
Száncsengő csilingel pohárban jég
Harmóniádat vedd le alkonyul
Országút szélén is ülhetünk még*

*Kopog a jég mint pohárban kocka
Uram ma újra énvelem játszol
Ördögszárny csöppent vihart a borba
Elmúlt az óév üres a jászol*

Hármasság

*Olyan vagy mint a háztartási keksz
Fogna a lélek a test nem ereszt
Szelíden égő szellemed ellen
Olyan vagy mint a háztartási keksz*

*Szelíden égő szellemed ellen
Sárban topogsz az esővel szemben
Még a valóság sem hihetetlen
Szelíden égő szellemed ellen*

*Még a valóság sem hihetetlen
Olyan vagy mint a háztartási keksz
Hiába küzd szellem illem ellen
Megfog a lélek és el nem ereszt*

Napablak

*A gyermekkor rejtekösvényein
A vadgalambok lélegzetének útján
Oroszlánokat látok a tengerből előjönni
Véres ösvénysörény*

*Főpapok szívem ritmusában
Ólompor kék holdsugárban
A rejtekhelyek udvarában
Levelek között rátaláltam
Kuporgott halálraváltan
Pokolkották voltak nálam
Lapultak egy szűk kabátban*

*Alighasznált fekete farmerdzsekit kínáltak megvételre
Őrült éjszaka a lovakkal
A démonok szorításában vergődni át az életen
Miféle sorokat akarsz becsempészni?
Acélmanók csengői hívják a hősokeket
Az égalatti megújult
Barlanggalambjai agyagba vésik a Nap törvényeit*

HARGITAI PÉTER

Bálványteremtő ima

Morvay Lászlónak

*Kezem alatt agyag
halak lubickolnak,
cigánykereket hánynak
majd forrt zománcban fonják
a halál bonyolult szövetét.*

*Egyszercsak én is halra
szállok, finom erezetű
halottilepel lényre,*

*szálkás élet-éhes piranára
melynek vér-hűvös kopolyú
szárnya éles, lehelete sárga,
kisértet a mennyasszonya,*

*én meg az ura,
egyben a szakálás bába
s Mária véresen szült Fia:*

*marcangolt állkapcsom
durvára hagyom, tele röggel,
vissza a gránittömbökhöz*

*vissza a sziklákhöz utazom,
szobor-merev varázslatom,
kőből fojtott koponyám, sörényem,*

*moha-talpú, sápadt életre vágyó
lényem kinek bőrét már visszagyűrte
az élet: ebben a horzsolt bálványban
haljak és éljek örökké örökre. Amen.*

„Elment anyád”

*Fejes körül csillagkoszorú, Mária Siralom.
Hajnali madárcák szárnyai lassacskán
kelnek a templom fölött. Álmos szívemet tutajon
tolom feléd: Vittél volna magaddal! –
de te inkább fehér libákkal utazol azt mondták
Dunántúlon valahol. De én nem hiszem
hogy elszöktél fiadtól. Ugye meghaltál.
Láttam lelkedet nyilvesszőként szökellni
egy távoli tenger felé. Bánatosan evezteél
túl a Balatonon, túl a határon, földöntúl
a halál vizében. Későn ébredtem, kapkodtam,
legszívesebben utánad ugrottam volna arkangyal
szárnyakkal oda ahol a halottak laknak, ahol
nincsennek földi kincsek, szalmakazalok, kalászkok,
kincses kalendáriumok, lombok, dombok, doromboló
macskakölykök, hömpölygő hóesések, havasok,
karácsonyok, tavaszok, őszyk, rácsok, börtönök,
kovácsolt bilincsek, ösztönös indulatok, szavak,
hisztis gyermekek, apák, anyák, rokonok,
babonás, ráncos, fekete-kendős siratók.*

KÁNTOR LAJOS

Ady-margó, 1996

Az Ady Endre „önéletrajzát” versekből, prózai szövegekből könyvbe író irodalomtörténész, Kovalovszky Miklós több darabból rakja össze a költő származásának, földrajzi hovatartozásának, a családi és személyes mitológiának a térképét. „Mi csak olyan erdélyszéliek voltunk – szól az egyik ismert vallo-más –, a Partium egy része, Szilágyság, büszkébbek, kényesebbek, mint Transszilvánia, mégis Erdélybe vágytunk. Dehogy is a rokonokért, mert kölcsönösen és rokonosan alig tudtunk valamit egymásról mi és az erdélyiek. Gőzösvonatra se gondoltunk egy új, panamás, rossz, görbe, vicinális vasút ne-héz dolgai folytán, és mert az apánk Erdélyhez méltatlannak vallotta a síneket. Ő ifjúságos korából Erdély postakocsis s fuvaros világára emlékezett ragyogó emlékekkel, s az Erdély-imádást naiv szándéktalansággal oltotta erőre, később tudatosra fiaiba.”

Az erdélyi rokonság mégis feltűnik az önéletrajzokban. 1913-ban így: „Az anyám családja ősi protestáns papi család, miként erdélyi kálvinista papleány, Visky leány volt apai nagyanyám – nagyapám, Ady Dániel pedig a Wesselényiek számtartója s lompéerti földbirtokos.” Egyik cikkében, 1908-ban (*Dózsa György szobra*) úgy mellékesen – ám a Dózsa örökség folyamatos tiszteletében nyomatékkal – odaveti: „Egy családi hagyomány szerint ugyan én a Visky család révén rokonságban volnék Dózsa György családjával.” Ami tény: Ady Dániel Kalotaszegről, Nyárszóról nősült – és az unoka, Ady Endre is tartotta a kapcsolatot a Viskyekkel, immár Kalotaszentkirályon; hiszen ez a falu Csucsától, a csucsai Boncza-kastélytól csupán négy kilométer távolságra fekszik. (Az Ady-életrajzot, pályáivet kitűnően tudó Bustya Endre nyilván ezeknek a kapcsolatoknak, családi összefüggéseknek, látogatásoknak is a legjobb ismerője, leírója. 1995-ben épp Kalotaszentkirályon tartott előadásában részletezte a kalotaszegi felkutatottakat és felkutathatót – vele versenyre kelni ebben reménytelen vállalkozás volna.)

Persze, az Ady és Erdély, Ady és Kalotaszeg címszók nem korlátozódnak az ősökre, a rokonokra, az életrajzi esetlegességekre. A műveket kell elsősorban megfagztatni – s természetesen az Ady-szakirodalom ezt is megtette, újra és újra megteszi. Ady Endre publicisztikai írásait szokás idézni elsőként, minde-nekelőtt az 1905-ben írt *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* címűt, amelyben valamennyi közül talán a legszorosabb kötésről tesz tanúbizonyságot; szá-munkra, erdélyiek számára a leghízelgőbb ítéleteket mondja itt a magyar történelemről – Erdélyt, az erdélyi hagyományt a többiek fölé emelve. A mille-centenárium évfordulón éppenséggel lehetetlen megkerülni ezt az Ady-szöve-

get, amely ma figyelmesebb újraolvasásra kötelez, mint az utóbbi években-évtizedekben bármikor. De ezelőtt még lapozzunk vissza Ady publicisztikai köteteiben, a korábbi időszakra. 1898 tavaszán – alig két évvel a millennium után – Ady Endre a *Szilágy* tárcaírója, ugyanabban az évben s a következőben debreceni lapok munkatársa, az új század legelején nagyváradi újságíró: semmi nem kényszeríti rá, hogy „ez a kis magyar világ” ne egészében foglalkoztassa; külső (országhatárokon túlról érkező) fenyegetést még nem kell éreznie, csak (?) a belső – tájilag is meghatározható – egyenetlenségek, bajok kérnek hangot. A vidék helyzete s a vidékiség elleni harc legkorábbi témái közé tartozik; 1900 januárjában, a *Szabadságban* még személyes panaszként, öniróniaként hangzik: „Fáj ugyan nagyon, hogy szülőfalum vezető férfiúi nem tettek még lépéseket egy irodalmi ösztöndíj alapítása céljából, de én istenem, nem születhetik minden lírai költő Kolozsváron!” Rá egy évre „Mi országunk: Biharország” (itt egyértelműen ironikus felhanggal) már az „egyetemes gondolkozás” felé irányítja újságírói figyelmét – túlnézve a napi kérdéseken, az újságíráson és (kissé fellengzősen) az irodalmon is: „És most kiírjuk, ha eddig mentünk, azt a legfényesebb elméktől is csak kerülgetett igazságot, hogy *az átlagember vegetál, a költő* (ideértve író, költőt, irodalombarátot, szenvedélyes olvasót) álmodik, *öntudatos életet* csak az egyetemes gondolkozó, *a filozófus él...*”

Az egyetemes mellett azonban fontos, meghatározó kezd lenni számára a város, ahonnan – az egyetemesre is ráláthat. A *Nagyváradi Napló* szerkesztőjét megszólító nyílt levelében (s bizonyára nem csupán azért, hogy újságírói felajánlkozása hatásosabb legyen) rajongó sorokat ír le Váradról: „...ugyane másfél év alatt ismertem és szerettem meg nagyon ezt a csodálatos levegőjű, merész, hódító várost, melyet elhagyni még nincs erőm, hajlandóságom.” A „még” már Budapestet, Párizst sejteti (a későbbiek ismeretében; egyelőre azonban kritikailag néz vissza Debrecenre, a konzervativizmus „szervi bajára”, és állítja, hogy „a kozmopolitának kikiáltott Nagyváradon” kezdi megérteni „az egyetlen lehető magyar politikát”, azt, hogy „minden kis népnek sovínisztának kell lennie”. Maga is érzi (1902 augusztusában), hogy e kijelentése további magyarázatot igényel, és meg is teszi, helyesbít, árnyalni próbál, aktuálpolitikai utalással: „Ez persze nem azonos sem a klerikális hajlandóságú magyarok nacionalizmusával, sem a debreceni szittyák vadmagyarságával. Inkább valami összepárosítása Bánffy Dezsőnek, az erdélyi kálvinistának a Vázsonyi Vilmosnak, a nagyon rettegett terézvárosinak.” Politikatörténészek a megmondható, hogy e nevek (együtt emlegetve) már 1902-ben is abszurd hatást váltottak-e ki az adott szövegösszefüggésben – ma nyilvánvalóan megdöbben a századelő magyar történetében valamennyire jártas olvasó az ifjú (huszonöt éves) Ady cikkének e konkrétumán. Egy másfajta, a debrecenitől eltérő, erdélyinek mondott kálvinistaság feltűnése az érvelésben mindenesetre megjegyzendő – mert rövidesen folytatása lesz az Ady-életműben.

Rövidesen – egy héttel később – szintén a *Nagyváradi Napló* hasábjain *István király országa* címmel a Szent István-napi országos ünnepségeket választja témául, de (mint utal is rá) nem a kálvinista félelmek szólalnak meg a sorok között. Ady szerint ugyanis „István király napja ennek az országnak s a magyar nációnak volna névnapja” – ezért kellene tudni jól ünnepelni. A váradi újságíró nem a processziók, a zsolozsmák, a szent jobb és Mária kultusza zavarja, hanem az, hogy „ebben a parádében és vígságban nincs egészség és igazság”. A politikában érvényesülő reakció, a kivándorlás, az antiszemitizmus, a rossz, gyáva nemzetiségi politika, az ázsiai közigazgatás, a félembereket faragó iskola – a megbéklyózó feudalizmus maradványai s az, hogy az ország sorsát kaszinóban intézik – miként a nemsokára saját hangjára találó költőt, az újságíró már most kemény ítéletre készítetik. Egy politikus bizalmas társaságban mondott szavait idézi: „Ha csak a jó sors nem segít, ez az ország pár évtized alatt össze fog omlani.” A „fenyegető nagy veszedelmek”, a „közeledő veszedelmek” visszatérő szavak a rövid cikkben, amelynek következtetése: „Ide új hit, új erő és új munka kell!...” (A későbbi Ady-líra jól ismert szókapcsolásai!)

Az *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* tehát egyáltalán nem váratlanul bukkan elő, 1905-ben (csak néhány példát idéztünk a lehetséges bizonyító anyagból). Az alkalom megválasztásában sem előzménytelen e nagy súlyú írás, amely „kívülről” hangzik fel („Nem hallgatnátok-e meg még a lakoma előtt az igriceket?”): ismét egy nagy nemzeti évfordulóhoz kapcsolódik, politikusok pusztaszeri új kötését figyeli, és odakiált: „Mi komolyan vettük az Időt, mi 1896-ban komolyan 1896-ot írtunk, ti nem, ti csak 896-ot éreztetek akkor is.” A „szent Ázsia” (újra egy fontos költői előleg az Ady-publicisztikában!) nevében fellépők ellen fordul, a második bekezdésben. Érthetőbb (maibb) fogalmazásban: „Tehát újból Európa ellen mentek, lovas magyarok?” És, visszamenő érvénnyel is: „Kompország, Kompország, Kompország: legképessegebb álmaiban is csak mászkált két part között: Kelettől Nyugatig, de szívesebben viszsza.” És: „Élén az új magyar társadalomnak állnak az ordító táltosok. Szomorú embereket vonultatnak el. Akinek a homlokán ott vigyázatlankodik a Gondolat, akinek a szemeiből új érzések máglyája világít, akire rábizonyul, hogy szívesen áldozott az Eszme idegen és ékes isteneinek: az elveszett.” (Az „ékes” is, mint látni fogjuk, kedves jelzője Adynak.)

Hol jön be a képbe Erdély? Mégpedig pozitív előjellel, a felvázoltak ellensúlyaként? Bármennyire is meglepő, annyi évtized után nézve vissza Ady Endre vallomásos publicisztikájára, 1905-ben még lehetséges volt az erdélyi múlt, az erdélyi tanulságokra, az erdélyi magyar politikára mutatni mint példára. A megszólított, „magyar napkirály, reneszánsz lovagja”, „felséges Korvin Mátyás” – Kolozsvár szülöttje. S a többi hivatkozásai alap, kor és személy, tett: Fráter György; a protestantizmus („Erdély érezte legjobban, hogy ez lesz az ötödik, hatodik vagy nem tudom hányadik honfoglalás, de az lesz”); magyarok

rajzása a nyugati skólákba; Bethlen Gábor („itt teremtek az oláh pakulároknak irodalmi nyelvet”); Szenci Molnár Albert, Mikes Kelemen, Wesselényi, Kölcsey, Apáczai Csere János – ahogy előbukkannak Ady emlékezetéből, abban a sorrendben. Hinni és keresni, keresni és hinni. S a legtöbbször idézett remény (a magyarázó előző mondat): „Csakugyan, mi vagyunk azok, akiknek nem jutott a nemesebb fajok szükséges szentizálásából? Erdély mást bizonyít, próbáljuk Erdélyt folytatni, hátha lehet.”

A folytatás Ady számára egyelőre Budapest és Párizs. Onnan is az itthoni dolgokat látja, a fenyegető nagy veszedelmeket, a feudalizmust, Dózsa Györgyöt, a megoldatlan nemzetiségi kérdéseket, a növekvő feszültségeket. Az oly tanulságos – és évtizedeken át meghamisítva bemutatott! – Goga-motívum ugyancsak a budapesti évekhez, no meg nyilván Erdély féltéséhez, a megoldás kereséséhez kapcsolható. Ezt a történetet, a barátságkeresés, a vélt egymásra találás s a józanodás tízes évekbeli történetét többen kutatták, összefoglalták, felmondták (felmondtuk). Ide most csak a záró mozzanatot iktassuk – már csak azért is, mert talán a legtisztább megfogalmazása Ady magyarságtudatának és internacionalizmusának; a „Dunának, Oltnak egy hangja” annyiszor idézett, mindig inkább vágyott, semmint megélt költői igazsága – a csucsai kastély árnyékában, 1996-ban – a *Levél helyett Gogának* szomorú és önérzetes revíziójával – önrevíziójával kiegészülve érvényes; a román nemzeti érzésében, állampolgári jogaiban Magyarországon megsértett, majd bukaresti politikusként a magyarellenesség, a gyűlöletszítás és erőszak útjára lépett Octavian Gogának szól az újabb „elbocsátó, szép üzenet”: „Nem vagyok büszke arra, hogy magyar vagyok, de büszke vagyok, hogy ilyen tébolyító helyzetekben is megsegít a magam letagadhatatlan magyar magyarsága. Terhelten és átkozottan a lehetetlenség magyarságtól, azt üzenem Gogának Bukarestbe, hogy nekem jobb dolgom van. Egy nemzet, aki súlyos, shakespeare-i helyzetben legjobbjai valakijének megengedi, hogy embert lásson az emberben, s terhelt, teli magyarságával a legszigorúbb napokban is hisz a legfölségesebb internacionalizmusban, nem lehetetlen jövőjű nemzet. Amelyik nemzet ma internacionalista fényűzéseket engedhet meg magának, nyert ügyű. Igazán nem jó magyar poétának lenni, de higgye el nekem domnul Goga, hogy lelkiismeretet nem cserélnék vele.” (Ezek az Ady-mondatok azok, amelyek sajnos mindmáig nem jutottak el a románsághoz, még a román irodalmi közvéleményhez sem!)

Emberről látni az emberben, emberről az embertelenségben – ezeknek az éveknek utolsó nagy kísérlete az Ady-életműben. A magyar poéta sorsa most kötődik még jobban Erdélyhez – és Kalotászeghez. A csucsai Boncza- (ma Goga-)kastélyhoz. S a búcsúzáshoz. A már nagyon rozoga béke (s a költő rozoga egészsége) utolsó pillanataiban születik meg a mindnyájunknak oly kedves, Kalotászentkirályi ihletettséggű vers, *A Kalota partján*. Magyarságvers ez is, az annyira kívánt nyugalom, állandóság, szépség, biztonság ritka foglalata, ahol

a nyugtalanság csak a szemlélőre nyilazó leány-szemekből árad („Leány-szemek, Sorsom szemei,/Szemek, melyekben rózsás, húszéves,/Vidám kamasznak látom magam”). A pompás vonulás a templomdombon az „ékes pártákkal” is vonja magára a figyelmet. „Ékes magyarnak” lenni persze nem ennyit jelentett Ady Endrének, hanem a belső szépséget, tartást mindenekelőtt. „Borzalmak tiport országútján” („Szívemet a puskatus zúzta”) mintha a Kalota partján gyűjtött emlékek is föllelevenednének:

*Ékes magyarnak soha szebbet
Száz menny és pokol sem adhatott:
Ember az embertelenségben,
Magyar az űzött magyarságban,
Újból-élő és makacs halott.*

Emlékező pillanatokban nem ildomos a „makacs halottal” zárni egy gondolatmenetet. Találóbbr – és végül is Adyhoz is jobban illő – a *Nyugat* 1915-ös évfolyamát felütni az *Intés az őrzőkhöz* című versnél (amelynek szomszédságában látott nyomdafestéket *A magyarság háza*, a marosvásárhelyi Kultúrpalotát és építőjét köszöntő jegyzet). 1996-ra, a millecentenáriumi évre sem vesztett időszerűségéből az érminszenti-nagyvárad-budapesti-párizsi-csucsai poéta, a lakoma előtt meghallgatást kérő igric intése:

*Történt szépek, éltek és voltak,
Kik meg nem halhatnak soha,
Őrzött elevenek és holtak,
Szívek távoli mosolya,
Reátok néz, aggódva, árván,
Őrzők, vigyázatok a strázsán.*

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR

Guirlande-szonáta

1. Le Temple d'Amour
2. Les Fêtes galantes
3. Menuet lunaire
4. Rondes de Printemps

*Mámor – Ámor.
Szinte rím...
Kéj lak ez,
Nem czinterim.
Kéj lak, álnok,
Czéda szentély
Hív, hogy álmok
Közt kerengélj!
Mámor – Ámor!
Szinte rím!
Nem borongó
Czinterim –
Tempietto!
Szárnyas Érosz!
Hő szívekben
Vágy maséroz,
Hadseregnyi
Érzemény –
Úgy feszít,
Oly büszke, nyalka,
mint a léha
Tiszti falka,
Hogyha sétál
Térzenén...
Semmi gond,
De sok gloár:
Életünk nagy,
Úri gesztus –
Annyit ér csak,*

*Mint a földhöz,
Korcsmafalhoz
Vert pohár...
Ah, a vérző
Faltapéta!
Délután is
Tart a séta –
Bókolj! Szembe
Bárki jó:
Herczegecske,
Márkinő,
Gróf s apát
Babája, báró,
Udvaroncz,
Potyára váró
Fűzfaköltő,
Kis lakáj –
Semmi gond,
Ma sincs aggály!
Neszpá? Madmoázel
Maupu?
Mégis hol van,
Oh, a hű
Montespan, La Vallière
Meg Madame de Maintenon?
Pour toujours? Pour
Maintenant?
Ejnye, Madmoázel Maupu!
Mégis hol van?*

(Sajg a szűl!)
 Hol Du Barry, Pompadour?
 Elmúlt – mintha tóba hulló
 Lomha holdfény, tompa dúr:
 Tündökölj, bolond azúr!
 Semmi gond!
 De bábu-bálban
 Furtonfurt a Gond az úr!
 Mégis hol van,
 Hova lett,
 Ah, a herczig,
 Oh, a nett
 Hölgy,
 Marie-Antoinette?
 Ámde hagyjuk.
 Hív a vad tó!
 Csolnakázgat
 Sírva Watteau:
 Már hiába
 Festeget
 Nyári vágyat,
 Esteket!
 Kerti fákat
 Emleget:
 Kis bokákat,
 Kebleket,
 Hogy puhítsa
 Kedvesét...
 Költsön itt ma
 Szebb mesét!
 Esküdözzön
 Tán hitére,
 Vénusz
 Phénylő
 Phenekére,
 Hogy ma újra
 Vár Cythére?
 Új szerelmek?
 Új liczit?

Csitt!
 Szomorkás,
 Őszi festér –
 Bár hazudna
 Egy piczit!
 Lelkesülhet
 Női testér' –
 Ajkam csókocskát
 Nem ad!
 Más bókot mondj,
 Báva piktor –
 Nem vagyok drüád!
 Menád!
 Kőszobor sem
 Dús lugasban,
 Antique allén!
 Nézzel Mennyi
 Bús utas van,
 Kedves abbém:
 Üdvözülni
 Vár Cythére!
 Fölkarolnám
 Szent ügyét!
 Csitt! Hisz erre
 Már kitére!
 Kaphat tőlem
 Egy fűgét...
 Vagy mutathatnék
 Fityiszt is!
 Nagysád, nemde,
 Néha hisztis?
 Semmi baj.
 De mennyi báj!
 Mennyi jaj,
 Ha menni fáj!
 Ah, a búvkör!
 Mennyi bú!
 Drága Mlle Maupu,
 Adjon inkább

Friss pusztit
 S egy pohárka
 Cziprusit...
 Kéri, kéri esdekelve.
 Oh, közerkölcs
 Bestye elve...
 Kéri
 François Boucher:
 Alkonyatkor
 Bolyg a parkban –
 Árnya filozófusé!
 Kezdetben még
 Jót akartam...
 Érve filozófusé!
 (Metsz a hölgy.) De
 Ön malacz...
 Bár maradt még
 Öt palaczk... De
 Ön is csak afféle
 Férfi, filozopter
 Disznó, mint Voltaire,
 D'Alembert, Diderot,
 Choderlos de Laclos,
 S a többi nyakló
 Nélküli liliomtipró:
 Szabadkőműves,
 Liberális,
 Ki furt kapdosná
 Ki-be máris,
 Mihelyt megcsörren
 Egy kaláris –
 Riszáljon az a kurva
 Páris!
 Én nem.
 Továbbá inni sincsen
 Kedvem, ha lator...
 Maga... Maga... Maga egy
 Quentin de la Tour!
 Maga... Maga

Fragonard!
 Szoknyapeczér!
 Csapodár!
 Csússzon fölem
 Szaporán!
 Popómhoz ér
 A pohár...
 Sejtem én,
 Hogy mit s hol lazít!
 Kezdjük a
 Do-mi-sol-la-sit!...
 Vagy tán a
 Si-la-sol-mi-dót?...
 Játsszunk egy
 Kis Pastor Fidót!...
 Ská...há...lá...há...
 Zu...hunk!...
 Sol-la-sol-do!
 Sze-be-re-bel-me-hem,
 Hol a Hold, ó?
 Hát ez kész
 Csoda volt, ó!
 Még! Még! Még!
 Soha sem elég!
 Jaj! Már! Még!
 Fa-si-fa-mi-rét!
 Már! Még! Már!...
 Hallszik a minét!
 Lully? Couperin?
 Vagy Rameau?
 Mért vagy épp oly
 Nagyra? (Nó,
 Hagyjuk!) Hol van?
 Hova lett? ...Hát
 Marie-Antoinette?
 Mennyi álarcz,
 Báli maszk,
 Bús bohóc meg
 Hű parasztká!

Pásztorlányok,
 Pásztorok
 Körtánczban
 Mű-harasztra
 Folynak álnok
 Nászborok...
 Már se vége,
 Már se hossza:
 Könnyedén jó
 Hoppa hoppsza!
 Donna Punczinella,
 Mondsza:
 Így járnak
 Talán falun?
 Fontánán kaján faun
 Sűrű sampányt ont puhán!
 Nézi bambán Don Juan:
 Mily priapikus szökőkút!
 Mennyi karnagy, tust bökö rúd!
 S mennyi pezsgő! Sganarelle!
 Szökjünk innen hamar el!
 Hisz Camargo csókja citrancs,
 Megkeserült karamell!...
 Ám Cassandre mellén e szeplő!
 S mennyi szép mellékszereplő
 Lejt el itt ma!
 Várj, Camargo!
 Már a táncz, a
 Vágy kavargó!
 Hány szerelmes
 Bóvli pancser!
 Ah, Leander!
 Oh, Klitander!
 Hány nedűs
 Kisasszony-álom!
 Hány hazug,
 Bolond ima!
 Nemde? Hűs,
 Friss holdsugáron

Ráng, akárha pókfonálon,
 Arlequin s
 Colombina!
 Andalító
 Mandolínon
 Sanda, langy kint
 Hangol finom
 Művészkezzel Scaramouche!
 De Pierrot dala bús...
 Arcza is fehér a bútól:
 Falsul egy románczot dúdol
 Arról, hogy kemény a lágy,
 Hogy puhább remény az ágy,
 Ha a húsba mar a vágy,
 Ha a vágyba mar a hús,
 Ha ajakba mar ajak...
 Hagyd már abba, Scaramouche!
 Sganarelle, hé, hamarabb!
 Gyerünk innen,
 Hamar, el!
 Fanyar! El! Hé, Sganarelle!
 Mert megárt a báj
 S a bűl...
 Neszpa, Madmoázel
 Maupu?
 Csók lennék szemén, kezén!
 Hájszen én sem!
 Én sem! Én
 Sem vagyok hindus fakír!
 (Csak tán túl rímdús...)
 Szatír?
 Hej, dehogy!
 Jaj, mondió!
 Távozz tőlem,
 Gond, Idő!
 Dámák, pincsik, lovagok,
 Agarak, libériák,
 Tűnjetek! Boldog vagyok!
 Hadd maradjak én diák!

Hímes szárnyat
Bont a rét,
Zümmögéssel
Dong a lég:
Elkereng, száll,
Zsong az ég!
Tán szeret? Nem
Mondta még!
Hogy szeret, nem
Mondta még,
Drága Mlle Maupu!
Mámor! Ámor!
(Szinte rím!)Csak heverjünk
Itten, ím!
Pihenjünk,
Drága Mlle Maupu!
Leülhetünk – itt
Selymesebb a fű!
Ne féljen! Semmiként
Meg nem dorgálja apja!
S ha mégis – majd a zord
Szidását visszakapja...
Egy zokszó: két mosoly!

Meudon–Sceaux–Versailles,
1886. április–május–június

Két zokszó: csókra csók!
S ezerszer így tovább!
Csodás apró kacsók!
Gyanakvásának, oh,
Nincs oka, sem alapja:
Vigyázunk majd, nehogy
Meggyűrdjön kalapja
Vagy szoknyácskája, hisz
Mit szólna édesapja?
Drága, drága, drágaság,
Érintsen meg ujja:
Homlokon, mint árnyas ág,
Réti lepke súlya!
Bárcsak lakná már hasát
Lét öröme, bújja:
Drága gyermek, drágaság,
Szentség, hejehuja!
És ha tán fölém hajol,
Míg elalszom újra:
Rólam én halálomat
Pilleként lefújja!
Drága lélek, drágaság,
Szépség, halleluja!

BÁLINT TIBOR

Az utolsó ítélet

Mikor a kőolaj hordónkénti ára tíz dollár fölé szökött, és az *arab testvérek* egymással megegyezve sok kutat lezártak, s az ipar minden csöppet elszippantott az adakozó szállítmányokból, a sátán azt súgta Hamudius fülébe, hogy üritse ki a gépkocsik benzintartályait, s borítsa sötétbe az országot: hiszen éjszaka úgyis alszanak az emberek, s ha ébren vannak is, jobb, ha nem látnak mindent.

Nemsokára városnegyedek merültek alá a tintakék világtalanságba, a hazafelé igyekvők egymásnak ütköztek, bokáig sülyedtek a feltöredezett járdák tócsáiban, lányok, asszonyok támadó árnyakat sejtve itt is, ott is föl-fölsikoltottak; fosztogatók szegeztek kést a sötétben kószálóknak, fölbátorodott csavargók nőket tepertek le és gyaláztak meg, garázdálkodók üzleteket törtek fel. Két emelet között fönnakadt a lift, sebészorvosok kezében megdermedt a szike a műtőasztal mellett, a mozik nem vetítettek filmeket az esti órákban, az operaelőadásokat délutánra tették, s mire besötétedett, kihalt a város.

Az emberek betoncelláikban húzódva előkészítették gyertyáikat, mécseseket, s ha megszakadt az áramszolgáltatás, száz és száz ablak mögött pislogott a sok apró láng, mintha szomorúfűzfák ágain hajladoznának. Az öntözési területeken üzemanyag híján berozsdásodtak a szivattyúk, tikkadtan vergődtek a növények aszály idején, a gúlákba rakott vetemény, amelyet ősszel a katonák és az úttörők hordtak össze a zöldségtáblák lábánál, befüledt és megerjedt, s messzire árasztotta a szagát, mert nem volt hajtóolaj, hogy a teherkocsik idejében elszállítsák onnan. Az alma, körte szőnyegként vette körül a fákat, néha a fagy is ott érte a földön, hiszen nemcsak a szállítóeszköz hiányzott, de ládákra sem gondoskodtak. A kukoricát megdézsmálták a varjak, csókák, tolvajok, és a kiéhezett népség, amely ezzel pótolta a kollektívtól kapott csekély részesedést. De ki törődött mindezzel? Hamudiushoz sosem ért el a pusztulás híre, és az eléje tált eredményeket nézegetve a diktátor egy napon fölserkent, hogy annál is többet érjen el, és így szól:

– Mezőgazdasági forradalmat akarok, hogy a zöldség- és gyümölcsstermesztésben utolérjük és túl is szárnyaljuk az öt legfejlettebb nyugati államot!

Ínséges napok voltak ezek, de a városlakók a téltől borzongtak leginkább, amely már a nyakukban volt. Az északi szél magas hótörlaszokat emelt a regátban és környékén, kocsikat temetett be, és megbénította a forgalmat. Kenyér nélkül maradt a nép, a nagyok nem tudtak munkába, a kicsik pedig iskolába menni. Hamudius azonban nem csüggedt el: az ablakból belebámult a szikrázó hóförfögetegbe, s kellemes zsibongást, tettere buzdító hevülést érzett, mert íme

eljött az ő katonai cselekvésének ideje, hiszen a hadsereg legfőbb parancsnoka-ként még nem sikerült kitüntetnie magát. Utoljára akkor élte át ezt a lehetőséget, amikor kijelentette: tud róla, hogy a magyarok vissza akarják szerezni Erdélyt, de akkor, háború lesz! S már látta is magát a haditérkép fölé hajolni fölmagasztosulva, szigorú elszántsággal, mint Napóleont a győztes csatáiban, hogy a generalisszimust a *Berlin elestében*. Az *Elvtárs* egy ideig nézte a ködön átderengő hópiramisokat, aztán fölhívta a honvédelmi minisztert, és parancsba adta, hogy tüstént szervezzék meg a *Hófőparancsnokságot*, amelyet ő maga óhajt személyesen irányítani.

Este már mutatták is a tévéhíradóban, amint pálcányi piros ceruzájával köröket rajzol, vonalakat húz a térképen, amint kiabál és hadonászik szinte magán kívül, miközben a földtoló- és kotrógépek kezelőit, a gépkocsivezetőket és a hőeltakarító munkások ezreit irányítja, izgalmában rekedtesen *elhársnak* szólítva az elvtársakat. Az adást óránként megismételték, és a fővárosi lapok különkiadásban, az első oldalon közölték a *gigászi küzdelem* eredményeit és a parancsnokság beszámolóját, amelyet mindig a hadsereg legfőbb parancsnoka írt alá, így:

Nicolae Hamudius hófőparancsnok.

De hiába szabadították fel a belvárost és az országutak egy-egy szakaszát, mert továbbra is tél volt s 20–25 fokos hideg, a lakosság didergett, éhezett és vakoskodott, a felső emeleteken ivóvízhez sem jutottak. Kényszerűségükben lécekre feszített műanyag zsákokba ürítettek, és ezek az alattomos súlyú rakományok UFO-tárgyakként suadtak alá éjszaka az épületeket körülvevő másfél méternyi hóba, hogy aztán tavaszi olvadás idején rühöt és bőrbetegségeket terjesszenek. A felnőttek ruhástul bújtak az ágyba a kihűlt szobákban, a betoncellák falai között, és a gyerekekre ráterítették télikabátjukat; a gázfűtéses konyhákban a huzat néha kioltotta a bágyadtan pislogó lángocskákat, és a vendéglők kiürültek, mert a gyenge tűznél mititeit sem lehetett sütni.

Mihelyt enyhülni kezdett az idő, az éhezők nyolcvan-száz kilométerről is bejöttek kenyérért a fővárosba, és a hónuk alá szorított zsákokkal kószálva bágyadtan hunyorogtak, csámborogtak a fényen, mint a dermedtségükből föltámadt legyek két ablak között. S annál fájóbban lengett át rajtuk a fény, mivel a téli hónapokban minden erejük elszívárgott. Hamudius azonban semmit sem látott ebből, s mikor ünneplőbe öltözve megjelent a nőkongresszuson, a mosolygó kedély melegen hullámozott végig félrebillent és kifordult ajkán.

– Igaz, hogy a télen egy-egy pulóverrel alá kellett öltözniök, elvtársnők – mondta –, de lám ez a tél is elmúlt, és a hóvirág most kedves ajándék maguknak, mert azt jelképezi, hogy az igazi harcosok a hó alól is mindig előbukkanak és díszelgnek!...

A propagandaminiszter megtiltotta a lapoknak, hogy olyan ételrecepteket közöljenek, amelyeknek az elkészítéséhez hús, vaj vagy krumpli szükséges, az *Esti hírek* riportere lefényképezett egy Trabántot, amelynek a csomagtartójá-

ban tizenkét kiló cukor volt kilós adagokban, egy még szemfülesebb újságíró pedig a nyomába szegődött annak a nyomorultnak, aki cementeszsákban lisztet cipelt a vállán és szuszogva, verítékezve botorkált a sírhantok között, hogy zsákmányát elrejtse valamelyik kriptában, miközben félénken pillantgatott ide-oda. E szerencsétlenekről készült felvételeket a diktátor felesége, Nicoleta is látta, és sápadtan, remegve rontott be az *Elvtárs* dolgozósobájába.

– Elképesztő! – mondta már-már fölsikoltva. – Ezek a bélpoklosok reggeltől estig csak a gyomrukra gondolnak! Jó volna, ha a gazdasági rendőrség bekukkintana a kamrájukba és a hűtőszekrényeikbe, amelyek bizonyára tömve vannak minden jóval! Mégis siránkozó leveleket küldözgetnek a Szabad Európa Rádiónak, hogy döglენének meg!

Hamudius komoran eltűnődött, mintha azt latolgatná, mivel enyhítsen az ínségen, végül így szólt:

– Már utasítottam a belügyminisztert, hogy készítsenek minden állampolgár kézírásáról mintafelvételt, hadd tudjam meg mielőbb, kik is azok a buzgó levélírók. Majd elveszem én a kedvüket egy életre a felelőtlen firkálástól, ebben biztos lehetsz!

Nicoleta dúlt-fúlt, minden kérvényt, folyamodványt visszalökött, amelyet eléje tettek, hogy továbbítsa az *Elvtársnak*, s így az a háromszáz beteg sem kapta meg a gyógyszeradagját, akinek naponta ettől függött az élete. „Hányszor mondtam, hogy ne zaklassák az *Elvtársat* mindenféle szírszarral?! – ripakodott rá a közvetítőkre, s miközben azok kihátráltak, utánuk szórta sárga szemének szikraözönét – „Takarodjanak!” Az utolsó kirúgott az egészségügyi miniszter volt, s alighogy távozott, az asszony hirtelen úgy érezte, hogy miatta bosszulta meg magát a magzatelhajtást tiltó rendelet, mert nem volt résen!

Nyolc évvel korábban azt kérdezte az *Elvtárstól*: „Nem érzed megalázónak drágám, hogy csak húsz millió ember fölött uralkodsz? Olyan ez, mintha egy hajóskapitány malomárkon igyekeznék fölfelé a gőzösével!! Igazán nevetséges! A szemünk láttára az utcasarkokon árulják az antibébit, és mi mit teszünk? Semmit! Pedig cselekednünk kell! Meg kell tojóztatni minden fogamzóképes nőt, és ha várandós, azt kell mondanunk neki: Hess föl a fészekre, és le ne jöjj onnan, amíg ki nem költöd a fiókádat! És hogyan rendelkeznenék így, amikor a milícia még a vemhes teheneket is lajstromozza, és a gazdáiktól később számon kéri a borjakat! Vagy a borjú talán fontosabb, mint az, hogy egy nagy, erős ország uralkodója légy, és az oroszok másként nézzenek rád?”

Hét esztendő múlva új iskolákat kellett építeni, új osztályokat nyitni, mert annyi volt a gyerek, mint búzatáblákban a veréb aratáskor; ezekben a napokban azonban visszaesett, a gyermekhalandóság pedig nőtt, és Nicoleta földühödve kijelentette, hogy az országban már csak a cigányok szaporodnak, s ez ellen tenni kellene valamit. Ha Hamudiust mostanában a románknál is jobban gyötörte a növekvő adósság, a tizenöt milliárd dollár, amelynek csupán az

évi kamata másfél milliárd dollár volt. Tanácsosai azt sugallták neki, hogy az iskolások szedjenek csigát, gyógynövényt, az erdészek, vadászok fogjanak élőnyulakat csapdával, mert a franciák jó árat fizetnek értük. Az út menti gyógyfűvek azonban meg voltak fertőzve, a vad hajszában sok nyúl a lábát törte, s mivel a tanítókkal sem közölték a csigák kötelező méretét, az úttörők minden apróbbat is összehordtak. Az osztályokban lerakott csigák egymásra halmozva hamarosan megbűzhődtek, s még a széthordásuk, elásásuk is gond volt.

– De akkor hogyan teremtem elő az évi másfél milliárdot?! – kiáltott fel a diktátor hatalmas indulattal. Íme így jár az ember, ha csupa tehetetlen herél-tel vézeti körül magát.

Ekkor a mezőgazdasági miniszter úgy vélte, abból lehet igazán pénzt csinálni, ha a traktorgyár felét átalakítják szekér, hintó és minden más lóvontatású kocsira. Minek nekünk évente ötvenezer traktor? – mondta. – Nyugaton nem kapunk hozzá piacot, az ázsiaiak, dél-amerikaiak pedig nem megbízható fizetőpartnerek, mert arra hivatkoznak, hogy mindig késve kapják meg az alkatrészeket. Kaszálóink kövérek, takarmányunk is van elégséges – folytatta –, szekerekre tehát nagy szükség van, a díszes hintóknak pedig mindenütt találunk vevőt, főként a gazdag, kőolajtermelő országokban!

Hamudiusnak kedvére való volt az ötlet, és elkezdődött a kocsigyártás kultusza, a gyémántküllő és az arany kerékagy mozgalom, a történeszek tudományos értekezéseket írtak, amelyekből kiderült, hogy az első kocsit román mesteremberek készítették. A ló is visszakapta a rangját, mert az leghasznosabb társa az embernek a felesége mellett. Hamudius most már fájlalta, hogy évekkel korábban tízezzrel mészarolták le a szép állatokat és húsukat föletették a csirkefenyészetekben, s hogy emléket állítson nekik, utcákat, tereket nevezett el róluk: *Ló utca, Paripa utca, Ménfi telep*. A patkolókovácsok mérnöki fizetést kaptak ezután, s még a költők némelyike is azzal hízelkedett a diktátornak, hogy verset írt e derék emberekről:

*Csodálatos téli este,
megtapad a hó a talpon,
gyűlésbe siet a kovács,
utána fut az alkony.*

A műegyetemen kocsigyártási fakultást létesítettek, s elsőként azokat a diákokat vették fel ide, akiknek már a nevük is erre az ősi foglalkozásra emlékeztetett: Kocsis, Batár, Bakos, Saroglya, Lőcs. A szekérmozgalom azonban mit sem ért, mert kevés volt az igavonó állat, és a fejlődő vagy szegény országok sorra visszavonták rendelkezéseiket, s azt üzenték, hogy a kocsik, hintók, csézák nem tartósak, össze vannak bűtykölve, amellet igen drágák, Kuvait, Irak és Irán sérelmezte, hogy az „aranyhintók” díszei igen alacsony karátú aranyozással vannak bevonva, a repedések gipsszel vannak betömve, arról nem is szólva, hogy a rudak görcsösek...

Idehaza nem volt takarmány sem a disznóknak, sem az igavonó állatoknak, a rosszul táplált borjúkat szekérderekben vitték le itatni. Ekkor a gépipari miniszter azt javasolta, hogy a traktorgyáron belül indítsanak mozgalmat „Egy szekér helyett két szekér!” jelszóval, s a lóvontatású kocsik helyett gyártsanak taligákat. Hiszen az ember nem annyira igényes mint a ló vagy a bivaly, nincs takarmányra szüksége, s beéri naponta egy szelet kenyérrel meg egy tányér levestel... Ha meggondoljuk, tíz taligás sem fogyaszt annyit, mint egy pár ökör – mondta.

Ez ismét tetszett az *Elvtársnak*, már megoldva látta a takarmányozást még szabály esetén is, pár nap múlva díszvacsorát adott a kezdeményezőknak, és a mellén két kis aranykarika függött, közöttük egy nekifeszülő paraszttal, jelezvén, hogy ő a taligás forradalom hőse. Egy idő után azonban látták, hogy a taligák nehezek, agyonvasazottak, mint a harcokocsik, és esőzések idején öt-hat gyengén táplált paraszt is alig-alig tudja kihúzni azokat a kátyúból, a zöldség, gabona pedig a bugyborékoló sárba ömlik, amely tüstént elnyeli a terményt.

Ezekben a hetekben jelent meg *Pávakakas*, akit a háta mögött szartoronynak csúfoltak, és a nyakában himbáló színes Hamudius-képpel, amely súlyos falemezből volt, odaborult a diktátor lába elé. Néhány éve sarlatánok rákgyógyító csodaszereit verte dobra a lapjában, milliói voltak valutában, s ebből a pénzből a világ leghíresebb rock-együtteseit hívta meg, hogy fölrázza az ifjúságot tunyaságából. A zenei tobzódásokat ő maga vezette, titkos jelekkel keverve a szocialista jelszavakat, uszított a magyarok ellen, és a fiatalok végül annyira elszabadultak, hogy egy ízben a zenei orgián tobzódva fölfeszítették a közeli temető néhány sírboltját, letörték a koponyákat a nyakszirtekről, a gyertyákat kivilágítva és boton lengetve azokat boszorkánytáncot jártak; üzletek kirakatait zúzták be és járókelőket támadtak meg.

– Felség! – kiáltott fel most *Pávakakas* a szőnyegen térdelve. – Bocssásson meg, hogy így szólítom, de egy csodálatos felfedezés után nem szólíthatom másként. Ugyanis egy tudós társaság megbízásából jöttem, és közölnöm kell önnek ama bizalmas tény, amelyet mások restellnek közölni. Bármily hihetetlenül hangzik is, hogy az *Elvtárs* állóvetében apró gyémánt szemcséket találtak az elhivatott vegyészek, a bizonyítható igazság ez... A legnemesebb anyag csupán egy nagy gondolkodó, egy nagy stratégia és egy eredeti himnuszköltő agyában kristályosodhatott ki, a szüntelen szellemi erőfeszítés hevében...

Lehunyt szemmel mosolygott:

– Néha élém tűnik a földalatti titkos város, Hamudius városa ragyogó palotáival, ahol a kevés kiválasztottak a gyémántszemcsék ülepítésével, és rostálásával foglalkoznak, növelvén az ország hírnevét és hitelképességét a világ előtt... Hadd gratuláljak önnek mindezért felséges Elnök elvtárs!...

Hamudius egymásba fonta ujjait, megnyalta kékesen kitüremkedett ajkát, és szemérmesen nézett maga elé, ami nála ritka volt.

– Nem tartom lehetetlennek a dolgot – mondta. – Régen magam is gondoltam rá, főként ürítés közben. Támogatni fogom ama földalatti város kiépítését, de ha a lapjában meglobogtatja a szenzációs hírt, ne tegyen említést erről a beszélgetésről, megértette? Én mosom kezeimet, mintha kívül lennék az eseményeken...

De mielőtt a tündöklő gyémánttelep kiépült volna a föld alatt, zengve leszakadt az ég, megelőelve Hamudius dölyfösségét. Egyik vidéki városban épp Karácsony előtt családostul ki akarták lakoltatni a református papot a papi kúriából, de az ellenszegülő hívek eleven gyűrűvel zárták körül a templomot; ez a fal mind tömöttebb, mind vastagabb lett; románok tízezrei is odagyűltek, és megbotránkozva keresztet vetettek.

– Ki akarnak lakoltatni télvíz idején egy lelkipásztort! – kiáltozták.

Sokan nem is tudták, kiről van szó, de a nép gyűlt, egyre gyűlt.

– Pedig az asszonyka épp várandós! – sikoltotta egy nő. – Mit akarnak a gazemberek, hogy jászolban szülje meg a gyermekét, mint Mária a Kisjézust??

Aztán megjelent a katonaság, és fősorakozott szemben a néppel. Nézték egymást fenyegetően. Végül egy sírásba fulladó férfihang a fegyveresek felé kiáltotta.

– Mi a nép vagyunk, de ti kik vagytok?!

Ezután ezren és ezren hajigálták a katonák felé átkozódó szavaikat. Főként asszonyok:

– Pfúj, gyilkosok!

– Mocskos bérencek!

A fiatalok előre szaladtak a járdán a belváros felé, a könyvüzletek bezúzott kirakataiból kiszórták az elnöki házaspár mosolygó képeit, és beletaposták a locspocsba Hamudius kétfucatnyi vörös vászonba kötött *műveit*. E percekben kapta meg a katonaság a parancsot fentről, hogy lőjön, kíméletlenül lőjön, és eldördült az első sortűz majd a második, és utána folyamatosan kepeltek a gépfegyverek s szóltak a hangutánzó készülékei. A mészárlás Nicoleta utasítására kezdődött el, mert Hamudius épp a Perzsa-öböl környékét járta jelképes kis aranykaniszterével, kőolajat kunyerálva, és Iránban érte a szörnyű hír, onnan sietett haza. Közben az elnökne már intézkedett, hogy a hullákat szedjék össze a forradalom városában, rejtse műanyag zsákokba, az éj leple alatt hatalmas hűtőkocsikban szállítsák a fővárosba, és ott azonnal hamvasszák el. A felkelés azonban több más városban kis kitört; a szekuritáté és a terroristák mesterlövészei padlásokról, kémények mögé rejtőzve tüzeltek a népre, a televízió központi épületét pedig megostromolták: olykor már a felső emeletekig is fölérték, így a bennrekedt riporterek helyszíni adásokat közvetíthettek a küzdelemről.

Hamudius tüstént fölvette a kapcsolatot a megyei párttitkárokkal, és rádióüzenetekben igyekezett egybehangolni az ellenforradalmat. Rekedtesen ösz-

szé-vissza kiabált, megparancsolta, hogy lőjék le mindazokat, akik behatolnak valamelyik pártszékházba s ezzel megszenstelenítik azt a helyet; aztán elkövette a legnagyobb ostobaságot, amelyet egy állam elnöke és a hadsereg legfőbb parancsnoka elkövethetett hasonló helyzetben: tömeggyűlést hívott össze a központi pártszékház elé, mert szólni óhajtott a néphez, hogy e vészes órákban nemzeti önérzetére hivatkozzék és figyelmeztesse, hogy a zűrzavarban elvesztheti Erdélyt. Hatásként minden parasztcsaládnak két malacot, és minden várandós nőnek ezer lej családi pótlékot akart ígérni: de amikor megpillantotta a tengernyi népet, remegni kezdett, ajka elkékült, s hiába bízta Nicoleta, hogy szóljon végre a sokasághoz, mert csak ennyit tudott kinyögni:

– Elhársak!...Elhársak!...Elhársak!

A gyülekezet pereméről föl-fölparázlottak a tiltakozó szavak, pfújogások hangzottak. E kifakadások után *Lóbab*, az elnökhelyettes belékarolt Nicoletába meg Hamudiusba, és erélyesen bevonta őket az erkélyről, nehogy utána késő legyen.

– Menjünk! – mondta. – Ezekkel más nyelven kell beszélni!

De már nem volt kivel. Egy odatévedt földgyalu nekirontott a főbejáratú vaskapunak, s úgy hatott ez, mint a jeladó ágyúlövés. A tömeg megostromolta az elnöki palotát, ezrek nyomultak föl a lépcsőkön, vasdorongokkal bezúzták az ablakokat, s diadalkiáltással közeledett a felsőbb emeletekhez, hogy meglinceselje az önkényurat. A helikopter azonban a legfelsőbb politikai vezetőkkal fölszállva már a néparadat fölött repült, az emberek e mennyei látványban gyönyörködve ujjongón dobálták fel sapkájukat a magasba, még meg is intették a menekülő diktátort; a nemzeti zászló unott régi címerét zsebkéssel sietve kikanyarították, és a földre taposták.

A snaragovi elnöki villa pázsitján a helikopter leszállt, Hamudius megkísérelt hírt szerezni a negyven kilométernyire forrongó városról, de hiába szorította a telefonkagylót addig a füléhez, míg az már átmelegedett, mert sehol sem jelentkeztek. Ekkor önzőn otthagya potyautasait, és Nicoletával kettesben újra fölszállt, bár még ő maga sem tudta, hol fognak kikötni. Ekkor a katonaság már a tömeg mellé állt, harcokcsik sorakoztak fel a televízió épülete köré, civilek hordták a katonáknak golyózáporban az élelmet, lőszert; házak gyúltak ki, hullák hevertek az utcákon, tereken a romok mellett. Második fölszállása után az elnöki helikopter ismét leereszkedett, mert a pilóta úgy tett, mintha motorhibát észlelné, és a magas rangú személyeket mindjárt rendőrkocsiba tessékelték, hogy *biztonságos* helyre szállítsák, és a sofőr a vásárváros közeli laktanyájába hajtott be velük. Éjszaka páncélkocsiban aludtak, s a parancsnoknak üzenetben szigorúan meghagyták, ha a terroristák megtámadják a kaszárnyát, hogy a házaspárt kiszabadítsák, mindkettőjüket azonnal agyon kell lőni, mintha a tűzpárbajban estek volna el...

De semmi ilyesmi nem történt, s ezért nappal hagyták csellengni őket, hogy ne érezzék fogolynak magukat. Nicoleta még a konyhára is betévedt, s undorodva emelgette a fedőket. A szakács egy ideig gyanakvón figyelte.

– Ne tessék a tűz körül forgolódni, naccsád, mert veszélyes! – dörmögte végül...

Nicoleta megmerevedett:

– Hogy mondtad? „Naccsád”? Jó, hogy nem ténsasszonyt ejtettél ki a mocskos pofádon!

Utána szigorúan kérdezte:

– És ha szabad tudnom, nekünk mi készül ebédre?... Az *Elvtárs* a pontos étkezést szereti!

A szakács valami durvát akart felelni, de sejtette, hogy az elnöki házaspár többé nem ül asztalhoz, és megsajnálta a nőt.

– Önök a tisztí konyhán ebédelnek – tódította. – Tyúkhúsleves lesz házi metélttel, süllő citromosan vajas burgonyával, gesztenyepüré, déligyümölcs, kávé...

De alighogy befejezte az étkek felsorolását, fegyveres katona jött a fogolyért, egy másik őr pedig már Hamudius mellett állt az udvaron. Mikor bekísérték őket a rögtönzött tárgyalóterembe, s leültették a vádlottak padjára, velük szemközt egy hosszú asztalnál a rögtönítélő katonai bíróság, oldalt, kicsiny emelvényen pedig a főügyész foglalt helyet. Két védőügyvédet is kineveztek, és a csapat alacsonyan repülő helikoptereken érkezett a fővárosból.

– Önök népbíróság előtt állnak, amelyet rendeletre hozott létre az új kormány – mondta az elnök, de Hamudius elhárítóan intett:

– Nem ismerek el semmiféle bíróságot a Nagy Nemzetgyűlésen kívül!

Az elnök mosolygott:

– A Nagy Nemzetgyűlés feloszlott, és az államhatalom megváltozott. Mi a Nemzeti Megmentési Front nevében ítélkezünk. Álljanak fel!

Hamudius kétkedően nézett rá.

– A Nagy Nemzetgyűlést az Isten sem oszlathatja fel. Olvassa el az ország alkotmányát!

– Nem szükséges utasítást adnia erre. Jobban ismerjük mint maga, aki semmibe vette.

A diktátor tiltakozón rázta a fejét:

– Nem ismerem el ezt a bíróságot, és a továbbiakban egyetlen kérdésre sem válaszolok!

Nicoleta ingerülten bólogatott:

– És még csak alá se írunk semmit, hiába járatták a szájukat az urak!

Ekkor az elnök a főügyészhez fordult:

– Kérem, tartsa meg vádbeszédét, ügyész úr.

A főbb vádpontok ezek voltak: teljes önkényuralom, népirtás, az államgazdaság aláaknázása, súlyos anyagi károk. E bűnlajstrom fölolvása után az egyik védőügyvéd szinte kérlelőn fordult a vádlottakhoz:

– Elsősorban az önök érdeke bevallani, miért tették, amit tettek.

Az elnök helyeslően bólintott rá:

– Működjünk együtt, beszéljünk úgy, ahogy értelmiségiekhez illik. Hiszen mindketten akadémikusok...

Most a másik védőügyvéd szólalt meg:

– Viselkedjenek úgy, mint egy hivatalosan megválasztott katonai bíróság előtt, bármit gondolnak is róla. Álljanak hát fel!

A házaspár azonban meg sem mozdult, és az elnök végül látható sértődöttséggel intett a védőknek:

– Üljenek le, ügyvéd urak. Az ország ínséges helyzetét nemcsak mi ismerjük, hanem minden tisztességes ember, aki itt raboskodott: élelmiszer, gyógyszer és meleg hiányában ezer és ezer felnőtt és gyermek halt meg. De az *Élvitárs* huszonöt esztendőn át nem óhajtotta meghallgatni a népet, amelynek a nevében szónokolt, és íme ma sem hajlandó együttműködni a bírósággal. Bizonyára elfelejtette, hogy fényes palotákban lakott, miközben a nagy családok gyermekeinek naponta tíz lejt adott élelemre és három lejt cukorkára.

Ügyész:

– Szíveskedjék megkérdezni a vádlottaktól, elnök úr, kik rendezték meg a forradalom városában a vérfürdőt, kik lövettek a fiatalokra a Palota-téren, kik hívták be és pénzelték a külföldi zsoldosokat.

Elnök:

– Nos?

A diktátort a kérdés felháborította:

– Ez újabb provokáció, és nem felelek rá csak a Nagy Nemzetgyűlés előtt!

Elnök:

– Hiába. Makacs ember, de a hölgy bizonyára beszédesebb. Tőle azt kérdem hát: igaz-e, hogy a tudós mérnökasszony osztálytársak nélkül végezte iskoláit, hogy még senki sem látta olvasni, s hogy végül is analfabéta?...

Nicoleta elsápadt.

– Micsoda aljas rágalom! – vicsorogta.

Ekkor Hamudiusban fölillant egy gondolat.

– Ha megszólalok is, csak úgy válaszolok, mint szimpla embereknek! – mondta.

Az elnök ismét elmosolyodott:

– Mi szimpla emberek vagyunk, ez igaz. Hát maga kicsoda?

A diktátor önérzetesen felelt:

– Az ország elnöke és a hadsereg főparancsnoka vagyok!

– És e kettős minőségében éhezettette ki és alázta meg a népet?

Ügyész:

– Vallja be a vádlott, elnök úr, milyen összeget helyezett el svájci bankokban? titkos számláin?... Tudomásunk szerint ez az összeg meghaladja az egymilliárd dollárt is... Hajlandó-e a vádlott jóhiszeműen kérni, hogy ebben a nehéz helyzetben az elorzott pénzt átutalják országunknak?

Hamudius az asztalra csapott:

– Erre is csak a Nagy Nemzetgyűlés előtt vagyok hajlandó felelni.

Nicoleta kárörvendőn csattogtatta a tenyerét:

– Különben is önöknek nincs semmi bizonyítékuk külföldi bankbetéteink létezéséről: még egy darabka papírjuk sincs róla!

A két védőügyvéd engedélyt kért az elnöktől, hogy utoljára fölvegye a kapcsolatot a vádlottakkal: utána buzgón igyekeztek rávenni a házaspárt, tegyenek vallomást, hogy elmezavaros állapotukban hoztak számos intézkedést, és pillanatnyilag is terhelt betegek: a javaslatot azonban mindketten önérzetesen visszautasították.

– Mivel nem ismerem el ezt az összetákolt bíróságot, a védelmet sem ismerem el! – kiáltotta a diktátor.

A bíróság számára ezután nem maradt más, mint visszavonulni ítélelhozatalra; az elnöki házaspárt halálra és vagyonuk elkobzására ítélte: a büntetés kihirdetésekor Hamudius önmagából kifordulva ugrott talpra.

– Gazemberek, árulók! – üvöltötte. – Vegyétek tudomásul, hogy ez a nép megbosszulja a kegyetlenségeket, és utána ismét épp oly boldog lesz, mint volt negyedszázadon át! ... Éljen a munkásosztály, éljen a kommunizmus!

A fegyveres őrök mindkettőjüket kiharancsolták a vádlottak padjáról; a kivégzőosztag reájuk vetette magát, hátrakötözte a kezüket, s különválasztotta őket. Az elnök némán, könnyezve tűrte mindezt, de az asszony sikoltozni kezdett:

– Hagyjatok, ne válasszatok szét!... Együtt éltünk, és együtt is akarunk meghalni!...

E jelenetet követően nemsokára eldőrdült a sortűz, és a két hullát sátorponyvába göngyölve páncélkocsin szállították egy fővárosi temetőbe, ahol sietve elhantolták.

N É Z Ő

Cseh összeállításunk elé

Csehek és magyarok középkori és XVIII. századi egyházi, dinasztikus, nemesi-családi, gazdasági és kulturális kapcsolatai, XIX-XX. századi állami-politikai vitái-ellen-tétei, jelenlegi közös és eltérő aspirációi Közép-Európa történelmének szerfölött fontos fejezetei. A cseh és a magyar kutatás (olykor a politika ellenében) sokat tett azért, hogy a két nép, nemzet egymáshoz fűződő viszonyáról, a másik felet érdeklő eseményeiről hírt adjon. Cseh nyelven olvasható a magyar állam és Magyarország története, magyar tárgyú lexikonban utánanézheto, kik a magyar irodalom, a kultúra jeles szereplői, magyarul viszont megíratott a cseh irodalom története, antológia készült a régi cseh irodalomból, s a legújabb cseh (és morva) költői szöveggyűjtemény (*Akhilleusz és a teknőc*, Vörös István szerkesztői remeklése) immár az „öt és feledik” a sorban, nem is szólva arról, hogy Hašekről, Čapekról, Olbrachtról magyar (kis)monográfiák igazítják el az érdeklődőt (míg Petőfiről cseh kötetecske készült). A magyar irodalom cseh fordítói között olyan kiváló poétákra lelünk, mint a Jókai terézvárosi választási diadaláról tudósító Jan Neruda, majd Jaroslav Vrchlický, Kamil Bednář, Vilém Závada, a prózafordítók között Arno Kraus (többek között a *Csutora* cseh fordítója), Anna Rossová, Anna Valentová, magyar részről nem lehet nem megemlíteni Juhász Gyula, József Attila, Szabó Lőrinc, Rónay György, Rába György és Márton László nevét – a természetesen ennél jóval terjedelmesebb névsorból. A bohémisztika és a hungarológia minden korban igényelte azokat a tudós kutatókat, akik egy-egy periódus vagy egy-egy jeles egyéniség rajzát a cseh-magyar rokonulások, eltérések, szembenállások szemszögéből vázolták föl. Hogy a rövid távon látványosan kibukó ellentétek ellenére hosszú távon a megértés, a kölcsönös egymásra utaltság mindkét nép, nemzet érdeke: inkább a szellem emberei ismerték (ismerik?) föl, s bizonyították az ismertetések, a fordítások, a tudományos értekezések révén, mint tette ezt Josef Macůrek, teszi Richard Pražák, Marcela Husová, Jaroslava Pašiaková, míg magyar oldalról a bohémisztika tragikus korán mártírhalált halt megalapozója, Sárkány Oszkár, majd Dobossy László, Szalatnai Rezső, Bojtár Endre, Heé Veronika, Berkes Tamás, Vörös István vette ki részét az ismertetések, az értekezések készítésének munkájából. Külön kell említenem Zádor Andrást, akinek prágai, budapesti, aztán ismét prágai tevékenysége a közvetítés maradandó eredményeit hozta, illetőleg Rákos Pétert, aki a prágai Károly Egyetem tanáraként nemzedékeket nevelt a magyar kultúra tiszteletére, s aki fordítóként, szerkesztőként, tanulmányíróként egyként számottevő érdemeket szerzett.

A cseh-magyar viszony sem a politikában, sem a kultúrában korántsem az idilli szomszédság történetével szolgál. Viszonylag kevesen tették meg cseh vagy magyar útjukat oly elszántan és kíváncsisággal, mint Németh László, egymáshoz mérve, egymáshoz közelítve nemzetjellemeket, kultúrákat, gondolati konstrukciókat. Viszont számosan szembesültek a másik fél létével olyképpen, hogy a magukénak végiggondolása sem lehetséges, csak úgy, hogy a másik léte is szem előtt van. Ezek közé tartozott a „cseh nemzet atyja”-ként emlegetett történész-nemzetpolitikus, František Palacký (1796–1876), Deák Ferenc és Toldy Ferenc kortársa. Pályáján a magyar tényező többszörösen

is meghatározó jellegűnek bizonyult, magyar politikai és kulturális recepciója messze túlnőtt a kapcsolattörténeti esetlegességeken. A születésének kétszázadik, halálának százhuszadik évfordulója alkalmából megtartott tudományos ülésszak (melyet a Cseh Köztársaság Nagykövetsége és az ELTE BTK Kelet-Európa Története tanszéke rendezett) dokumentálta azt a sokirányú cseh és magyar érdeklődést, amely egyfelől Palacký magyar kapcsolataira irányul, másfelől ezeknek a kapcsolatoknak értékeléséből kiolvasható, tehát amelyek messze túlmutatnak egy jelentékeny személyiség érdekkörén. Nyilván a Közép-Európa-felfogások változatai után nyomoztak az előadók. Az értekezéslet, amelynek nyolc előadásából itt hármat közlünk, azt a nézetet erősítette, miszerint a cseh-magyar múlt föltárása közös érdek, e múltból okulni viszont egész régióknak hasznára válik (válhatna).

F. I.

NIEDERHAUSER EMIL

František Palacký helye a kelet-európai történetírásban

A kelet-európai történetírás 19. századi fejlődésében két világosan elkülöníthető szakasz van. Az egyik a nemzeti megújulással vagy – ahogy a cseheknek mondják – *a nemzeti ébredéssel* kapcsolódik össze, a másik a *későbbi*, esetleg *érettnek* nevezhető szakasz, tehát az, amely már a korabeli európai mércével mérhető. A világosan elkülöníthető persze nem azt jelenti, hogy a két szakasz pontosan elválasztható időben, még kevésbé azt, hogy ez az elválasztás valamennyi nemzet esetében ugyanabban az időben történt volna meg. Ha azt mondjuk, hogy az első szakasz nagyjából a század első felére esik, a második pedig a második felére, akkor csak nagyon messziről közelíthetjük meg a valóságot, hiszen az első szakasz valahol a felvilágosodás korában indul.

A váltás alrégiók szerint is különböző időpontokhoz köthető. Abban az alrégióban, amelyet a legszívesebben Nyugat-Kelet-Európának neveznénk, s amelyhez a csehek is tartoznak, a szerves kapcsolat a felvilágosodással előbb bontakoztatja ki ezt a szakaszt, az oroszoknál nem sokkal később indul, s a balkáni területen kerül elő a legkésőbb, kivéve az itteni népeknek azokat a néprészeit, amelyek a Habsburg-birodalom *aire culturelle*-jébe tartoztak, mint pl. a románok.

Ennek a szakasznak legfontosabb jellegzetessége, hogy a történetírás feladatát a nemzet szolgálatában jelöli meg. Ez az elsőrendű, s ennek minden egyéb alá van rendelve. Minthogy a nemzeti megújulás a modern nemzet kialakulásának a kora, s a nemzeti identitás megteremtésének egyik fogódzója éppen a nemzet, ez természetesen érthető. A nemzet érdekében a történeti valóságtól is el lehet térni. A történeti források persze már ebben a korban elengedhetetlenek, de ezek közül még kevés az ismert. A legfontosabbak az elbeszélő források, s ilyen nagyjából minden nemzet esetében

akad. Ezek már ismertek, a történetíró feladata, hogy ezek alapján rekonstruálja a nemzeti múltat. Persze nem minden esetben akadnak ilyen források, mint a balti népeknél például, s ebben az esetben tág helye lesz a mítoszok képződésének.

Az csak természetes, hogy a nézőpont az, amit Szűcs Jenő oly zseniálisan *nemzeti látószögnek* nevezett. Csak a saját nemzet története az érdekes, csak azt kell, sőt, szabad kutatni. Ez a nemzeti látószög térben is elkülönül. Vannak esetek, amikor ez könnyen lehetséges, mint a csehek vagy akár a magyarok esetében. A balkániaknál ez már nehezebb, a határok koronként eléggé változóak voltak. A történetírás feladata ebben az esetben az volt, hogy azt a korszakot ragadja meg, amelyben az illető nemzet országa a legnagyobb kiterjedésű volt. S innen csak egy lépés, hogy ezt a területet kell a nemzeti történelem mindenkori területének tartani, legfeljebb időnként nem volt teljes a nemzet uralma, de ez csak sajnálatos kivétel.

Említettük már a mítoszokat. Nemcsak a balti kis népeknél találkozunk ilyenekkel, a német hódítás előtti korszak idilli békéjének és társadalmi harmóniájának a képében. A nemesség származata származása a lengyelek esetében, vagy a románoknál a dáko-román kontinuitás, pontosabban ebben a korban még a tiszta római eredet. A mítosznak a nemzeti identitás kiépítésében, igaz, egyre csökkenő, de nem jelentéktelen szerep jut.

A második, érett szakasz már jobban köthető a 19. század második feléhez vagy utolsó harmadához, egy-két kivételtől eltekintve tehát már nagyjából egybeesik mindenfelé. Az európai történetírás ekkorra már kibontakozott az ott sem hiányzó mítoszokból, s egyfajta mércét adott a felzárkózóknak. Bizonyos jellegzetességek már mintegy közelezők voltak.

Az első sajátosság az intézményes keretek kiépülése. Létrejönnek az egyetemek, most már a többivel azonos rangú bölcsészeti karokkal és történeti tanszékekkel. Kiépülnek a levéltárak és múzeumok, amelyek a nemzeti történelem legfontosabb forrásait őrzik, ápolják. Történelmi társulatok alakulnak, már nemcsak nemzeti, hanem akárhányszor szűkebb regionális keretekben. A történelem művelése már nemcsak papok vagy nemesek műkedvelése, hanem foglalkozás, amelyből meg is lehet élni.

Most már egyértelmű, hogy a történelmet az elsőrendű források alapján kell művelni. Ezért fordul az érdeklődés az elbeszélő forrásokon túl minden egyéb – persze, csak írott – forrás felé. Ekkor indulnak meg a nagy forráskiadványok, a különböző corpusok és codexek, a diplomatikai anyag feltárása. Expedíciók indulnak a külföldön megtalálható források megismerésére. Persze az is egyértelmű, hogy ezeket a forrásokat kritikának kell alávetni. Elsősorban a középkori forrásanyag alapján dolgozzák ki, különösen a németek, a forráskritika szabályait. A korábban még elfogadott, sőt szentnek tartott hamisítványok kora lejárt.

Az is a nyugat-európai minták nyomán alakul ki, hogy a történetíró feladata a kritikusan megvizsgált forrásokból a történeti tény feltárása. Ezeket a tényeket kell a fejlődés logikai menetének megfelelő sorrendbe állítani, egymással oksági kapcsolatba hozni, s akkor már meg is van a nemzet története, vagy annak valamilyen részkérdése. A nagy nemzeti történeti szintézisek még a középpontban állnak, az oroszoknál minden valamirevaló történész megírja a maga szintézisét a nemzet fejlődéséről. De már egyéb témák is adódnak, egy város története például. Szokták ezt pozitivistá módszernek is nevezni, bár Comte pozitívizmusától ez már elég messze van.

Az is hozzátartozik a kor bevett szokásaihoz, hogy a történetírónak tárgyilagos-ságra kell törekednie, még saját nemzetével kapcsolatban is. A nemzet szolgálata most

már magasabb, kritikusabb szinten adódik feladatként. De minthogy mégis még mindig a nemzet története a fő téma, ez pedig az állam története, vagyis politikai történet, szinte kizárólag ez állt az érdeklődés előterében. A történetírás egyéb ágai majd csak a századforduló táján kezdenek kibontakozni.

Ha így nézzük, akkor azt kell mondani, Palacký mindkét szakaszba beletartozik, sőt mindegyikben kiemelkedő szerepet játszik. Hogy a nemzet szolgálata előbbrevaló a történeti igazságnál, azt Palacký világosan meg is fogalmazta. A nemzeti terület vonatkozásában könnyű helyzete volt, hiszen Csehország, a cseh tartományok határai a 9. századtól már eléggé egyértelműen alakultak. A mítosztól azonban ő sem állt egészen távol. A cseh történelmet úgy fogta fel, mint a jó és a rossz harcát, ahol a cseh elem egyértelműen a jó, a német pedig a rossz. Ez a felfogás végigvonul nagy szintézisében. De kissé idetartozik az a felfogás is, hogy a magyarok bejövetele végzetesen elszakította egymástól a nyugati és a déli szlávokat. A huszitizmus történetét a források alapján dolgozta ki, de olyan magaslatba emelte az egész jelenségsort, hogy az már a mítosz határait súrolja.

Munkásságának zömével mégis már a második korszakhoz tartozik. Hiszen például ő az, akinek a számára a történetírás egyértelműen foglalkozás, amikor a cseh rendek megteszik őt történetírójuknak. A források feltárása terén egymaga annyit tett, mint másutt számos kutató. És a forrásokat kritikusán kezelte, mesteri módon. Egy ballépése volt csak ezen a területen, s ez is a mítoszhoz közelíti: a Hanka-féle hamisítványokat ő is eredetieknek fogadta el. A nemzeti dicsőség csábításának ő sem tudott ellenállni.

Palacký is tartotta magát ahhoz a felfogáshoz, hogy a kritikusán megvizsgált forrásokból kihámozható a történeti tény, és ez az elsőrendű a múlt rekonstruálásában. A huszitizmust elsősorban vallási mozgalomnak tartotta, de mélyen átérezte politikatörténeti jelentőségét. A történelem nála is elsősorban a politikai események története, ezek oksági sorrendjéből épül fel a nemzeti történelem, s ez a politikai változások története. De éppen a vallás szerepének felismerésével mintha már megelőlegezte volna jóval későbbi korok érdeklődését a globális történelem iránt, amelyben a politika csak egy a számtalan tényező közül, amely a nemzet történetét meghatározza. A nagy szintézis német változatának még az volt a címe: Csehország története. A gyakorlatilag nem egyszerűen lefordított, hanem átdolgozott cseh változatban már: a cseh nemzet története Csehországban és Morvaországban. Ez elhatárolódást is jelentett az ottani németektől.

Maga is többször hangoztatta a történetíró kötelező tárgyilagosságát. Valóban ehhez tartotta is magát. Így válik egyértelművé, hogy az első korszakból nőtt ki, annak jellegzetességeit is hordta magában. De érdemben már a második, az érett korszakhoz tartozik. Úgy indult, mint a csehországi rendek hivatalos történetírója. De végül is a cseh nemzet történetírója lett, mindmáig a legnagyobb. Életében a Magyar Tudományos Akadémia külföldi tiszteleti tagjai közé választotta. A mai magyar történetírás azonban nem csupán ezért adózik emlékének tisztelettel, hanem azért is, mert valóban nagy történetíró volt.

RICHARD PRAŽÁK

František Palacký és a magyar reformmozgalom

A cseh protestantizmus egyik legnagyobb egyénisége, František Palacký életútja során gyakran találkozott magyarokkal. Életpályájának kezdetén, mint a magyarok barátja, politikai vitapartnere az 1848–1849-es forradalom idején, később mint vetélytárs a 19. század hatvanas éveiben, amikor eljött az idő, hogy a Monarchia további haladásáról döntsenek, vagyis arról, hogy a Habsburg birodalom átalakítása az ausztrioszlavizmusból induló föderalizmus vagy a dualizmus alapján fog folytatódni. Annak ellenére, hogy Palacký gyakrabban állt a magyarellenes oldalon, életművét mégsem tekinthetjük magyarellenesnek. Pályája során sokat köszönhetett a magyaroknak és a magyar hatásnak is. Ebből a szempontból témánk egyik legfontosabb fejezete Palackýnak a magyar reformmozgalomhoz fűződő viszonya 1848 előtt.

Az 1817–1821-es európai forradalmi megmozdulások hatására a magyar reformmozgalom politikai programja is megfogalmazódott. Az 1820-as években érte el csúcspontját a középnemesség Bécs-ellenes állásfoglalásával, amikor megtagadták, hogy adóval és újoncokkal támogassák az udvart az olasz nemzeti mozgalom elleni harcában. A magyar reformmozgalom, különösen az első szakaszában, jelentős visszhangra talált a csehek körében is. František Palacký már 1812–1823 között, pozsonyi tartózkodása során kapcsolatba került a magyar mozgalmakkal.

František Palacký Pozsonyba való érkezése után az ottani evangélikus líceumban folytatta tanulmányait, ahol nemcsak szlovákok és csehek, hanem magyarok, horvátok, lengyelek, szerbek, ukránok is tanultak. Aktív hazafias tevékenységgel a Magyar Társaságban különösen a felsőbb évfolyamok hallgatói tűntek ki. Ezt a diáktársaságot főként Bilnitza Pál professzor irányította, aki 1805-től a líceumban magyar nyelvtanfolyamokat tartott, és a hatására František Palacký legalábbis a magyar nyelv alapjait sajátította el. Becsülte a többi magyar professzort is: Zsigmondy Sámuel, Kováts-Martini Gábort és Grosz Jánost. A pozsonyi diákkörökben Palacký kapcsolatba került a magyar nemzeti mozgalom képviselőivel, például az előbb említett Magyar Társaság elnökével, Papp Józseffel, aki *Öröm-ünnep* című programadó írásában (Pest, 1824) Kazinczy Ferenc nyelvújításának alapelveihez csatlakozva a nyelvi törekvéseket már politikai célokkal, a magyarság hegemonisztikus igényeivel kapcsolta össze. Papp József a híres Ráday-család egyik sarjának, Gróf Ráday Gedeonnak volt a nevelője. Ez az arisztokrata a pozsonyi Magyar Társaság egykori tagjából lett később Kossuth lelkes híve és házassági tanúja is. A gróffal Palacký a Rádayaknál és Gvadányiéknel rendezett zenei estéken és más pozsonyi nemesi szalonok összejövelein kötött ismeretséget. A Ráday-család a türelmi rendelet megjelenése után jelentős segítséget nyújtott a cseh protestánsoknak azzal, hogy támogatta a magyar református papok és tanítók kiküldését Cseh- és Morvaországba, amit a protestáns Palacký kétségkívül igen pozitívan értékelt. František Palackýhoz hasonlóan öccse, Ondřej is kapcsolatba került a magyar környezettel 1822–1824 között, aki a soproni evangélikus gimnáziumban diákoskodott – ahol korábban szlovák írók, például Juraj Ribay és Juraj Palkovič is tanultak –, és itt

ismerte meg a későbbi magyar reformmozgalom híveit. Diáktársai voltak többek között Lehr András, Petőfi majdani tanára, és a költő Berzsenyi Dániel fia, Berzsenyi Antal.

František Palacký Pozsonyban erősen befolyásolták a reformtörekvések: a társadalmi reformok bevezetésének, a jobbágyság eltörlésének, a nemesi kiváltságok korlátozásának és az államjog demokratizálásának programja. Naplójában (az ún. *Každodenníčekben*) 1819 decembereében följegyzett, Jablanczy Sándor ügyvéddel folytatott beszélgetésében Palacký már ekkor elítélte az abszolutizmus politikáját és az alkotmányos monarchia mellett foglalt állást. Demokratizmusának fiatalos lendületéről tanúskodik Ghyczy Miklóssal, a híres politikus Ghyczy Kálmán rokonával folytatott levelezése, melyben Franklint, Kościuszkót és Lafayette-et emeli példaképévé, és lelkesen ír arról, hogy a történelemben mégis a reform életképességének gondolata érvényesül: „...éppen az az öröndetes a világtörténelemben, hogy bár a jobbra törekvés minden kis lépése vérrel vétetik meg ... mégis egyetlen népben született nagy idea sem vész el, inkább megszilárdul az önkény abszolutista rendszerével folytatott harcban...” Palacký azonban egy másik eszméért is lelkesedett – melyet később szellemi végrendeletében, a *Radhošť* című írásában fejtett ki – a „jók köztársaságának” eszméjéért, mely csendben és nyugalomban erősödik meg a társadalom tagjainak öntökéletesítése által. Ghyczynek írott levelében világosan látható ingadozása a társadalmi radikalizmus és Kant „erkölcsi törvénye” között. A „hazáért, szabadságért és az emberiségért lelkesedő nemes lelkű ifjú Ghyczy” Palacký legbizalmasabb barátai közé tartozott. Palacký egyik legnagyobb pozsonyi élménye egy asszonnyal való találkozása volt. Itt ismerte meg az 1790–91. évi magyar országgyűlési ellenzék neves képviselőjének, Balogh Péternek leányát, Zerdahelyi Ninát, aki odaadó szeretettel és baráti segítséggel kísérte Palacký pozsonyi lépéseit, és irodalmi tevékenységre ösztönözte.

Palacký Zerdahelyi Nina környezetében (vagy még korábban, a pozsonyi evangélikus líceumban) ismerkedett meg a magyar irodalommal. Már Pavel Josef Šafaříkkal közösen írt *„A cseh költészet, különösen a verstan kezdetei”* (Pozsony, 1818) című művében találkozunk a két szerző vitájával, melyet az időmértékes verselésről folytattak, és amelyre az újkori nyelvek közül a cseh és a magyar nyelvet tartották a legalkalmasabbnak. Ennek a véleménynek a magyarok közül Ráth Mátyás már 1790-ben hangot adott, utána 1814-ben Döbrentei Gábor is, így Palacký és Šafařík a magyar környezetben akkor már ismert véleményt tolmácsoltak.

František Palacký pozsonyi tartózkodása és a magyar reformmozgalommal való személyes megismerkedése pályájának nagyon fontos állomása. Magyar köznemesi környezetben szerzett tapasztalatainak köszönhető, hogy megtanulta összekapcsolni a nemzet nyelvi-kulturális követeléseit a politikai célkitűzésekkel és a nemzeti és társadalmi emancipáció eszméivel. Petrovics Frigyessel és Teleki Józseffel, a kor elismert magyar történészeivel folytatott levelezéséből szintén képet kapott a magyar reformmozgalomról. Petrovics – Palacký egykori pozsonyi diák- és lakótársa, Teleki László jó barátja – *Magyarország története* (Pest, 1830) című munkájában a magyar történelem új koncepcióját dolgozta ki. Ez a mű, eltérően Katona és Pray korábbi munkáinak habsburg-párti beállítottságától, már a köznemesség szemszögéből és a reformmozgalom Bécs-ellenes alapállásából ábrázolta a magyar történelmet. Petrovics a modern magyar pozitivistá történetírás koncepcióját megvalósító Horváth Mihály elődjének tekinthető. Palacký több magyar oklevél másolatát szerezte meg Petrovics Frigyes és Teleki József részére a cseh levéltárakból, így például Mátyás király levelét (1462. július 3.),

melyet a třeboňi (németül Wittingau) levéltárban talált meg. Teleki József – 12 kötetes monumentális műve, *A Hunyadiak kora Magyarországon* (Pest, 1852–1855) – az újkori magyar történetírás egyik legnevesebb egyénisége volt. Ehhez a műhöz is segített Palacký forrásanyagot gyűjteni a csehországi levéltárakban, ahogy arról a kölcsönös levelezésük is tanúskodik. Éppen Teleki József javaslatára választották Palackýt 1834. november 8-án a Magyar Tudományos Akadémia külső tiszteleti tagjává.

Palacký a magyar reformkor más vezető képviselőivel, például Vörösmartyval és Döbrentével is kapcsolatban állt. Vörösmarty Mihály 1829. január 2-án levelet írt František Palackýnak, aki akkor a *Monatschrift der Gesellschaft des vaterländischen Museums in Böhmen* szerkesztője volt, és elküldte neki a lobkowiczi Bohuslav Hasištejnský *In thermas Caroli IV.** című latin nyelvű ódájának Kazinczy-féle fordítását. Ez még ugyanabban az évben megjelent Prágában, abban a kötetben, amelyben Jean de Carro karlsbadi orvos a vers valamennyi fordítását közölte. A levélben Vörösmarty megköszönte Palackýnak a magyar nyelvről írt elismerő szavait, melyet az európai nyelvek között igen tiszteletreméltó helyre sorolt. Talán éppen ez a levél inspirálta Palackýt a „*O národech uherských, zvláště Slovanéch*” („A magyarországi népekről, különösen a szlávokról”) című cikkének megírására, amelyet a Cseh Múzeum Folyóiratának III. évfolyamában, a 4. kötetben tett közzé 1829-ben. Noha a cikkben bírálja a magyar rendi politikát, amely véleménye szerint hozzájárult Magyarország gazdasági elmaradottságához, de figyelmet szentel a tudomány és a kultúra fejlődésének Magyarországon. Elismeréssel ír a pesti Nemzeti Múzeum tevékenységéről és a Magyar Tudományos Akadémia megalapításáról. Nagyra értékeli Kazinczy nyelvújító tevékenységét és a nyugat-európai irodalmak magyar nyelvre való fordításában játszott szerepét, dicsérő szavakkal illeti a kor magyar irodalmát, Vörösmarty Mihály, Kisfaludy Sándor és Károly, Berzsenyi Dániel műveit, amelyek – szerinte – Kazinczy törekvéseit jelezték.

Palacký a következő időszakban is – volt pozsonyi osztálytársával és a pesti egyetem későbbi rektorával, a jogász Virozsil Antallal, valamint Jan Kollárral és másokkal folytatott levelezésében – élénken érdeklődött a magyarországi újdonságok iránt. Döbrentei Gábor, a Magyar Tudományos Akadémia titkára 1835. május 1-én levélben értesítette, hogy az előző év novemberében a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választotta. A válaszban Palacký hangsúlyozta a Cseh- és Morvaország, valamint Magyarország közötti múltbeli szoros kapcsolatokat, és a Magyar Tudományos Akadémiának felajánlotta további szolgálatait a cseh levéltárakban fellelhető, a magyar történelemre vonatkozó források felkutatásában.

František Palacký jó hírnevét, melyet a magyar történészek körében élvezett, némileg megtépázta Fejér György professzor, a történész és diplomatikus, aki a cseh nép történetéről szóló munka 1836–39-ben kiadott német nyelvű verziójának, a *Geschichte von Böhmen* (A cseh nép története) c. munkájának első két kötetéről írt igen kemény bírálatot, melyet a *Tudományos Gyűjtemény* c. folyóiratban adott közre 1838–39-ben. Fejér a bevezetőben értékeli Palacký munkásságát, amelyet a cseh történelem tanulmányozásában végzett, és amellyel a nagy elődök, Pelcl, Pubička és Dobner műveinek folytatója lett. Dicsérőleg említi a *Würdigung der alten böhmischen Geschichtsschreiber* (Prága, 1830) írását. Ugyanakkor kifogásolja azokat a pontatlanságokat, melyeket Palacký főként a legrégebbi korok történelmének bemutatása során követett el.

* Ezt a latin verset Vörösmarty, Kis János, Szemere Pál és később Arany János is lefordította. (A szerk. jegyz.)

Amíg Palacký azt hangsúlyozta, hogy a korai időkben a csehek és a morvák szorosan összetartoztak, addig Fejér azt az álláspontot képviseli, hogy Morvaország egészen a X. század második feléig független volt Csehországtól. Bírálataiban hiányosságokat talált annak leírásában is, amit a szerző a magyaroknak a Kárpát-medencébe vezető útjáról mond. Palacký véleményével szemben, miszerint a magyarok a kazárok alattvalói voltak, hangoztatja a két nép kapcsolatának konföderatív jellegét. Kissé konzervatív látásmódjának megfelelően természetes, hogy az Anonymus-krónika adatainak kel védelmére. (Ezeket a cseh történetírásban Josef Dobrovský már korábban bírálta, előbb csak enyhén s még mindig pozitív kicsengéssel azokban a levelekben, amelyeket Juraj Ribayhoz és Václav Fortunát Durych-hoz intézett a 18. század nyolcvanas és kilencvenes éveiben írt. Mikor azonban 1827-ben az Anonymus krónika Endlicher-féle kiadása megjelent, Dobrovský terjedelmes recenziójában arra a következtetésre jutott, hogy Anonymus esetében nem hitelt érdemlő történész munkájával, hanem inkább egy középkori regényíró meseszövegével állunk szemben. Ez a konklúzió összhangban állt a német felvilágosodás történészeinek, Ludwig Albert Gebhardinak és August Ludwig Schlözernek a vélekedésével.) Ugyanakkor Fejér jogosan kételkedett Palacký azon állításában, miszerint a cseh Adalbert püspök kereszttelte volna meg a későbbi magyar királyt, Szent Istvánt már rögtön születése után. Ezt a teóriát a későbbi kutatások is elvetették.

Fejér legtöbb kifogása Palacký művének első kötetét érintette, mely a cseh történelmet 1197-ig foglalta össze. A *Geschichte von Böhmen* első részének második, az 1197–1306 éveket átfogó kötetéről már sokkal több jót írt. Az 1839-ben megjelent bírálat hangsúlyozza, hogy ezt a korszakot átfogó, ilyen terjedelmű munka teljesen hiányzik a magyar történetírásból. Ugyanakkor több kifogása vitatható. Ilyen pl. az, amikor megkérdőjelezi Palacký azon állítását, hogy a magyarok 1249-ben támogatták a morvaországi Přemysl őrgrófot, I. Vencel fiát az apja elleni lázadásban. II. Přemysl Otakar tetteinek Palacký által való ábrázolását viszont bizonyos mértékig jogosan kissé megkérdőjelezte tartja. Az 1241–42-es tatárjárásról adott leírást viszont egyértelműen dicséri.

Az érdeklődést mutatja, hogy a *Geschichte von Böhmen*ről és Palacký további munkáiról más magyar folyóiratokban is megjelentek vélemények. A *Figyelmezőben* igen lelkesen nyilatkozott Palacký írásairól „15” jelzés alatt egy ismeretlen kritikus (1838, 17. szám, 273–275 oldal), és a *Geschichte von Böhmen* I. kötetén kívül a *Literarische Reisen nach Italien im J. 1837* (Prága, 1838) című művét is értékelte. Tekintettel a Palacký és Vörösmarty közötti írásbeli kapcsolatokra, amikor 1829-ben Palacký a Cseh Múzeumi Folyóiratban dicsérettel illette Vörösmarty művét, annak a nézetemnek bátor kodom hangot adni, vajon nem maga Vörösmarty Mihály volt-e az a névtelen kritikus, hiszen abban az időben gyakran írt a *Figyelmezőben*, és aláírás helyett különböző számjegyeket alkalmazott. Ha ez a nézet megerősítésre talál, további értékes bizonyítéka lehetne František Palacký és Vörösmarty Mihály kapcsolatának.

A 19. század negyvenes éveiben a szlovák és a magyar nemzeti mozgalom ellentétes irányú fejlődése miatt Palackýnál bizonyos mértékig lankadt a magyar problematika iránti érdeklődés, hiszen a pesti szlovák tudósítók, főképpen Jan Kollár némileg egyoldalúan befolyásolták. A magyar reformmozgalom képviselőihez fűződő viszonyában is valószínűsíthető Kollár álláspontjának befolyása. Palacký nagyra értékelte Széchenyi István és Wesselényi Miklós nemzeti toleranciáját, és elvetette Pulszky Ferenc és Kossuth Lajos nemzeti radikalizmusát annak ellenére, hogy politikai programjukkal nyilvánvalóan nem volt lehetősége mélyrehatóbban megismerni.

Leginkább Széchenyi törekvéseiről értesülhetett, hiszen a *Tatránka* c. folyóiratban Palacký pozsonyi szlovák tanára, Juraj Palkovič írt ezekről az 1830-as évek elején, 1837-ben Széchenyi cseh életrajzát a *Hronka* c. folyóiratban pedig a morvaországi František Škorpík publikálta. Palacký a sajtón kívül magánlevelezésből is értesült a magyarországi eseményekről. Nem szakadt meg kapcsolata azzal a pozsonyi családdal, ahol egykor nevelősködött. Géczy Karolina levelei tájékoztatták Wesselényi Miklósról és Pulszky Ferencről. Az utóbbinak Leo Thunnal a szlovák kérdésről 1842-ben folytatott vitája František Palacký ausztrioszláv álláspontjának kikristályosodásához is hozzájárult.

Az 1848-as forradalmat megelőző, utolsó pesti tartózkodása alkalmából, 1846. májusában megtekintette a pesti Nemzeti Színházban a magyar reformkori irodalom jellegzetes képviselőjének, Czákó Zsigmondnak *Végrendelet* c. drámáját, amelyről naplójában elismeréssel emlékezett meg. Feljegyzéseiből kitűnik, hogy útjának fő célja a pesti Egyetemi Könyvtárban őrzött Kaprinai- és Hevenesi-féle kéziratgyűjtemény tanulmányozása volt. Ekkor találkozott Toldy Ferencsel, Fejér Györggyel és a magyar tudományos élet más képviselőivel is. Pesten nyílt lehetősége arra is, hogy megtárgyalja Jan Kollárnak és Zay Károlynak azokat az ellenvetéseit, amelyeket Ludevít Stúr szlovák irodalmi nyelvével szemben hoztak fel.

Befejezésül elmondható, hogy František Palacký az 1830-as évekig élénk érdeklődést tanúsított a magyar kultúra és a magyar reformmozgalom fejlődése iránt. A cseh–magyar kapcsolatokhoz való pozitív hozzájárulását tevékenységének főleg első két szakasza képviselte: pozsonyi tartózkodása, ahol a magyar középnemesség környezetében formálódtak világnézetének demokratikus és nemzetileg öntudatosult elemei, valamint a Cseh Múzeumi Folyóiratnál végzett szerkesztői munkája, amelynek során konkrétan próbálta megvalósítani a csehek és magyarok közötti kulturális együttműködést. Kapcsolatba lépett a magyar reformmozgalom vezető személyiségeivel, Vörösmarty Mihállyal és Teleki Józseffel. E törekvések jelentős bizonyítéka „A magyarországi népekről, különösen a szlávokról” szóló, már korábban említett cikke, amely bizonyította, hogy Palackýban akkor még nem formálódott ki a magyarellenes ausztrioszláv koncepció, és fontolgatta a magyarokhoz való kulturális és gazdasági közeledést, amely kedvező körülmények között politikai együttműködéshez is vezethetett volna. Ám ezek a körülmények nem valósulhattak meg, és mint korábban annyiszor, ezután sem került sor a cseh–magyar kapcsolatok erősítésére, pedig ez a Habsburg Monarchia, valamint az egész közép-európai térség stabilitásának mindig egyik alapfeltétele volt.

FRIED ISTVÁN

František Palacký és a magyar irodalom

A XIX. század magyar irodalmi és tudományos életében Palacký sűrűn idézett, még többet vitatott személyiség, aki viszonylag fiatalon, 1834-ben lett külföldi tiszteleti tagja a Magyar Tudós Társaságnak (Akadémiának); és akinek történetírói munkássága egyszerre lett forrása magyar szépirodalmi és történeti munkáknak, valamint bírálandó példatára mindama szláv törekvéseknek, amelyek a magyar törekvéseket keresztezni látszottak.¹ Palacký személyisége ugyanakkor értelmiségi *karriertörténetet* példázott: a szinte az ismeretlenből fölbukkanó, eleinte magyar nemesi családnál nevelősködő (és ráadásul: evangélikus vallású!) fiatalembert, aki hamar a cseh arisztokraták körébe került, pusztán tehetsége és szervező képessége révén a cseh nemzeti mozgalom élvonalában találjuk, mintegy hivatalos történetíróvá-ideológussá válik, aki történeti munkáiban cseh nemzeti emblémákat szentesít, több évtizedre előre meghatározza és leírja azokat a történet szemléleti és történetfilozófiai premisszákat, amelyek a cseh nemzetpolitikai konklúziókhöz éppen úgy elvezetnek, mint a (nyomaiban) máig erő cseh önszemlélethez. A cseh önmeghatározásnak ez a történetfilozófiai meghatározottsága visszahatott a cseh irodalom és művészet önszemléletére is, amelyben pragmatizmus és legendaképzés szinte egyenlő mértékben van jelen, a nemzeti fénykorok és a „sötétség” korszakának váltakozása, a kulturális (és ennek révén politikai) küldetés tudata meg a függetlenség helyreállításához vezethető kompromisszum-keresés, a Nyugathoz tartozás manifesztálása, továbbá a szláv legendárium örökségének vállalása. Palacký „karriertörténete” gondolkodtathatta el a cseh és a magyar nemzeti jellegen és történeten töprengő Németh Lászlót, amikor a magyar jogi-politizáló, ám ábrándokra hajló attitűddel egy cseh értelmiségi mentalitást állított szembe olyan, egymáshoz képest komplementer jellemvonásokként, amelyeknek egymáshoz közelítése mindkét nemzet javára válhatna. „Míg a mi nagy politikusaink, Széchenyi és Kossuth, nagy költők s színészek is, az ő legnagyobb történelemmozgatóik: magiszterek és professzorok.”²

E megfontolások fényében hangozhat föl (megfelelő óvatossággal) a kérdés: vajon Palacký érdeklődése a magyar irodalom iránt, számos magyar íróval, tudóssal való személyes és levélbeli ismeretsége, cseh történetkönyveinek feltűnően élénk magyar visszhangja csupán a cseh–magyar történelmi-dinasztikus és kulturális kapcsolatok erőteljes és állandó voltával magyarázható-e? Nem látott-e Palacký, a fiatalkorában az iskolában a poétika-oktatás keretében sikerült hexametereket görgető, a verstan iránt is érdeklődő történész valami mást, többet-e a magyar irodalomban, mint pusztán egy versenytárs nemzeti mozgalom kortárs beszédét? És megfordítva: a magyar irodalom és tudomány a magyar történelem fordulatait is leíró, kommentáló, olykor bíráló Palacký-kötetekben vajon csupán adatokat kapott-e a magyar történelem tanulmányozásához? Vajon Palacký szemlélete, történetírói egyénisége nem készítette-e a műveit tanulmányozó magyar kortársakat egy, a magyar történelemnek a megszokottól eltérő víziójának tudomásul vételére?

Azt, hogy Palacký cseh történelemlátomása korán figyelmet keltett, méghozzá feltehetőleg nemcsak a szaktörténészek szűkebb köreiből, szépirodalmi példával do-

kumentálhatjuk. Jókai Mór rendkívül fogékony gyermekként élt a reformkorban, és később megírt regényeinek anyagát több ízben onnan merítette, ez műveinek sorával igazolható. Már az 1848-ban megkezdett és az 1850-es években befejezett és kiadott *Szomorú napok*³ című regényében is fölbukkan *Libussa* neve, a szláv kölcsönösség bővületében élő és délibábos etimologizálással tudóskodó főszereplő történetéhez illik a cseh mondai királynő emlegetése. A név azonban származhat esetleg a pesti Német Színház műsorából. Annál beszédesebb *A kőszívű ember fiai* egy passzusa. A Magyarország északi megyéiből érkező Tallérossy Zebulon mutatja be leányait, akik egy-egy nevezetes kulturális jelenségről kapták nevüket, mint például a *Norma* című opera bemutatója után lett az egyik gyermek neve Adalgisa:

„Negyedik kisasszonykam mikor megírkezte, akkor volt bolond világ: az a Palackzy, tecik tudni? No nalunk is volt egy kis híre; hat a negyedik leanykam azért hinak Libussanak.”⁴

Jókai humoros figurájának információja számos adattal erősíthető meg, hozzátevé, hogy Palacký „híre” töretlen maradt. Részben azért, mivel – mint említettem – sűrű magyar kapcsolatokkal rendelkezett, például egészen fiatalon, már 1822-ben olvasója volt a Széchényi Ferenc alapította Nemzeti Könyvtárnak,⁵ hogy majd Vörösmartnyval és Eötvös Józseffel levelező érintkezésbe jusson, az 1840-es évek közepén pedig személyes ismeretséget kössön a magyar szellemi élet jelesei vel pesti látogatása idején.⁶ Ennél lényegesebbnek tetszik, hogy a *Geschichte von Böhmen* (Csehország története) köteteinek megjelenése után 1838-ban és 1839-ben két igen alapos, szakszerű bírálat látott napvilágot az elismert magyar történész, Fejér György tollából. Hogy Fejér jó ismerője volt a cseh történetírásnak, a kortársaknak is feltűnt: roppant művének, a *Codax diplomaticus*nak 1829-ben kiadott második kötetéről szólva az ismertető kiemeli, hogy Fejér beleszólt előszavába a „híres Tseh Történet-író”, Gelasius Dobner egy levelét. Fejér a rendkívüli teljesítménynek kijáró tisztelettel és nagyrabecsüléssel bírálta Palacký művét, annak újszerűségét, kritikai szemléletét méltatva:

„Cseh Országnak is termett, a' literatura előléptével, nemzeti történetének vizsgálólág Leírója Palackzy Ferenczben. Ez ifjúsága óta a' Cseh történetek 's irományok vizgáltatására szánván magát, Hayek, Pelcel, Pubicka rajzolataival, 's Dobnernak gyűjteményével meg nem elégedve az oklevelek, kéziratok, és külföldi Írók tanuságaira is kiterjeszté gondját; ezekhez képest az ősi hagyományokat, historiai adatokat (...) próbára vonta.”

Mindezt oly lényegesnek minősíti Fejér, hogy ismertetése más helyén újólág szól Palackýnak „messze terjedt olvasottságá”-ról és „élénk kritika”-i szelleméről, illetőleg „igazságkövetelés”-éről. Ami fenntartása akad Fejérnek, az jelzi a cseh és a magyar történetész álláspontok között létező, nem csekély különbséget, mind az egyes források megítélését, mind pedig a történelem „nemzeti látószög”-ét illetőleg:

„Mindazonáltal minden hazafiuskodó kicsapongástól a' jeles Író se menekedhetett meg, melly miatt több ízbeli Önkényű véleményekre; 's igazságsértésekre vetemedett.”

Aligha járunk el helyesen, ha egy régebbi típusú, felvilágosodott – türelmes szemléletnek óvását látjuk Fejér mondatában a romantikus-historizáló Palackýval szemben, s még kevésbé akkor, ha két nacionalizmus összecsapására egyszerűsítjük az innen folyamatosan tartó vitát cseh és magyar történetírók között a közös (szláv-magyar) történelem egyes epizódjainak értékelésével kapcsolatban. Annyi tetszik csupán bizonyosnak, hogy az a fajta nemzeti elkötelezettségű és igazi arcát majd a történeti regényekben és festészetben megmutató történet szemlélet, amelyet Palacký pregnánsan

képviselt, az a típusú oklevél- és forrásmagyarázat, amely a *Geschichte von Böhmen* lapjain volt található, Fejértől többé-kevésbé idegen volt. Nem mintha ő nem a maga nézőpontjához rendelve alkalmazta volna a szerinte történeti tényként elfogadható adatokat. Hanem pusztán azért, mert az ő inkább kiadói-forrásközlői tevékenységében, mint a szó szoros értelemben vett történetírásban jeleskedő munkássága valójában a XVIII. században kibontakozó tudományosságban gyökerezett, annak kritikai magatartásával és forrásértelmezésével együtt. Fejér jellemző példája, miként nyilatkozik Palacký a sokat vitatott középkori magyar történetíróról: tudniillik „der abgeschmackt fabelnde Anonymus Belae regis Notarius”-ként (az ízetlenül mesélgető Anonymus, Béla király jegyzője) emlegeti. Fejér még tartózkodott az ilyen érzelmi minősítésektől, ám nem a forráskritikától, pusztán annyi méltánylást igényelve, amennyit Palacký Kosmasnak, Hajeknek, Kablubeknek biztosít. S ha egyes további tételekkel Fejér vitázik is, összbenyomása kedvező, Palacký érdemeit e kifogások nem csökkenthetik.

Még ugyanabban az esztendőben méltatja Fejér a *Literarische Reise nach Italien im Jahre 1837* (Irodalmi utazás 1837-ben Itáliában) című munkát,⁹ majd 1839-ben Palacký cseh történetének következő kötetéről számol be.¹⁰ Nemcsak a Palacký által feltárt okleveles anyag és „írományok” biztosította adatgazdagságot hangsúlyozza, hanem azt is, hogy „számos tévedéseket” igazított helyre, „sok homályokat fényre derítte”, és már csak annak révén is korszerű történeti munkát hozott létre, hogy intézmények történetét adta, a „polgári alkotmányok” folyamatát rajzolta meg, a „nemzetesülés” kifejlődését, a vizontagságok okát és következményeit nyomozta, „az uralkodók erkölcsait és hatásait igazságszerető lélekkel” vizsgálta, „elfogulatlanul” ítélte, „hazafiuságát mérsékel”-te, mindezzel „nem csak munkájának különös dísz, nevének igazi, tagadhatatlan érdemeket szerzett a tudós világ előtt, hanem nekünk is egy nemzeti Historiának kidolgozására példát adott, s dicső pályát mutatott.” A cseh-magyar szellemi kapcsolatok egyik sajátága, hogy az ellentétek, a vitapontok (olykor a szükségesnél határozottabb) tudatosítása mellett legalább oly mértékben merül föl a másik fél példájának követése. Hol egy magyar értekező jelzi, mennyi haszonnal járna a cseh eredmények adaptálása, hol egy cseh dolgozat szólítja fel honfitársait, a szellem munkásait: figyelnének jobban a magyarokra, és vennék át tőlük, amit érdemes. S ez a kölcsönös odafigyelés annak el- lenére él tovább, hogy Jósika Miklós regénye, *A csehek Magyarországon* (1836) fogadta- tása a cseh kritikában nem mondható pozitívnak, hiszen a XV. századi cseh-magyar érintkezéseket, mindenekelőtt Mátyás király uralkodását eltérő módon minősítette a cseh és a magyar szellemi élet. Amit azonban Fejér körvonalaz, az a korszerű (vagy amiképpen ő mondja: „tudományos”) történetírás, az, amely különbözik a tanárként nagytekintélyű Horvát Istvánétól, Fejér vitapartnerétől. S bár Fejér bírálata több ponton vitatja Palacký fejtegetéseinek helyességét, s a maga kiadta *Codex diplomaticusa* felhasználását ajánlja, az a fajta forrás-felhasználás és az igazság megragadásának igényét (vagy látszatát) keltő előadásmód, amely Fejér szerint Palacký sajátja, mindenképpen kíváncsnak tetszik, fölkelte egy hasonló magyar történeti munka vágyát. Hiszen a XVIII. századi magyar vállalkozások jó része még nemigen bontakozott ki az annales- szerű módszerből, és latin vagy német nyelvű lévén (akár a maga korában, a XIX. szá- zad elején igen korszerű Johann Christian Engelé) nem játszhattak a Palackýéhoz ha- sonló szerepet. Magyar költők történeti tárgyú műveik számára többnyire a középkori krónikákhoz nyúltak vissza anyagért, míg Palacký történeti vízióját a cseh történeti festészet vagy Smetana történelmi tárgyú operája, illetőleg (magyarul Németh László fordításaiban olvasható) Jirásek regényírása gondolhatta tovább. Hogy Fejér Palacký

műveinek regényes-pittoreszk epizódjaira gondolt-e, vagy az egész történeti munkának a cseh történelemszemlélet középpontjába helyező cseh-német ellentét kidolgozására, netán a cseh (szláv) küldetéstudat visszavetítésére a korai időszakokba, aligha dönthető el teljes bizonyossággal. Az azonban világosnak tetszik, hogy Palacký művét nem mellőzte a magyar történeti kutatás, még akkor sem, mikor a cseh történetíró a „sláv literatura fő bajnokai” között említetik (Dobrovský, Surowiecki és Šafařík társaságában),¹¹ 1848-ban pedig – egy cikkíró szerint – egyike a szlávok „legdühösebb” főnökeinek, akik „szláv birodalomról álmodoz”-nak.¹² Tudjuk, hogy az általa szerkesztett Časopis společnosti vlastenského Museum (Honi Múzeumi Társaság folyóirata) hat példányát fizették elő Pesten könyvkereskedők,¹³ hogy Jókai mellett Arany János is gyakran lapozgatta a *Geschichte von Böhmen* kötetét, mikor a *Toldi szerelme* tető alá hozásán fáradozott;¹⁴ nem utolsósorban azonban azt nem árt hangsúlyoznunk, hogy amikor végre megszületett az a magyar történeti munka, amely a Palackýéhoz hasonló, összetett-sokrétű funkciót tölthetett be a szellemi életben, a Szalay Lászlóé, akkor annak nemcsak hivatkozási anyagában bukkanunk lépten-nyomon Palacký műveire, Palacký-idézetekre,¹⁵ hanem mindjárt az elején ott a később botránykővé vált Palacký-mondat a szláv-magyar viszonyról kapcsolatban. Azonban egészen más szöveggörnyezetben, mint ahogy a főleg innen vett citátum a továbbiakban előfordul. „Palacký mondja, nem mi: hogy a magyarok letelepedése a legnagyobb szerencsétlenség volt, mely a szláv világot évezredek folyamataiban érte; hogy a magyarok az éppen alakulásnak indult óriási szláv birodalom szívébe csövekelvén be magokat, a szlávok reményeit elenyésztették örökre.”¹⁶ Szalay hangneme nyugodt, hiányzik belőle mindenféle érzelmi töltés, valójában szerves folytatása, kiegészítése az előző passzusoknak, amelyek a magyarok európai küldetését vannak hivatva érzékeltetni. Nemigen szabadulhatok meg a gyanútól, hogy Palacký szláv küldetéstudata és Szalay magyar küldetéstudata még akkor is összecseng valahol, ha akivel-amivel szemben e tudat megfogalmazódik, homlokegyenest ellentétes egymással. Ha Palacký a szlávság európai érdemeit abban látja, miszerint a szlávok „durch mehr als ein Jahrhundert Europa gegen den Andrang wilder kriegerischer Horden aus Asien zu schützen hatten” (több mint egy évszázadon át az Ázsiából előretörő vad hordák ellenében Európát védték),¹⁷ akkor Szalay László ezt a tételt látszik a maga javára fordítani azáltal, hogy a magyaroknak tulajdonítja Európa védelmének érdemét:

„Első fellépésünk Európa színe előtt hatalmas szolgálat vala; melyet állodalmunk alkotása által a polgárisodásnak tevének; s nagyobb hasznát senki sem vette e szolgálatnak mint a németiség, mely az általunk meghódított földön soha sem bírt alkotó erővel s mely a magyarnak köszönheti, hogy az itt egymás mellett élőködött tehetetlen népességnek romjain elvégre egy roppant szláv birodalom nem emelkedett, délről és éjszakaról szövődven Pannónia és Dácia fölébe, még mielőtt a frank és hohensaufi császárok szereplésökhöz foghattak volna.”¹⁸

Már Szalay László Palacký-értelmezésében is fölfedezhető a céltudatos interpretáció: Palacký 1836-os könyvében mindössze annyit említ, hogy a magyarok inváziója (Invasion) és letelepedése egyike a legtöbb következményt okozó (folgenreich) európai jelenségnek, és csak ezután szól a szlávokat ért szerencsétlenségről (Unglück).¹⁹ Hogy Palacký Slawenweltről (szláv világról) szól, és másutt is egységként tekint a szlávokra, az kapcsolatba hozható a Kollár által bevezetett és elfogadtatott Wechselseitigkeit (kölcönösség) tézissel meg azzal, hogy Šafařík a szláv nyelv- és irodalom történetéről szóló munkáját adta ki 1826-ban, egységes nép törzseiként szólva a különféle vallású,

történettel bíró szláv népekről.²⁰ Ez a fajta szlávizmus azonban Palacký műveiben már csak azáltal is enyhül, hogy a könyv címéhez tartva magát hangsúlyozottan cseh történelmet ír, cseh politikai és kulturális szerepet hangsúlyoz, nem is szólva az évtizedek során megformálódott nézetéről, amely egy részben szlavizált Ausztria látomásával ajándékozta meg a közép-európai politikai gondolkodást. Szalay Lászlónak a svájci emigrációból küldött, magyar történetírásba rejtett üzenete szavakban és fordulatokban szembehelyezkedik Palacký történeti elképzelésével, ám elfogadja az alaptézist, csak éppen ellenkező értelművé alakítja. Amit Palacký szerencsétlenségként minősít szláv szempontból, az Szalaynál szerencse lesz német szempontból. Így valójában nem vitatják egymás tételeit: ami eltérés, az az aspektus különbözőségéből fakad. Mind Palackýnál, mind pedig Szalaynál az idézett mondatok a mű elején lelhetők meg, az alaphangot adják meg, a határozott fogalmazás ellenére is a további higgadt előadást jelzik. Már Fejér sem tette szóvá Palacký mondatának tónusát, nem vitatta igazságtartalmát, jóllehet a magyar honfoglalás minősítésében tartotta magát az elfogadott magyar állásponthez. Szalay az 1848/49-es forradalom és szabadságharc tanulságai felől közelíti meg a kérdést: Európa színe előtt szeretné igazolni a magyarság európai jelentőségét, mint ahogy ezt tette az 1830-as évektől kezdve Palacký a csehekről szólva. S minthogy a célok indítékaikban találkoztak, a hangvétel tárgyyszerűsége egyenesen előmozdította a dialógust. Szalay tehát a maga tézisének bizonyító anyaga közé sorolhatta Palacký gondolatát, noha az eredeti szövegösszefüggésben nyilván másféle jelentéssel rendelkezett az idézett mondat, mint Szalay eszmefuttatásának konklúziójaként. Ám azt Szalay sem sejtette, hogy majd a tőle idézők megint más összefüggésbe helyezik Palacký ominózus mondatát, amely az eredeti műtől független életbe kezd, nem egyszer a szláv-magyar ellentétek bizonyítékaként. Ugyanis a Palackýról készült 1876-os nekrológ²¹ úgy idézi Szalaynak Palacký-citátumát, hogy az az ekkorra már meglehetősen feszültté vált magyarországi nemzetiégi kérdés érve-ellenérve lehet, Palacký és a magyarok negatív kapcsolatáról árulkodhat.

Hogy ez mennyire áthatotta a magyar tudományos (és nemcsak tudományos) gondolkodást, arra Arany János hivatalos munkálkodásában találunk példát. A *Geschichte von Böhmen* V. kötetét, amelynek megküldését akadémiai főtitkárként köszönte meg Palackýnak, nem pusztá udvariasságból nevezi „das weltgeschätzte Werk”-nek²². Ha valaki, Arany János fölmérhette Palacký művének jelentőségét, hiszen segítette eligazodni a cseh történelem és a XIV. századi cseh-magyar érintkezések szövevényében, de olykor Szalay László Palacký-hivatkozásai is meggondolkoztathatták (hiszen Szalay László történeti munkájára Arany János erősen támaszkodott, s Szalay kitekintvén a cseh történelemre viszont Palacký érvelését, előadását látszott sok helyütt elfogadni). A kutatás feltevései, hogy tudniillik Arany János fölhasználta Palacký *Geschichte von Böhmen* című művét a *Toldi szerelme* írásakor, szövegegybevetésekkel igazolhatók. Hogy IV. Károly „aranybullája”-t nem feltétlenül innen kellett ismernie, valószínűsíthető, ám az nem pusztá feltételezés, hogy a flagellánsok közé állt Toldi Miklós „élményei”-nek versbe öntésekor előtte volt Palacký könyve.

*Hirdetik a gyónást, töredelmet, böjtöt,
Mert a világ vége, bűneinként eljött,
Verik önmagokat rengeteg ostorral (...)
Faluról falura, városról városra
Éjszakára haladnak...*²³

Palacký kiemeli a „fanatikus vezeklők rajongását, akik egymásnak gyónták meg bűneiket, prédikáltak a népnek, vezeklésként egymást véresre korbácsolták, és lármázva, sok földön haladtak át.”²⁴

Benyomásom szerint a *Toldi szerelme* egy másik részlete is legalább részben a Palacký-könyv olvasásához köthető, nevezetesen a Cola di Rienzo bemutató néhány sor. Igaz, Arany más történetet mond el (Lajos királlyal és nem Károllyal való kapcsolát), talán Arany derűsebb színben tünteti föl a római néptribunt, mint Palacký, mégis Palacký tartózkodó rokonszenve és Arany elismerése között esetleg föllelhető kapcsolat.

*Róma szabadságát lobogóra tűzte,
Népét fölemelte, zsarnokait elűzte.*²⁵

„Róma régi nagyságától lelkesülten, tudós módjára és ékesszólóan, tüzezen és eltökélten, de jóindulattal, gyengén és hívságosan tűzte ki céljául, hogy Itáliát a sok zsarnoktól, mely szaggatja, megszabadítja, és az örök Rómát ismét a világ valódi fővárosává emelje.”²⁶

Így hát Palacký halálakor Arany a protokolláris feladatot egy életmű magyar szempontú mérlegelésével kapcsolta egybe. „Hírneves cseh történetíró” – írta le, hiszen erről volt alkalma meggyőződnie. De éppen azért, mert erről meggyőződött, folytathatta a megemlékezés hangnemének körülírását ekképpen: „az ő heves faj-szeretetét csak tárgyias felfogással méltányolhatjuk, míg tudományos eredményeit föltétlenül magasztaljuk.”²⁷ Hogy ez a szétválasztás nem is oly könnyű feladat, tanúsíthatja a magyar Palacký-recepció, amely zömében óvatosnak és visszafogottnak mondható. S ha Palacký Béla király névtelen jegyzőjét historischer Romanschreiber-ként (történeti regényíróként) aposztrofálta, nyilván az objektívabb kritériumokról álmódó történetírás hasonló vonást akár Palackýnál (és magyar kortársainál is) fölfedezhet. De a művészetek szempontjából nem bizonyosan megrovandó ez a vonás, hiszen a színesen, festőien, nem egyszer életképszerűen megrajzolt jelenetek, epizódok egy uralkodó életéből és nem utolsósorban a nemzet életére számottevő hatással bíró jelenetek lelkesült, netán pátoszos előadása, mind-mind feldolgozásra készítette a művészeket. Libuše legendás figurája végül is Palacký rajza nyomán körvonalazódott, s lett a cseh nemzeti opera hősnőjévé. Valójában hasonlót lehet elmondani a magyar történetírás olyan (jelentős) egyéniségeiről, mint Horváth Mihály és Szalay László. Az meg kiváltképpen sokat mond, hogy Arany Jánosnak talán leginkább regényes elbeszélő költeménye, a *Toldi szerelme* Palacký és Szalay László műveiből egyaránt merített. Ennek visszajelzésül is fölfoghatjuk Arany János szavait. Ha a cseh nemzeti nézőpontot nem fogadja el is, tisztelettel adózik a tudósnak, akinek adósául tudta magát.

Palacký más magyar kapcsolatairól, magyar recepciójáról meglehetősen sokat szólt a kutatás,²⁸ politikai jelentőségét már életében méltatták (bírálták), keresték magyar párhuzamait, cseh Deák Ferencnek tartották; Niederhauser Emil „A nemzeti megújulás történetírása” címszó alatt tárgyalja munkásságát, rámutatva, hogy a felvilágosodásból is megőrzött elemeket, illetőleg: „tudatosan polgár volt”²⁹ Talán e téren is egybevethető Szalay Lászlóval. Annyi bizonyos, hogy Palacký műve nem szűnt meg magyar szépirodalmi művek forrásává lenni. Lehetővé tette ezt a művek jelentős részének németnyelvűsége, ösztönözte a magyar–cseh történelem iránt érdeklődőket a korábbi magyar Palacký-recepció. Ugyanakkor cseh részről a magyar történetírás viszonylag kevés művet „ihletett” meg; a magyar irodalom jóval népszerűbbnek, olvasottabbnak bizonyult a cseh olvasók között, mint a cseh irodalom a magyar olvasók kö-

zött (s egészen a legújabb időkig ez volt a helyzet, ám Hašek és részben Čapek, majd Hrabal magyar fordításai megfordítani látszanak ezt a viszonylatot). Ismét Németh Lászlót hívjuk tanúnak; az 1930-as esztendőkkben akadt a kezébe „Palacký szép gyűjteménye: a Husz-dokumentumok”. „E kötet alapján készült el” egy Husz Jánosról szóló dráma terve, amelyet az író végül 1946-ban fejezett be.³⁰ S bár Németh László Husz-portréja lényeges pontokon különbözik a Palackýétól (nem tudom, hogy elolvasta-e a cseh történet idevonatkozó fejezeteit), a Palacký kínálta anyag mégis formálta az író szemléletét, s így Jókai és Arany után ő is azok közé tartozik, akik Palacký adatainak köszönhetik egyik művük megalkotását.

A Palacký politikai pályáját, föderációs elképzeléseit tanulmányozó magyar kutatók közül ezen a helyen csak Jászi Oszkár-ra hivatkozom,³¹ aki nagy figyelmet szentelt annak, miképpen képzelte a cseh történész a Habsburg Monarchia átalakítását, majd miképpen fordult el a Monarchiától. Ő előbb Palacký-Eötvös József, majd Palacký-Kossuth, illetőleg Palacký-Deák párhuzamokat villant föl aszerint, hogy Palacký sokrétű tevékenységének mely vonatkozását emlegeti. Jászi éppen azt keresi: mi vezetett a Habsburg Monarchia felbomlásához, s ebben a kutatásban Palacký életművében jó adatokra bukkant.

Palacký és a magyar irodalom viszonya igen hálás kutatási területnek bizonyult eddig is. Nemcsak a megtévesztően sok adalék miatt, amely ezt a viszonyt folyamatosnak, gazdagnak és gyümölcsözőnek láttatja. Ez azonban inkább csak a látszat, hiszen nem áll össze egységes történetté (még az eddigi, rendkívül értékes kutatások ellenére sem). Ami azt jelenti, hogy az időnként fölerősödő cseh-magyar irodalmi kapcsolatok felől nem deríthető fény Palacký irodalmi érdeklődésének jellegére. Az azonban elfogadható, hogy a magyar kérdés végig foglalkoztatta a cseh történelmet, és ennek a kérdésnek igyekezett történelmi dimenziót adni, cseh történetének hangütése, sokat és ebben a dolgozatban is idézett mondata kijelölte a magyarsággal kapcsolatos érintkezéseinek irányát. S minthogy (akár elismerőnek, akár sajnálatosnak tekintve) a magyar történelemnek nem csekély jelentőséget tulajdonított a szlávok történetében, megkülönböztetett figyelemmel kísérte a magyar történelem alakulását, illetőleg a magyar politikai mozgalmakat. A kortárs magyar szerzők erre viszonylag hamar rádöbrentek; és mivel a cseh gondolkodás meghatározó egyéniségéről volt szó, Palacký műveit sokan, gyanúval és megbecsüléssel, olvasták, kommentálták. Hogy a cseh-magyar történelmi kapcsolatok a múltban is, a jelenben is Közép-Európa sorsára lényegi hatással voltak-vannak, ezt a felismerést éppen a magyar válaszok tartalmazzák a Palacký-életpálya és -életmű befogadásakor. Ennek következtében a kapcsolattörténeti adatok nem elsősorban kapcsolattörténeti sorra rendeződnek, hanem Közép-Európa félreértésekkel, tévelygésekkel teli történelmévé, amely bizonyos pontokon irodalmi alkotásokban érzékelhető, más pontokon vitairatokban, recenziókban, politikai akciókban. Mindenképpen hozzájárulással lesznek ezek az adatok a közös sors dokumentumaihoz – az együtt, máskor egymás ellen élt történelem, művelődés keserves bizonyítékaiként...

JEGYZETEK

1. Fried István: *A cseh–magyar kapcsolatok jellegéhez*. Tiszatáj, 39. (1985) 77–82., Uő: *Maďari o Palackém*. Slavia 42 (1973) 421–424.
2. Németh László: *Az én cseh utam*. In: *Megmentett gondolatok*. Budapest, 1975. 178.
3. Jókai Mór: *Szomorú napok*. Budapest, 1963. 134.
4. Uő: *A kőszívű ember fiai*. (1869) Budapest, 1964. I. 143.
5. Berlász Jenő: *Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1867*. Budapest, 1981. 98.
6. Pražák, Richard: *Palacký a Maďari před rokem 1848*. Časopis Matice Moravské 77 (1958) 74–99.
7. Hazai 's Külföldi Tudósítások 22 (1829) I. Nr. 6.
8. Fejér György: *Geschichte von Böhmen* (...) Tudományos Gyűjtemény 22 (1838) 2: 93–115.
9. Uő: *A ' Vaticanumi Levél- 's kéziratároknak 's néhány Magyar Országot érdeklő okleveleknek, és irományoknak esmértetése*. Uo. 6: 41–42. Vö. még: Kállay Ferenc: *A Vatican*. Nemzeti Újság 5 (1845) Nr. 10–12.
10. Fejér György: *Geschichte von Böhmen* (...) Prag, 1839. Tudományos Gyűjtemény 23 (1839) 4: 80–111. Vö. még: Dinnyés Mihály: *Némelly szó Veszprém nevééről*. Uo. 11: 92–96.
11. Kállay Ferenc: *A magyar nemzetiségről*. Pest, 1836.
12. Életképek 5 (1848) 24: 697.
13. Mestan, Antonin: *Die „Monatsschrift der Gesellschaft des Vaterländischen Museums in Böhmen“ und „Ost und West“*. In: *Zeitschriften und Zeitungen des 18. und 19. Jahrhunderts in Mittel- und Osteuropa*. Hg: István Fried, Hans Lemberg und Edith Rosenstrauch-Königsberg. Red: Heinz Ischreyt. Berlin, 1986. 205.
14. Szinyei Ferenc: *Arany Toldi szerelmének forrásai*. Budapest, 1905.
15. Szalay László: *Magyarország története*. Pest, ²1861. Vö: Szalay László levelei. Budapest, 1913. 147, 151–152.
16. Szalay: *Magyarország...* I. 4.
17. *Geschichte von Böhmen*. Prag, 1836. I. 196.
18. Szalay: i. m. 4–5.
19. Palacký: i. m. 197–198.
20. Schaffarik, Paul Joseph: *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Buda, 1826.
21. -ár.: Palaczky Ferencz 1798–1876. Vasárnapi Újság 23 (1876) 369–370.
22. Arany János Összes Művei XIV. Budapest 1964. 52.
23. Uő: Összes Művei V. Budapest 1953. 178.
24. Palacký: i. m. 2/2 Prag 1850. 303–304.
25. Arany: i. m. 190.
26. Palacký: i. m. 310.
27. Összes Művei XIV. 562.
28. Pražák, Richard: *A magyarok és a cseh irodalom 1848–1867 között*. In: *Tanulmányok a csehszlovák–magyar irodalmi kapcsolatok köréből*. Szerk.: Zuzana Adamová, Karol Rosenbaum, Sziklay László. Budapest, 1965. 213–238., Uő: *Česká literatura mezi Maďary v letech 1849–1867*. in: *Dějiny a národy*. Véd. red: Július Dolanský. Praha, 1965. 133–148.
29. Niederhauser Emil: *A történetírás története Kelet-Európában*. Budapest, 1995. 125–127.
30. Németh: i. m. 181.
31. Jászi Oszkár: *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*. Chicago, 1929. (A Habsburg Monarchia felbomlása. Budapest, 1983.)

TANULMÁNY

SZAJBÉLY MIHÁLY

Csáth Géza Szabadkája

Dévavári Zoltánnak

Csáth Géza valószínűleg egyetlen várost sem ismert olyan jól, mint Szabadkát, és mégis Szabadka volt számára a titkok városa. A titkokig eljutni ugyanis maga a megismerés; ami utána következik, az már az érzékek birodalma, a kimondhatatlan időnként kristálytisztá képekben csillanó valósága.

Szabadka után Budapest következett az életében, s noha még csak tizenennyolc éves volt, a fővárossal már nem sikerült ilyen intim, bensőséges viszonyt kialakítania. Pedig kezdettől fogva vágyott erre és folyamatosan kísérletezett a megteremtésével. „E sorok igaz benyomásokról akartak beszámolni és szándékuk valami igazságot illető kutatás vala, s ha nem érték célt, mindennek oka a nagy, óriás Budapest, mely kitanulhatatlan, félelmetes, nevetséges és nagyszerű. Miért? – Sok ember van benne, igen sok...” Első fővárosi színházi élményeit megörökítő írása zárul ezekkel a sorokkal 1904 őszén a Bácskai Hírlapban (Csáth, 1995. 171*). És csodálta Bródyt, akit a nehezen feltáruló titkok birtokosának gondolt. „Pestnek nála különb ismerője még nem volt.” – írta egy évvel később ugyancsak haza, a szabadkai napilap olvasóinak. „Inaskezekkel és remegve tapintunk rá annak az óriási életnek lüktető ütőerére, melynek neve főváros. Bródy Sándor kéne hozzá, hogy érdekeset, biztosat, szépet tudjon kiérezni az érütéseiből, mialatt a vér belül örületesen gyors, de egészséges forgással kereng.” (Csáth, 1995. 181.)

Bródy iránti csodálatában a főváros birtoklásának mohó vágya fejeződik ki: Hódítani szeretett volna, de nem egyszerűen irodalmi sikerekre vágyott, mint unokabátyja, az egy évvel korábban Budapestre érkezett Kosztolányi, hanem maga a város érdekelte. „[...] átzúgott rajtam a fővárosi élet chaosa, a kocsik, a tébolydai láрма és a konyhabűz ez óceánja, amelyet Budapestnek neveznek [...] úgy fekszem ezalatt, mint a tengermélyén levő hulla [...]” – fogalmazott Kosztolányi 1903. szeptember 25-én kelt, akkor még szabadkai gimnazista unokaöccséhez írott levelében. De tíz nappal később már boldogan és büszkén jelentette: „Úgy látszik, felszínre vergődök ebben a szörnyű harcban, ebben a vad marakodásban, ami itt a hírnévért történik.” (Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*, Bp. 1996. 15., 17.)

Az egy évvel később Pestre érkezett Csáth első benyomásai nyilván hasonlóak lehettek. Tanúskodik erről erősen önéletrajzi regényének elkészült része és el nem készült fejezeteinek kéziratban maradt vázlata is. „Budapest. Schock. Tapogatódzás. Térkép. Az éjszakai hánykolódások. Az első séták. A szabadság. A rokonok látogatása. Levelek haza.” – s így tovább, összesen tizenennyolc fejezeten (fejezetterven) át (OSZK

* Csáth Géza munkáit a következő kiadások nyomán idézem: *Mesék, amelyek rosszul végződnek*. Összegegyített novellák, Bp. 1994. (rövidítve: Csáth, 1994.), és *Rejtelmek labirintusában*. Összegegyített esszék, tanulmányok, újságcikkek, Bp. 1995. (Csáth, 1995.)

Kézirattár, Fond 457). De a bölcész Kosztolányival szemben az orvostanhallgató Csáth számára akkor még nem volt olyan fontos az irodalmi siker, melybe egyébként is szinte erőlködés nélkül kóstolhatott bele. „Soha olyan könnyű jó dolga fiatal íróknak Magyarországon nem lehetett, mint volt nekünk, akik akkor kezdők voltunk. Az új irodalom ugyan még jó messze volt tőle, hogy elismerjék, de az érdeklődés nem hiányzott, s az általános rokonszenv már kezdett feléje hajlani. A publikum olvasott, vitatkozott, a szerkesztők, a kiadók pedig kedvesek voltak velünk, komolyan vettek bennünket, mint holmi értékpapírt vették át a kéziratainkat és nem soká kellett várni, hogy valami írásunk a nyomdafesték alá kerüljön.” – fogalmazott egyik kiadatlan, 1913-as visszaemlékezésében (OSZK Kézirattár, Fond 457). Sorai nem nélkülöznek némi nosztalgiát sem: 1913 táján az akkor már erősen morfinista író a mellőzöttség, az elfeledés rémével küzdött, és szinte mániákusan vágyta a sikert.

1904 őszén azonban Csáth a szerkesztőségek és az irodalmi asztaltársaságok helyett még magát a várost figyelte kitartóan, talán már a későbbi pszichoanalitikus reflexeivel. A fővárosi orgánumok helyett kezdetben megelégedett a már jól bejáratott Bácskai Hírlappal és szabadkai olvasóközönséggel, amely természetes fogyasztója lehetett budapesti megfigyeléseinek. A nagyváros iránti érdeklődését azonban nem csupán *Budapesti Levelek* című sorozata bizonyítja a vidéki lapban, hanem *A Kálvin téren* (1908) című novellája is, amelyet éppen a *figyelés* gesztusa szervez. Az elbeszélő kora reggeltől késő estig követi a téren folyó életet, és pontosan rögzít minden apró részletet. Érzékszervei különlegesen élesek, az éjszakát végiglumpolt ember könnyű reggeli mámorengi körűl, rejtett dimenziók villannak elő. Titkok, az ébredő város egyre gyorsuló, majd az alkonyat misztikus kódéba vesző, lassuló szívdobbanásai.

Szabadka azonban mégis egészen más, mert Szabadkát nem kellett meglesnie, Szabadkának vele együtt növekedtek nagyra, a művészet nyelvén (de csakis a művészet nyelvén) érzékeltethető mitológiává a titkai. Bruno Bettelheim írta a bontakozó gyermeki lélekről: „A felnöves során a gyermeknek jó néhány pszichológiai problémát kell megoldania. [...] Azonban, hogy megbirkózhasson azzal, ami a tudattalanjában történik, értenie kell, mi megy végbe a tudatos énjében. Ehhez a megértéshez – és ezáltal a szembenézés képességéhez – nem tudattalanja mibenlétének és tartalmának racionális megértésén keresztül juthat el, hanem ábrándok szövögetésével, melynek során történetfoszlányok kitalálásával, ismételtetésével, rendeztetésével próbál reagálni a tudattalan feszültségekre. A gyermek ezzel a tudattalan tartalmakat tudatos képzelődéssé alakítja, tehát képes foglalkozni ezekkel a tartalmakkal.” (*A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*, Bp. 1988. 13–14.) Csáth történetfoszlányokba, majd novellákba rendeződő ábrándozásai, tudattalanjának kifejeződésai a gyermekkor városához, Szabadkához kötődtek mind. Ilyen intim viszonyba várossal csak a gyermek kerülhet; Budapest titkaira ihletett pillanataiban ráérezhetett ugyan, de igazán bensőséges közelségbe már nem férkőzhetett hozzájuk.

A felnőtt író persze Szabadkához is, Budapesthez is ambivalens érzések fűzték. A századforduló táján már meglehetősen elterjedt értékítélet a nemzet testére vízfejként rátelepedett idegen, asszimilánsoktól hemzseggő, az egészséges nemzeti életműködést mérgező fővárosról (Lengyel András: *Utak és csapdák*, Bp., 1994. 110–114.) megtalálható az ő életművében is. Szabadka ebben a perspektívában az egészséges, természetes és színmagyar vidéki élet fellegváraként jelenik meg. „Ahol az izmok erősek, ott a morális élet se áll gyöngye alapokon és a hazánkban, Budapestről szerte pusztító »mo-

dern élet«-nek annyi gát kellene.” – fogalmazott például a *Levél a szabadkai gimnazistákhoz »fehér zászló« ügyében* című cikkében, mely Géza bácsi aláírással jelent meg a Bácskai Hírlap 1905 januári számában (Csáth, 1995. 210). Ugyanakkor csodálta a főváros szellemi pezsgését, lüktető életét, és súlyos szavakkal marasztalta el szülővárosa kulturális elmaradottságát. Egy helyen Szabadkát egyenesen a Mikovics Gusztik igazi fészkeként nevezi, márpedig ahol „ilyen Mikovicsok tenyésznek, ott van a hátramaradottság, a műveletlenség, a rendtelenség és garázdaság földje.” (Csáth, 1995. 213.)

Mindennek azonban kevés köze van ahhoz a gyermekkorban kialakuló intim, bensőséges viszonyhoz, amely által városán át saját magához kerülhet közelebb az ember. Brenner Józsefből Budapesten Csáth Géza lett ugyan, de írásművészete titkos fiókjainak továbbra is Szabadka őrizte a kulcsait.

*

Ebben az észak-bácskai városban, ahol ma krajnai menekültek unatkoznak a kávéházak mediterrán hangulatú teraszain, még mindig mutogatják azt a vak utcát ott a Teréz templom mellett, amelynek a végén egykor a varázsló kertje lapult. A róla írott novella Csáth első, 1908-as kötetének címadó darabja. Benne a gyermekkor mesevilága, melyet a hajdani történetfoslányokat és fantáziaképeket novellává formáló, a gyermeki világmagyarázattól már megfosztott felnőtt csendes melankóliája jár át.

A történet maga jól ismert. A két Vass-fiú érettségi után négy évvel utazik át a városon, és két vonat között meglátogatják gyermekkoruk misztikus helyét, a varázsló kertjét. Annak idején féltve őrzött titkok és mesék forrása, most már csak nosztalgia és emlékezés, melyet szívesen megosztanak hajdani osztálytársukkal (az elbeszélővel) is. Furcsa hangulatú zsákutca, virágokkal zsúfolt kert – és a gyermekek történetekben megfogalmazódó világlátása:

- „– Látod, ez a varázsló kertje – mondotta a fiatalabb Vass.
- És ott a házban lakik a varázsló – folytatta a másik.
- És ott laknak a rablók is. [...] a varázsló tanítványai és rabszolgái.
- Ők kimennek rabolni a városba. [...] föld alatti utakon. A templompadláson bukkannak föl, és a toronykötélen ereszkednek le. Barna köpenyük alatt egy kis olajlámpát rejtegetnek, és övükre akasztva álarcot, töröket, pisztolyokat visznek.
- Csendesen lopóznak be a házakba [...]
- És azután gyorsan a szekrényekbe bújnak.
- [...] meggyújtják kis lámpásaikat, és nesztelenül várnak.
- Várnak, még mindenki le nem fekszik, és akkor kibújnak, végigjárják a szobákat, feltörik a zárat, levágják a gyerekek fejét, és töröket otthagynak az apák szívében.
- És elviszik a kincseiket a varázslónak.”

Az egymás szavába vágó történetidézés még hosszan folytatódik, és jól érezhető, hogy a rövid mondatok egész gyermeki képzelet által benépesített mitológiai történetkört, mondakört villantanak fel, mely szabadon duzzadt, kanyargott, élt és lüktetett annak idején, valahogy úgy, ahogyan a homéroszi eposzokat tápláló görög mondavilág az emberiség gyermekkorában.

A Vass-fiúk által felidézett mesevilág természetesen éppen úgy tele van szörnyűségekkel (gonosz varázsló, rablók, levágott fejű gyermekek, tör az apák szívében) mint az igazi mesék. Bettelheim könyvében arról beszél, hogy a mesék félelmetes történései a gyermek számára a való életet idézik, mert a racionális összefüggések felismerésére még képtelen gyermeki lélek az őt körülvevő világot is megmagyarázhatatlan félelmek

tárházaként fogadja be. Félelmeinek leküzdésében a felnőttek racionális magyarázatai nem sokat segítenek, mint ahogy Csáth *Józsika* című novellájának apró gyermekét sem lehet meggyőzni arról, hogy a korzón látott félelmetes vörös ember nem bújik meg valahol a szobában, esetleg éppen valamelyik szekrényben, inkább kiszalad az ajtón. A mesék viszont megnyugtatólag hatnak a gyermekekre, mert szörnyűségeik a való világot idézik, ugyanakkor a gonosz hősök mindig pórul járnak és végül a jó győzedelmeskedik. Az igazi mesék ugyanis mindig jól végződnek. „Andersen *A kis gyufaárus lány* és *A rendíthetetlen ólomkatona* című meséi gyönyörűek, de nagyon szomorúak; egyikben sincsen meg a mesék befejezésére jellemző vigasztalás.” – írja Bettelheim (52.), míg könyve egy másik pontján (144.) a dán meseíró alkotásainak többségét inkább felnőtteknek szóló bájos történeteknek nevezi. Megállapítását igazolja Csáth *A vörös Eszti* című novellájának egyik epizódja is, amikor Józsika azt álmodja, hogy ő a rendíthetetlen ólomkatona, Eszti pedig a kis táncosnő, akik együtt égnék el a kályhában, s e ponton zokogva ébred fel reggel a kiságyban.

A gyermek maga alkotta mesevilága tehát hasonló az igazi mesék világához. A kettő szorosan összefügg, s egészen a kamaszkor végéig meghatározó szerepet játszik az ember életében. A felnőttkor közeledtével azután e sajátos mitológia egyre inkább veszt a jelentőségéből, feledésbe merül, vagy legfeljebb önirónikus-mosolygós visszamemlékezés tárgyává válik. Bettelheim szerint azért, mert addigra az ember felnő a racionalitáshoz, és a mitologikus világmagyarázat helyét a tudományos foglalja el. A tudós pszichológus ezt elégedetten nyugtázza; a költő Weöres Sándor inkább szomorkodik miatta. *A vers születése* című tanulmányában így fogalmaz: „...ismerjük a gyerekek fantasztikus mesélgetéseit (...) De az élet hamarosan letöri a képzetet csápjait; készen-adott kényelmes sablonokba tereli az ágasbogas gyermeki kedélyvilágot; az elődök hosszú során át öröklődő ismeretek kiszorítják a szabadon bókászó ismeret-keresgélést.” (*Egybeültetett írárok I.*, Bp. 1986. 229–90.) Eredeti, a tudatalattihoz vezető jelentésében a képzeletszülte történetfoszlányok a lélek mélyére szorulnak vissza, és megidézésükre csak a művész képes, ha kételkedve a racionális világmagyarázat érvényességében, kalauzul választja őket a lélek mélységeibe vezető úton.

*

A varázsló kertjének sajátos mutációja a Szabadka szépségeiről című, novella és esszé zöld határán mozgó írás. Szülővárosa mitologikus tájait járja be Csáth itt is, a zárójeles alcím szerint *Szomorú Dezső-stílusban*. Szomorú és Csáth kapcsolatával mindeddig nem foglalkozott az irodalomtörténet, noha Csáth külön tanulmányban is méltatta a *Az isteni kert* írójának jelentőségét, és arcképét rajzolva titkon saját önarcképét vázolta elének. „Szomorút gyöttrik az élet szépségei, nagyszerűségei, és gyönyörködik a szenvedéseiben, rettenetességeiben. [...] Nézi a színeit, szagolja, hallgatja, tapintja, ízleli. Merőben érzéki szemlélet az övé. Az érzékei frissek, elevenek, mohók, telhetetlenek. Imádja a szépet, mindent szépnek lát... helyesebben: nála minden érzéklet kiváltja azt a kielégülési érzést, amit más embernél csak a szépség érzékelése idéz elő. Boldog állapot-e ez vagy boldogtalan?... más kérdés. Meg kell érte fizetni, annyi bizonyos: [...] a spleen a fizetség. Az idegrendszernek ez a finomsága [...] a fáradtság, kimerülés és csömör érzését hozza magával. – De csak ilyen idegrendszer, ilyen fantázia képes efféle rendkívüli dolgokra, amiket ebben a könyvben találunk.” (Csáth, 1995. 115.)

E sorok legalább annyira jellemzik Csáth Gézát, mint Szomorú Dezsőt. Egy szorgos filológus könnyen kimutathatná (egyszer ki is mutatom talán), hogy Csáth

novellisztikája milyen sokat köszönhet Szomorynak. A filológiai nyomozásnál azonban fontosabb annak a ténynek a felismerése, hogy nem egyszerűen témák és stílusok megfeleltethetőségéről van itt szó, hanem a világ- és önismeret művészetté szublimálásának közös eredőiről.

Tény az is, hogy a fiatal Csáth irodalmi és művészeti tanulmányaiban, kritikáiban nem csupán Szomory esetében sejlenek fel saját szépírói törekvései. Mikszáthról szóló, 1910 legelején megjelent tanulmányában (*Jegyzetek Mikszáthról és új regényéről*) az írókat két nagy csoportba osztotta, s a mai olvasó számára egy pillanatig sem lehet kétséges, hogy Csáthot korai novellái alapján melyikbe sorolhatná. Vannak olyan írók, fejtegette itt, akiknél a mű alapegysége az *esemény*, a fő látnivaló pedig az eseményekből kibontakozó történet. Ők alkotják az egyik nagy csoportot, vagy ha úgy tetszik, testesítik meg az író egyik típusát. De létezik egy másik, Csáth számára modernebbnek és rokonszenvesebbnek tűnő társaság is, melybe azok tartoznak, akiknél az *egység* nem az esemény, hanem az emberi élet, akiket nem az események egymásutánja érdekel, hanem az események okai az emberi lélekben: „Ők írják azt a regényt, amely nem mese, hanem élmény, aminek olvasása nem csak gyönyörűség, hanem még egy darab élet is, de ami nem riport, hanem líra.” (Csáth, 1995. 126) A kulcsszó itt a líra, Csáth szerint ugyanis az igazi művészet esszenciálisan lírai fogantatású. „[...] az igazi művészek mindig lírikusok” – jelenti ki Szomory kapcsán (Csáth, 1995. 117), Sassy Attila ópiumrajzeit szemlélve pedig azért érez elragadtatást, mert a művész kedélyének fenekére láthat rajtuk keresztül. S mindjárt általánosít is: amelyik művész „nem ambicionálja, hogy ebben az értelemben, azaz *mindenekelőtt* lírikus legyen [...], az igazi érdekeldésre nem számíthat.” (Csáth, 1995. 108.)

Művészetszemléletének alapjai egyébként már az évtized közepére kialakultak és a tizes évek elejéig keveset változtak. A két írotípust először 1906-os *Friss könyvek* című szemléjében különítette el. Gárdonyinak *A hét katicabogár* című agyonhallgatott kötete kapcsán fejtette ki itt, hogy az igazi íróknak mindig „[...] van egy nehezen hozzáférhető varázsfiókjuk, amely egyéniségükben rejtetik, s amelybe nem mindenkinek adatik bepillantani.”, míg a többiek hozzájuk képest könnyen hozzáférhető, külső emberek (Csáth, 1995. 99). A későbbi cikkeiben lírikusokként jellemzett csoportnak itt még inkább az exkluzivitását hangsúlyozza (mely persze alapvetően „lírikus” voltukból fakad), és kiderül az is, hogy számára külön gyönyörűséget jelent a beavatottak kicsiny körébe való tartozás: „Mintha levelet olvasnék, amely csak nekem szól.” Titkos és meghitt társaságban érzi magát velük, érzi a lelkükkel való kapcsolatot, és önmaga egy darab énjét ismeri fel bennük. „Aki nem tud eléggé olvasni, nem ért a novelláiból egy szót se, következőképpen letagadhatja, hogy azokban valóban művészet, és pedig ritka művészet rejlik.” E mondatának már ismét Szomory Dezső az alanya (Csáth, 1995. 118.), s ez arra utal, hogy Csáth az igazi (esszenciálisan lírikus) író és érzékeny olvasója viszonyát még az évtized végén is bensőséges feltárulkozásként és feltárulkozó befogadásként élte meg.

*

Az intim egymásratalálás a jelek szerint tehát egész életszemléletének és életvitelének az alapja volt, legyen szó akár irodalomról vagy képzőművészetről, akár a lakóhelyéhez, városához való viszonyáról. *Szabadka szépségeiről* című írása pedig nem más, mint idegenvezetés formájában való kései szembesülés a gyermekkor ismerős tájának kulisszáival: a bácskai város megtekintésre érdemes épületeivel.

De vajon vannak-e Szabadkán olyan házak, amelyeket érdemes lenne bemutatni a világlátó vendégnek, aki ráadásul angol és még lord is?

Ez az esszénovella (nevezzük így) alapkérdése.

S az alcím válasza: legfeljebb Szomory Dezső stílusában.

A cselekmény, ha modelljére csupaszítjuk vissza, tökéletesen megegyezik *A varázsló kertjéből* már ismert történettel. Megérkezés az állomásra, séta a városban, távozás a következő vonattal. Csakhogy amíg a korai novellában a megérkező Vass-fiúk avatják be az elbeszélőt a város gyermekkorukban gyökerező titkaiba, addig itt az elbeszélő tesz kísérletet ugyanerre a világlátó lorddal, aki korábban a cigányok életét és muzsikáját vizsgálta, most pedig a házakat, az emberi hajlékokat tanulmányozza „szanaszét a Westminsteről le egészen Sidneyig”.

Az utazás Csáth elképzelése szerint éppen úgy titkok nyomozása, szédítő gyönyör, mint a képzelet világának a faggatása. A szabadkai világlátó magyar, Vojnich Oszkár könyvét ismertetve írja: „Törtetni előre, csak előre szűz őserdők titkos bozót-rengetegeiben, büszke hajóval óceánok hátát hasogatni! – Van ebben valami szédítő. Ez a legnagyobb gyönyörűségek egyike lehet. Így vélem én, szegény, Szabadkához láncolt, helyiérdekű utazó, ki legfeljebb csak témákban utazom [...]” (Csáth, 1995. 157.) A jelek szerint szintén helyhez kötött elbeszélő pedig most abba a különös helyzetbe kerül, hogy be kellene mutatnia a titkokra kíváncsi utazónak azt a várost, ami valaha az ő saját titkos világa, képzeletbeli utazásainak a színhelye volt.

Először kétségbeesik: nincs itt semmi. De amikor mégiscsak elvezeti a lordot a város néhány, talán a világpolgár számára sem érdektelen épületéhez, akkor hirtelen furcsa játékba kezd: mondja a cicerónék szokásos szövegét, de közben a látvány mitológikus mélységeinek felvillantására tesz kísérletet. „– Ez a kapucinus templom – szólottam. – Szintén elég csinos ház. Így nappal szegényes és bántóan világos. De az esti ködben vagy hajnal felé, a reggel szürkés-kék színeiben a falai derengése valami kis olasz várost juttat az eszünkbe, valami vidám és boldog fészket, ahol sok makarónit esznek, kevés húst, és a szép olasz lányok csaknem sikoltva éneklnek az Ave Mariát vasárnaponként.”

Szomory Dezső stílus?

„A sok sötét színű ruha között, amelyek tömött sorokban és dús kötegekben nyomkodták a falakat, egy lámpa világított. A halottas szobák maró illata szállott, hervadt s kesernyés szagok párologtak a szögletekből. És egész raj sápadt ember víziója támadt, a távolban lihegők kavalkádja, zord és vékony alakok, sorvadozó és zömök sziluett-halottak is, akik e ruhákat levették a hajdan.”

Ezeket a sorokat már Csáth idézte Szomory egyik novellájából, majd így kommentálta őket: „Ez a végtelenségig fokozott érzéki interpretáció a fantáziának sajátos gazdaságán épül, az asszociációk buja sokszoroságán. Az író lát, hall maga körül mindent, és még ami mindezen túl van. Látja saját magát is, a pózát, az arcát minden irányból, érzi a múltját, mindazt, ami vele valaha történt, mind egyszerre, és ami másokkal történhetett itt ezen a helyen.” (Csáth, 1995. 116.)

Csáth esszénovellájának lordja épületekre kíváncsi, és az elbeszélő valóban épületeket mutat neki, mögöttük azonban saját lelkének tájai rajzolódnak ki, érzéki interpretáció, a fantázia sajátos játéka. Megmutatja neki a varázsló kertjét is a végében álló elhagyatott kis házikóval, melyet az enyhe tél barna színei vesznek körül, begyepesedett út vezet hozzá, és azt gondolná az ember, hogy csak nagynéha költözik falai közé egy magános lakó, akiről nem tudni, mit csinál, honnan jött és hová fog elmenni egyszer. És titkokat rejtenek annak az emeletes háznak a falai is, amely távoli országból és

időkből ideszármazott jövevénynek látszik a sok csúnya kis földszintes hajlék között: „Andersen meséiben szerepelnek ilyen házak, nyugalmazott tábornokokkal és öreg színésznőkkel a lakásokban. A bolthajtásos, jól rajzolt kapu előtt egy kerek kő, mint egy fél malomkerék. Alatta, mélyen a földben, tán régi titkok rejlenek egy vasládában. A szobában pedig avult bútorok, bársonyok és selymek, múlt századbeli zongora, te-rebélyes szekrények Altwien-porcelánokkal.”

Körséta és idegenvezetés a gyermekkor múltba vesző, titokzatos helyszínein, fel-villantása a hajdani képzeletszülte nagy utazásoknak. A kívülálló szemszögéből, kétsze-resen is: a felnőtt és múltjától egyre távolodó elbeszélő távolról jött idegent kalauzol. S hogy e dupla fénytörésben mi marad meg a fantázia által hajdan átlelkesített tájból, hogy a lord felfog-e valamit a tárgyak misztikumából, ez nem derül ki az esszénovellá-ból. A varázsló kertje előtt „beszívta, fölitta az idegenszerű kis kert mágikus és megejtő színeit”, de búcsúzáskor már az új utazás reményében, vidáman ült föl a budapesti gyorsvonatra, borongós hangulatban hagyva hátra az elbeszélőt a kis vidéki állomás peronján.

*

De hát lehetett volna-e másként egyáltalán?

Hiszen e mitológia beavatottjai, a két Vass-fiú is eltűnik a villanyvilágításos fő-utcán, felszállnak a következő vonatra és elhagyják a várost – a gyermekkor látomásos világlátása végérvényesen mögöttük marad. Ugyanakkor megidézhető világ ez, téma az író számára, és Csáth első kötetének novelláiban még valóban *minden megvan*, sorra nyílnak fel a lélek titkos fiókjai, író és értő olvasója bensőséges viszonyban találhat egymásra.

Csáth életének igazi tragédiája, hogy élete utolsó évtizedében éppen ezt a saját múltjához és közönségéhez fűződő intim kapcsolatot veszítette el. Az okot nem is annyira morfinizmusában, mint inkább pszichoanalitikus műveltségében kell keresni. Naplójának tanúbizonysága szerint legbensőbb gondolatait nem volt képes többé pa-pírra tenni; rettegett attól, hogy írásai láttán úgy olvashatnak a lelkében, mint ő, a pszichoanalitikus, más írók munkáinak a tanulmányozása közben (Csáth, 1989. 5). Korábban azokat a művészeket becsülte legtöbbször, akik lelkük mélységeibe avatták avatott olvasóikat; most írás közben arra vigyázott, hogy minél kevesebbet áruljon el önmagáról. Észrevételezte ezt már Kosztolányi is, unokaöccse halálakor a *Nyugat* szá-mára írt emlékező cikkében: „Régi, lírai hangja, mely közös gyermekkorunk és emlé-keink édes mélységeiből szakadt föl, megcsuklott, és figyelmét nagyon is földi, nagyon is kézzelfogható jelenségek kötötték le.” A tízes években született novelláiban Csáth önmaga helyett már inkább a hőseinek a pszichéjét kutatta tárgyilagos kívülállóként, elfeledkezve régi ars poeticájáról, mely szerint az igazi író csakis lírikus lehet, beszéljen prózában akár.

Irodalomszemlélete egyébként is teljesen átalakult. Míg korábban varázsfiókokat emlegetett, amelyek csak az igazán beavatottak előtt nyílnak fel, addig most úgy vélte, hogy az irodalom titkait mindenki számára hozzáférhetővé, tudományosan leírhatóvá teszi a pszichoanalitikus kritika. A kidolgozásra váró új, tudományos módszert a gim-náziumokban fészket vert 19. századi akadémikus irodalomszemlélettel kívánta szem-befordítani, melynek formális szempontrendszeréről nyilván nem alaptalanul állította, hogy több nemzedék kedvét vette el az olvasástól. Szándékának progresszív volta nyil-vánvaló, *A művészi alkotások élvezése* című cikke azonban, melyet az új módszer íze-lőjéül adott közre a Pesti Napló 1913. április 27-i (vasárnapi) számában, mégis eléggé

riasztóan hat. A Szomoryról, Sassy Attiláról és Mikszáthról szóló tanulmányok finomabbnál finomabb megfigyelései után azt fejtegette itt, hogy a művészet azért kedves az embernek, mert megkönnyíti számára a megértést, márpedig minden, „ami könnyű, azaz könnyebb: az óhajtható az organizmus számára, mert energiamegtakarítást, vagyis anyagmegtakarítást jelent”. A megismerés fáradtságos agymunka, mégis szükséges, mert elősegíti az ember boldogulását az életben, s ezért végső soron örömet okoz. Amikor a művész alkotásaiban saját megismeréseinket látjuk viszont, akkor „ez a (másodlagos) ráismerési folyamat ugyanazzal az örömmel jár, mint az (elsődleges), a megismerés, de annak a fáradtsága nélkül, amellelt egy új megismerést is nyújt a művészről, szintén hasonló előnyös feltételek mellett, tehát anyagforgalmi szempontból úgyszólván ingyen”. (Csáth, 1995. 84.)

Élete végén Jókairól készült könyvet írni, mellyel azt szeretete volna egybekeltt bemutatni, hogy milyennek képzelet „a pszichológiai alapon álló esztétikai kritika tudományos módszerét”. (Csáth, 1995. 141.) Lehetséges persze, hogy a pszichoanalitikus módszer a 19. századi író esetében nem a Pesti Naplóban ismeretterjesztő célokkal közölt durva leegyszerűsítésekhez, hanem finom megfigyelésekhez, Jókai varázsfiókjának a kulcsaihoz vezette volna el. A pszichoanalízis ugyanis mindig nagyon komolyan figyel a gyermekkori élményekre, s Jókai monográfiájának, Zsigmond Ferencnek minden bizonnyal igaza van abban, hogy a nagy mesemondó művészetének titka éppen élete végéig megőrzött gyermek-lényében, gyermeki látásában rejlik (Jókai, Bp. 1924. 7–8).

Lehetséges, hogy Jókai tanulmányozása Csáthot önmagához vezethette volna vissza?

1914 augusztusában, a frontra készülődve, még csak jobb híján pakolta be táskájába *A kis királyokat*, mert a túloldaltól érkező háborús nyilatkozatok elvették a kedvét az egyébként régóta olvasásra kikészített francia és angol iroktól. A két kis kötet nyomán azonban elemi erővel támadt fel benne a vágy, hogy újra kezébe vegye a teljes Jókait, amikor pedig morfinizmusa miatt visszavonták a frontról, valóban nekilátott az olvasásnak. „Végtelen örömmel, állandó szomjas gyönyörrel, mint valami csodás ajándékot éltem át újra, most már a 110 kötetet. [...] És megállapítottam a magam számára, hogy mindenkinél nagyobb.” (Csáth, 1995. 139.) Ezek a mondatok kétségtelenül inkább emlékeztetnek a korai tanulmányok ingyencsodájára, mint az irodalmi alkotások hatásmechanizmusát tudományos módszerrel feltárni igyekvő későbbi pszichoanalitikusra. Igaz ugyan, hogy a lelkesedés elsősorban a minden ízében magyar írónak szólt a nyugati nemzetekben való csalódás idején, Jókai műveinek újraolvasása mégis Szabadkát idézte az emlékezetébe, ahol gyermekkorában hasonló lendülettel és telhetetlen vágyakozással élvezte végig két év alatt az akkor még csak száz kötetes Nemzeti Kiadást.

Lehet latolgatni, ide és oda rakosgatni adatokat és következtetéseket.

Tény viszont, hogy a tervezett könyv nem készült el, és ha Csáth Géza el is jutott még Szabadkára, gyermekkorának titkokkal teli városába nem tért vissza többé soha.

K R I T I K A

Bálint Tibor: Bábel toronyháza

Nem tekinthető megalapozatlannak az a hiányérzet, amely a magyarság, benne a Trianon sújtotta, határon túlra szakított nemzetrészek utóbbi félévszázados történetét átfogó extenzitással is meglevenítő-megörökítő történelmi regények keveléséből fakadhat. Ugyanakkor kétségtelen az efféle várakozások és az uralkodó irodalmi mozgásfolyamatok bizonyos divergenciája: a posztmodernitás meghatározó korhangulatában visszafordíthatatlanul széttöredezik a valamifajta egységes, koherens – és egész-szerű, „felülnézeti” – történelmi látvány- és igazságalkotási módszerek a lehetősége. Ami tehát például a romániai, erdélyi magyar közösség múlt- és jelenidejét, a mába futó történelmi útját illeti, arról ugyan bőségesen tudósít a csak a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején beköszöntő új időszakban napvilágot látott művek sokasága is, azonban jellegüknél fogva – és nem feltétlenül értéküket minősítve vagy befolyásolva – a legtöbbjük nem az olyan típusú szemléleti monumentalitást és társadalomtörténeti teljességet kísérel meg egymással összhangba hozni, mint amilyenre Bálint Tibor új, nagyszabású regényvállalkozása mutat példát. Hosszú a sora azoknak a műfajoknak – a naplójegyzettől, az önéletrajzi visszaemlékezéstől a dokumentumprózáig, a szociografikus riportázon, az esszészerűsített epikán, a „non-fiction” szépirodalom számtalan válfaján keresztül a parabolikus kisregényig, a realista társadalmi metszetregényig –, amelyekben hitelesen és megrendítően tárulnak föl az erdélyi magyar léttörténelem újabb szakaszai, s ugyancsak seregestül vehetők számba azoknak az íróknak az utóbbi munkái – a naplóvezető Sütő Andrástól az emlékiró Páskándi Gézáig, a többi között a társadalomrajzoló valóságirodalom és publicisztika művelőitől (Cseke Pétertől, Szabó Gyulától, Tófalvi Zoltántól, Kántor Lajostól, Ferenczes Istvántól) a Magyarországra áttelepültek jelentős alakjaiig (Köteles Pál, Beke György, Köntös-Szabó Zoltán, Kocsis István, Csiki László, Szávai Géza, Kenéz Ferenc, Bágyoni Szabó István, Bartis Ferenc) –, akik személyes vallomásokkal, szűkebb-tágabb történelmi periódusokat felidézve, egy-egy jellegzetes szociális csoport vagy réteg aspektusából, konkrét ténytámasztással vagy arra épített ábrázolással jelenítik meg az erdélyi magyar sors és létidő *praesens perfectum*-ának (vagy *befejezetlen múltjának*?) megannyi jelentésszerű vonatkozását, részletjelenségét, szegmensumát. (S akkor még nem is említettük a kollektív sorstapasztalat egzisztenciális törvényszerűségeit és hangulatait a fikció abszurd és groteszk dimenzióiban, vagy különböző történelmi, legendáriumszerű átképzésekben modelláló, megragadó műtípus-változatokat: Szilágyi István; Pusztai János, Lászlóffy Aladár, Sigmond István, Bogdán László, Mózes Attila, Lászlóffy Csaba, Kozma Mária, Láng Zolt, Káli István, Lőrincz György, Bölöni Domokos és mások epikájának friss fejleményeit.) Mindez a temérdek felhalmozott életélmény, léttudás, sorsadalék és humánontológiai felismerés az erdélyi magyar önismeret és helyzetisztázó identitástudat hatalmas tárházában összegeződik (az irodalmi műnemek, és egyáltalán: a szellemi kultúra egyéb kiterjedt területeivel együtt); egyszersmind jelzi a történelmi lét-problematika horizontszélességét, a valóságos és virtuális nézőpontok végtelen elkülön-

bőzödési lehetőségeit, az elbeszélhetőség és a tárgyasíthatóság átláthatatlannak tűnő sokágúságát. S ebben az új belletrisztikai-művészeti situációban, a disszemináció (a jelentésszóródás és -sokszorozódás) világszemléleti sugallatai és a történetelvűség nyelvi-referenciális létértelmezésének kétségei közepette, az említett írók és műveik konstellációjában Bálint Tibor olyan impozáns társadalmi nagyregénnyel, történelmi regénykrónikával lép elő, amelyben valóság és fikció a mégis megteremthető integráns világgép igézetével egységesül. Ebben a historikus-szociologizáló sorspanorámát, álltársadalmi történésfolyamatot és hagyományos epikai artisztikumot ötvöző sajátosságában oly lenyűgözően eredeti (többek között), s ezzel a jellegminőségével tölt be elsősorban hiányt a *Bábel toronyháza*, amely tehát (Lászlóffy Aladár szerint) „a romániai magyarság magasszintű háború utáni körképével ajándékoz meg, az áttűnések és árnyalatok megannyi politikatörténeti telitalálata válván itt tökéletes szépirodalmi anyaggá”. Általa így újra egyfajta szintézis képződik, mint ahogyan Bálint Tibor korábbi regényei is szintetizáló törekvéseikkel emelkedtek távlatos értékekké: a *Zokogó majom* (1969) a hatvanas évek végén dokumentarista tényirodalmisság és jelképi elvonatkoztatás, a háború körüli időkben a perifériákon tengődő embercsoportok színes és buja vegetációját érzékeltető lélektaniség és groteszk stilizálás egyeztetését végezte el (Féja Géza szerint a „lumpentársadalom sokrétűségé”-nek „nemes hevülettel” zajló elemzését a „rejtett belső titkok” „felpattantásával” kötötte össze), a hetvenes évek végi *Zarándoklás a panaszfalhoz* (1978) pedig mélypszichologikum és önkényuralmi mechanizmusok, elfajuló, perverz ösztönélet és hatalmi örület, aberráció és zsarnoki téboly – az ötvenes évekre jellemzően a hétköznapiakat is maradéktalanul megmérgező-beszennyező – összefüggéseit világította meg. Látomásos-lirizáló antropológiai analízis, expresszív jellemfestés és felfokozott érzéki intenzitástól duzzadó stílusforma szemléletességét revelatív erővel, feszültséggel kapcsolta egybe, az általános és végzetes egyéni és személyközi torzulások iszonytató fűtöttségét, pokoli hangulatát sugallva; rádöbbsentve a gyilkos vakhit, az önző fanatizmus, a hatalmi rögeszme eredendő determinációira, s társadalmi ideológiákat vagy vallási képzeteket álcaként használó, a maga céljaihoz deformáló alaptermészetére. Az érzelmes-ironikus hangvétel, az élénken anekdotizáló-karikírozó szenvedély, a példázatosság intelemszerűségét hordozó, hömpölygő mesélő kedély a felzaklató kor- és körvizsgálat adekvát esztétikai közegét, atmoszféráját teremti meg. Mindezek után a *Bábel toronyháza* nemcsak önnön szuverén poétikai karakterjegyeit, a valószínű tárgyiasság és az autentikus világteremtés jellegzetességeit tekintve értékelhető az összefoglalás és az összegezés művének, hanem abban az értelemben is, hogy (egy hipotetikus trilógia harmadik darabjaként) mintegy betetőzi az előző könyvek tematikai és létszemléleti építményeit, kiteljesíti azok művészi erőit, felszívja, újjáalakítja, felfrissíti az emberi és történelmi létmegértés eddig is szuggesztív tulajdonságait, különös mélységekből sugárzó energiaforrásait. Az időben is messze lendülő, a harmincas-ötvenes évek az előzőekben kivetített, de most is felölelt periódusától az 1989-es karácsonyi eseményekig terjedő korfelidőzés társadalmi szemhatára úgyszintén teljessé nyitódik. Az alullévkő nyomorúságainak, szenvedéseinek látletele, az infernális légkörű erőszakműködéssel megromlott, megfertőzött kisemberi, alsó és középrétegbeli viszonylatok diagnózisa mellett itt már maradéktalan rémségeiben bontakozik ki a hatalmi piramis csúcsain tomboló legfőbb kegyetlenkedők és szenvedtetők agresszíven patológikus viselkedésképlete is.

A regényvilágnak ezekben a roppant ívelésű tér- és időkoordinátaiban tarkábbnál tarkább történetek lenyűgöző halmaza duzzad. Az eseménybőség, a cselekménygazdagság annak a hátborzongató jelenség- és történessornak a kifejeződése, amely a kelet-európai bolsevik-kommunista diktatúra magyarellenos sovinizmussal kevert romániai változataként farsangolt és pusztított hosszú évtizedekig. Alapvetően ugyanaz a sors nyilatkozik meg a helyzetvariációk tömegében, egy-egy életút egyedi vetületében, a groteszk-tragikomikus adomákba, az akasztófahumoros anekdotákba, a tragikus-drámai jelenetekbe vagy a végzetes lírai-balladisztikus rémhistóriákba sűrített élet-situációk rengetegében. S innen ered az epikus világfelfogás, az ábrázolásmód ontológiai és formatechnikai kohéziója, szervezősége: abból az indokolt és igazolt vízióegységből, amely az egész korszakon végigvonuló törvényszerűségek gyökeres azonosságát pillantja meg és leplezi le, illetve amely egy olyan egyetemlegesen mindent átható beteg rendszer átlátására, feltérképezésére és megítélésére képesít, ahol paranoiás elmeháborodottak (amellett, hogy eszelősen célratörő gazemberek) az irányítók, és sérültté alázottak a kiszolgáltatottan vergődők, a szakadatlan gyötrelmekre kárhoztatottak. A számtalan belső nézőszög, fénytörés, az átélés sokarcúsága így kapcsolódik-hangolódik össze az elbeszélés narratív univerzumában, s ez magyarázza az egyszerre belül és kívül lévő írói pozíció, a részre és az egészre egyaránt reflektáló, az áttekinthetőség és a leírhatóság bizonyosságát sugalmazó, döntően tradicionális írói magatartás létjogosultságát. Az ismeretelméleti kétegy kevésbé arra vonatkozik, hogy mindaz, amit meg kellett élni, mi volt, hanem inkább arra, hogy miképpen jöhetett létre és hogyan működhetett.

Mert ami létrejött, annak tablószerű felvetítése a közvetlenül megragadható igazság jegyében és kétségtelen biztonságával történhetik. Ez az önkényen és megfélemltettségen viruló – émelvítően ázsiai torzulatú – hierarchiatípus, bizantin despotizmus olyan egységes árendet képez, amelyben minden és mindenki alkatrésze – szenvedő vagy szenvedtető eleme – az alávetési mechanizmusoknak, vagyis mindenkit a rémuralom sötétségének ugyanaz a totalitása határoz meg, s ennek a lényege kívülről és belülről fokozatosan teljes egészében világossá lehet. A mindenoldalú megvilágításban a sötétség olyan abszolútnak tetszik, a realitás annyira maga az abszurditás, és fordítva, az abszurdum annyira meg tud valósulni, a kettő úgy esik egybe, hogy mindez a természeti csapás egyneműsítő katasztrofikusságát idézi. (Ezt találja telibe egy vicc az egyik epizódfigura szájából Hamudiusról, a regényben Ceaușescu képmásaként szereplő cézárról: 1977-ben a romániai földrengés meglátogatta a Hamudius sújtotta vidékeket.) Voltaképpen ezzel kerül elementáris hatású összhangba a regény apokaliptikus-biblikus színezetű nyelvezete, kontúros stiláris alakja, s a megakadályozhatatlanul bekövetkező eseményfolyamatoknak a hevült negatív prófécia vagy az ajzott, felfűtött ellen-utópia szerinti formája. A Biblia és az irodalom kapcsolatát vizsgálva Northrop Frye azt mondja a *Jelenések könyvéről*, hogy „a látvány apokalipszise után következik a másik, a részvétel apokalipszise”, mely „az olvasó elméjében zajlik le”, s ez „a látomás átvezet a gyötrelmek, megpróbáltatások és ítéletek törvényesített látomásán egy második életbe”; s hogy a Biblia „a szabadság kiáltványa”, amely a szorongás börtönfalait, a „szorongás-építményeket” képes lerombolni. Ez a regény az ilyen típusú apokaliptikus történetek és biblikus nyelviség révén tudja a kitörést, a megvilágosító és felszabadító túllépést (ebben az egyszerre mély és emelkedett értelemben) szuggerálni, ez az intonáció képezi a regény-beszéd alapszövegét (nemcsak a vallási révületben prófétáló, figyelmeztető, jajongó szereplők hanghordozását szabva meg), s ebbe zsúfolódik-illeszkedik a nyelvi rétegek, tónusok egyébként hallatlan gazdagsága a szakrálistól az alpáriig.

Huxley, Orwell után – s egy régi kisregénye, az *Önkéntes rózsák Sodomában* (1967) elvont embertelenség-vízióját most feltöltve-kiterbélyesítve – Bálint Tibor új „jövendölésében” tehát egy éppen elhagyandó valódi történelmi „haláltánc”, ó- és középkori hangulatú világvége-vonaglás, egy apokrif örök „Bábel” égostromló önistenítése, illetve tömegőrülete, -nyomora és tébolya int a voltakra és a lehetőségekre. Mert ha egyszer megtestesült: akkor a földi pokollá sülyedő társadalom képes „kitermelni” és fenntartani az elvetemült (cél)tudatos gonoszságnak és az elmebeteg hatalommániának azt a keverékét, amelyet „az első szocialista fáraó”, Hamudius császár személyesít meg. Van oka – ezerféle is (a kommunista balhitektől a póré érdekharcon át a csökkent társadalomfejlődésig s a bűn és az amoralitás kényszerítő-fenyegető jelenvalóságának általános antropológiai adottságáig) – ennek a jelenségnek, nekünk kell még nyomoznunk eredetének és szétterjedésének meghatározói után, a valóság bizonyította lehetségeségét. A zsarnokság, illetve az alattvalók oldalán állókra, a kiszolgálókra és a kiszolgáltatottakra kettéhasított társadalomban az elszabadult hatalmi érdek önműködővé gerjed, s bár vannak, akik hízelkedő-talpnyaló lendületükben a naptárat is az uralkodó születési dátumához akarnák átigazítani, s a militarista erőszakszervezetekre (szeku, bűségóhálózat, államrendőrség stb.) jellemző kéjjel gyötrik a rabszolgaként kezelt népet – vagyis tökéletesen azonosak aljas-gerinctelen lényükkel –, egy idő után bizonytalanná válik, hogy akár az apparátusban is kiben milyen az őszinte meggyőződés vagy rajongás, a haszonlesés, az érdekhajszolás, a csalárd képmutatás vagy esetleg a kényszerű szerencsétlen engedelmisségre kárhoztatottság és a félelem aránya – a rutin-hatalmaskodás mögött. (A viselkedés groteszk látszattá-fordulására példa Pacepa tábornok – a regényben „Pacsni Papa” –, a kémfőnök szökése és az uralkodó-házaspár külföldi leleplezése.) Egész hatalmas galériája vonul fel a hatalomszolgáknak a vérengző rendőrtisztoktól és a közmilicistáktól a magyargyűlölő szekus őrmestereken át az ideológiai parancsnokokig és ostoba pártkorifeusokig, vagy azokig, akik hónapokon át etetik és a vadászleheltyhez szoktatják a kiszemelt medvét, hogy a császár könnyedén – néhány méterről – ejthesse el a már szinte dermedtté hízlalt, „világrekord” súlyú állatot, majd „kissé már mértéktartóbb örömmel” mosolyoghasson, „nehogy bárki is azt higgye, hogy ez a cselekedet a legtöbb, ami tőle kitelik”. Hátborzongatóan groteszk és bizarr a primitív kisember bornírt azonosulása a szolamos politikai-ideológiai idiotizmusokkal: „ha az ördög nem alszik, az osztályellenség huszonnégy órából huszonötöt azzal tölt, hogy a népi hatalom aláásásán töri a fejét”; vagy: „Ej, sógor, vigyázz, nehogy osztályidegen eszmék fertőzzenek meg, mert akkor többé nem ismerjük egymást!” S éppígy csak a maró szatíra és a fájón morbid, szarkasztikus „black humour” eszközeivel mutatható fel megfelelőképpen az a horribilis pálya is, amelyet Hamudius-Ceaușescu fut be: az, ahogyan a léha, agresszív „csiszlik”, a kissé debilisnek látszó, de annál kíméletlenebb, harácsolóbb suszterinas feltör – részben egy félreértett tolvajlás véletlene folytán – a pártrangletrán, ahogyan türelmetlenkedik és álnokul taktikázik, hogy a bolsevik bűntetteinek visszajáró emlékei között haldokló Gheorghe Gheorghiu-Dej (a regényben Gorgo D. Gorgo) helyébe csöthetessen, ahogy megszilárdítva egyeduralmát – az „aranykorszakot” – az öntömjenezés extremitásait – a történelemhamisítástól az örökös hódoltatáson keresztül a rettegett megfertőződés vagy megmérgeztetés elleni óvintézkedésekig – is szokássá merevíti, ahogy a külföldi utakon összelopkodja a kincset érő nemesfém-tárgyakat és palotáiba hurcolja, ahogy az ajándékként érkező és az országhatáron elkobzott Bibliákat vécepapírrá zúztatja be (vö. Szőcs Géza *A mi püspökünk* c. versével), ahogy zöld festékekkel fújják be vidéki „munkalátogatásai” alkalmával a fa-

leveleket, nehogy kivetnivalót találjon a fakuló lombokban, ahogy „tudományos” – azaz hús nélküli – táplálkozást ajánl és parancsol az éhező népnek, amely hosszú sorokban áll és ül éjszakára is az üres húsboltok elé, hátha másnap reggel hozzájuthat a betevő falatjához; az, amint a felesége, a volt tökmagárus, a lényegében analfabéta Elena (itt: Nicoleta) akadémiai kitüntetésekhez, hisztérikus utasításokkal dirigál és kéjszór, parázna, kényúrnő indulatokkal szeszélyeskedik, vagy ahogy egyik fiuk (és büszkeségük), az iszákos és nőcsábász tivornyalovag Nicu (itt: Főfi) orgiázik; és így tovább a végtelenségig. (S az 1989 karácsonyán a zendüléssel bekövetkező „utolsó ítéletig”, amelynek részletezőbb – s a könyvből kimaradt – megjelenítése a *Tiszta* jelen számában közölt fejezetben található.)

E meghökkentő-ijesztően rikító gesztusok, magatartások, alkatok – emberszörnyetegek – érzékletessé tételekor különösen megélnék Bálint Tibor éles villanású jellemfestő fantáziája. A szenzuális telítettségű, pittoreszk színességű lélekrajz a test, a mozdulat, a külső fizikai rezdülés elevenbe vágó megfigyelésével a legmélyebb belső tulajdonságokat, karakterjegyeket hozza a felszínre. A külső vonás a pszichikum, az ösztön és a tudattalan legbensőjére – s a típus mélylélektani alapjellegzetességeire – villant rá; az egyik – öt elemivel felkapaszkodott – gyilkos rendőrkapitánynak „puhán leffeg az alsó ajka az önteltek, az oktondiakat lemosolygók mosolyától”; s egy másik erőszakoskodó milicista szája körül szintén az „öntelt ifjak elégedettségének apró gyűrűi hullámoztak”. De az író figurateremtő vénája az elesettek, a nyomorultak, a megalázottak sorsának és világának az esetelésekor is elemébe van. A bővérű lélekábrázolás árnyalt, finom érzelmességet, lírai részvétet, szánalmat tanúsító pillanatképekkel bővül. Egy szegény öregasszony, aki ártatlanul leölt fiát követeli a pártvezetőktől, „a szomorúságnak ez a magasból aláhullott gomolyagja”, mint egy „kóccsomó” „összehúzódtott, csontjai halk vinnyogással egymásra hajoltak, mint az öreg kosár vesszői”. Egy tanár hosszú szorongások, vívódások, keserves megrázkódtatások után kényszerül elviselni, hogy egy román szekus – aki az őshonos erdélyi magyart *bozgornak*, kiűzendő. (vagy legalább megfélemlítendő, lehallgatandó, megleckéztetendő) idegennek tartja – kitúrja őt kedves szülői házából is. A kiszolgáltatottságból eredő szorongató, rossz közérzet borongós-élegikus atmoszférája, a korosodással együtt érkező fojtogató melábu, kiegészülve a végső megnyugvásra készülődés melegséget, bölcsességet árasztó rezignációjával: Bálint Tibornak egy régi nagy elbeszélésciklusát idézi: az *Öregek könyvét*. A kilakoltatott tanár itt is az „Öregek Padján” hányja-veti meg barátaival fájó emlékeinek és tapasztalatainak tanulságait. S a sokféle idős úr élményei közül most rendre a becsületes alkotómunka, a tisztesség, a gondolati, szellemi, művészi szabadság meggyalázásának, lábbal tiprásának egyszerre riasztó és nevetséges esetei domborodnak ki. (A városi párttitkár rejtett – s a szovjet küldöttségre nézve ironikus – célzást vél felfedezni egy kolhozt „megörökítő” vadsematikus festményen abban, hogy a birkák keletre néznek...)

Az erdélyi magyarság háború utáni passiója teljeseedik ki tehát a regény lapjain; s ennek a kollektív érvényű „nagy elbeszélésnek” megvannak a stációi, a példázatai, a legendái. Ilyen sajátos sorsjelképpé emelkedő szimbolikus történet vagy legenda Szabédi László példája is (Székely János a *Mórokban* dolgozta föl), amely az illuzórikus jóakarattal megcsúfoltatásának, az ábrándos naivitás megcsalattatásának, az öntépi hitvesztésnek a törvényszerűségeit, az öngyilkosságba torkolló megszégyenültség és tiltakozó dac morális következtetességét demonstrálja. Szabédi László mint az erkölcsi számvetés és igazságérzet sorsükröző etikai fenoménje magasodik fel, minden valódi és elképzelhető belső tusakodásának, reménytelen reménykedésének, kérlelhetetlen önvádjának és ön-

ítéletének a sűrű közegében. „Nincs több vesztenivalója annak, aki elvesztette becsületét, s habár kín a halál, legalább a kint is lezárja!” – szól 1959-ben utoljára az, aki úgy érzi, hogy végzetes álhit, téveszme folytán azonosult a kommunista dogmákkal, parolázott „Mefisztó elvtárrsal”, s még csak cserébe sem kért semmit odakinált lelkéért; s hogy valamiképpen ő is vétkes a kolozsvári magyar Bolyai Egyetem megszüntetésében, noha hőiesen tiltakozott ellene.

Szabédi Húsvéti László néven szerepel a regényben; Filiusz József nyilván Méliusz Józsefet mintázza, Zeus Paupesco vélhetően Paunescu, Szamosvár Kolozsvár és így tovább; a *Bábel toronyháza* tehát részben kulcsregény. Az ismert és fölismerhető – valódi vagy költött nevükön megjelenő – történelmi személyek és helyzetek (a Duna-deltai kényszymunkára való elhurcoltatásoktól, a bebörtönzésektől, a kitelepítésektől és az elrománosító térfoglalásoktól az 1956-os eseményeken át a titkosrendőri akciókig, házkutatásokig és egyebekig) a regény konkrétan, empirikusan is azonosítható rétegeit dúsítják. Az időben-térben szétágazó, többszálú, indázó eseményláncolatra, az egymáshoz széles ívekben kapcsolódó intenzív cselekményi csomópontokra épülő epikai struktúra, a párhuzamos életsorsokat kereszt- és hosszsmetszetükben is feltáró, mozaikos szerkezet sűrű szövésű, mesterien arányosított kompozíciót eredményez. S ezt telíti az ismerős – de természetesen a regény autonóm világába művészi átformálással beillesztett – történelmi alakok, illetve mellettük a fiktív, költött (s részint az előző regényekben – vagy novellákban – szereplőkhöz hasonlatos) figurák színes áradata, kavaládja. Ebből az egyik leggazdagabban, legplasztikusabban kibontakozó élettörténet a Sánta Marié – az éppen nem szent „Santa Maria”-é (ahogyan a román diákok hívják) –, a faluról a szamosvár–kolozsvári nyomornegyedbe, a „Felhővár”, a „Sánc” környékére sodródó, a prostituáltak közé, a bordélyházba keveredő apró testi hibás cselédlnyé, akinek szánandó esettsége, népi-vallásos hiedelmekkel, babonákkal övezett lényé valahogy mégiscsak az áldozatként hervadó eredeti jóra valóság, a tehetetlenül sínylődő szegénység és kihasználtság jelképévé lényegül. Mari nemcsak mintegy szétszítja önmagát a nélkülözők között, vajákosságával, kuruzsló tevékenységével nemcsak bensőséges szolidaritást vállal, szinte együtt lélegzik azokkal, akik lakás gyanánt odúkat vájnaklyuggatnak földbe-sziklába, kőfalakra rozoga viskókat tákolnak-tapasztanak, hanem szembe is száll a hatóságokkal, amikor azok fel akarják számolni ezt a sanyarú vegetációjában is megejtő romantikájú és légkörű külnegyedet. (Nem értve, hogy ezeknek az embereknek ez a fészke, „mint ama sirályoké, amelyek egy fiatal tengerész elbeszélése szerint körte alakú tojásokat tojnak a meredek sziklafalra valahol Amerikában, és a tojások így nem gurulnak le”.) Sánta Mari még élete alkonyán – Ausztráliából gazdagon visszatérve – is a régi utcákat és síkatorokat akarja visszaépíttetni a város vezetőivel, mert emlékei, nosztalgiája szerint szép volt minden, ami elsimított múltját jelentette, s mert a nyers, rideg, diktatórikus álcivilizáció és urbanizáció különös emberi mélységekben gyökerező értékeket söpört el.

*

Bálint Tibor opusa egy modern kollektív kálvária-apokrif, egyszersmind szakrális ihletettséggű és hitelességgű dokumentum-irat. A mai erdélyi (vagy erdélyi vététesű) magyar prózairodalom egyik legkiemelkedőbb teljesítménye – a történelmi-ontológiai súlyú és ereztű kiszolgáltatottság-vízió többi remeke: Székely János *A másik torony* (1988), Szilágyi István *Agancsbozót* (1990), Bodor Ádám *Sinistra körzet* (1992), Köntös-

Szabó Zoltán *Trianon gyermekei* (1992–1994) vagy Pusztai János *Tatárjárás* (1984–1996) című műve mellett. E könyv több nyelvre lefordítva nemzetközi távlatokban is megmutathatná vagy megsejtethetné, hogy mik és milyen módon igazgatták-igazgatják egyének és közösségek sorsát ezeken a viharverte közép- és kelet-közép-európai tájakon. (*Polis Könyvkiadó, 1996*)

Bertha Zoltán

Plugor Magor–Plugor Sándor: Angyallétra

A szerzők: apa és fia. A társszerzőség a könyvnek mint ipar(művészet)i terméknek az elkészítésére is vonatkozik, meg is írják a kolofonban, hogy közösen tervezték. A szellemi alkotás gyanánt értelmezett könyvben Plugor Sándor rajzai társulnak fia költeményeivel, ami nyilvánvalóan nem csupán a grafikus több, mint három évtizedes könyvillusztrációs gyakorlatának eredménye. (A kiadvány borítólapjának hátsó behajtásán olvasható mindkettőjükéről néhány soros életrajzi tájékoztató.)

A verseskönyv három részre van osztva: *Fekete patak*, *Bontás*, *Júdás koszorúja*. Mindegyik csoport tizennégy versből áll, az utolsó – lévén szonettkoszorú – tizenötösből. A cikluscímek akár eligazításként is értelmezhetők. Az élet fekete patakján hajókázó költő én mintegy felméri a környező világot, azután részeire bontja a számba vett entitásokat, amelyeket a mesterség birtoklásának bravoure-tényeként szonettláncal zár újra együvé.

Plugor Magor szinte a gyermekkorából indul: „Üres papír! négyszer hajtom össze / élt az élhez s vissza laphoz kötve [...]” – írja a papiroshajó készítési módjáról, arról a hajóról, amelyen tanulta-tanulja a képzelt és való legénységgel együtt „a meder sodró hibáit” (*Papírcsónakon*). Több mindennel találkozok ezen az úton a költő. Emlékképeket idéz fel, régi tornyot, szószéket láttat (*Talán a napfény*), „ragyog szekeren isten” (*A keselyű*), a téli udvaron malacot ölnek (*Disznóvágás*), föltűnik Kolozsvár (*Székel Jánosnak*) és így tovább. A felszínrajzok vázlata azonban alapkérdések megragadására készülve születik, hiszen a papírcsónakot is átemeli a költő a játékvilágból: „a sors fűzfággal nyúl alája; ugyanígy: „[...] mit lát a folyóba fúló patak / és hová oszlik földből az ember?” (*A tenger mélye*). Nem a bizonyosság keresése, a bizonytalanság, a viszonylagosság állapota mutatkozik meg több helyütt, így az éjszakában – jellemző és talán divatos létidő legalábbis a nyugatosok óta – „[...] rovatgyűjtemény az űr / fémtűk a csillagok [...]”: a lírai én szemlélete már-már (ön)-veszélyeztető: „[...] a bábu – öt palacknyi vér – / végül az ég morzsáira hull” (*A jég mintha játéka*). A viszonylagosság érzete alakító erő a *Woland Kolozsvárott* című versben is: „[...] eladnám lelkem, / a legdrágábbat: anyám, nyelvem, / ezzel együtt a század elken / valamely cukros macskanyelven, / és mint egy óriás üres zsák, / befogja szánkat a szabadság” – a metonímia század és a szimbolikus szabadság szinte vulgáris megszemélyesítései együtt a populáris *cukros macskanyelv* párhuzamával s a népeletre utaló *üres zsák* hasonlatával lehetne itt a bizo-

nyíték. A fűzfaággal papiroscsónakot útból kitérítő sors nyomán a kiábrándultság, a meglehetősen lehangoló állapotok egészen a pusztulásig vezetnek, s nem látomásként, hanem eléggé sajnálatos napi valóságként: sokszor mondják felülről látja / Saját halálát az ember: / Lehet a Kárpát-kanyar onnan / Nézve nyakunk körül kender" (*Székely Jánosnak*).

A *Bontás* címen összefogott versekből is idézhető hasonló, a tények a vers ím ellenére a jelent idézik: „[...] itt egyfel több a koporsó / és kevesebb a friss ágyhuzat” (*Königsberg 1737 telén*); vagy: „[...] szemünk előtt élet omlik / porhüvelyig gerinccson-tig / s malomajton a fölőslég / aki bent van csak az ölhet” (*mindig érkezik valami*).

Az élet természetes rendje hozza Plugor verseibe azt a lehangoltsággal és a kiábrándultsággal szembeni ellensúlyt, amely például a *Szerelmes énekben* így van jelen: „[...] mintha nyílnál kilenc nyílnál / folyton hívnál folyót hídnál / élőlt holtat duzzadt holdad / csitít oltat átkaolhat / méhed hárfád öröl árpát [...]”. A szerelmes versekben a lélek finom rezdülétei vannak leképezve: „Halak pénze fénnel fizet / arcodra ünnepkor jut csók [...]” (*Halak pénze*); „[...] én szekerek árnya / vagyok: mi kezéd után hajol” (*Csak az eső kölcsönös*); „[...] hónaljad friss kapor / és csókod a pólya / ikonóm a térded [...]” (*Dióbéllel etess*). Plugor Sándor rajzai a kötet sokszor éppen a rezdületnyi érzelmeket kiváltó nőalakokat láttatják a hónaljad friss kapor metaforával rokon finom erotikával. – A lírai akríbia másutt is jellemzője a Plugor-verseknek, néhol csaknem alkotás-lélektani magyarázatát is adja a verstartalomnak: „[...] csak álom volt ez két teáról / rövid szonettnyi kár is érte / dehát az illat elkísérte” (*Két teáról*).

Az érzelmi és gondolati szövegépítés eljárásai láthatóan érdeklik a költőt, egy részüket a megkeresett és megtalált lírikumok, más részüket, így a gondolati szövegjellemzőket a fel-felbukkanó szonettformák jelzik és hordozzák. Ezért záródhatik a keresettség különösebb látszata nélkül szonettkoszorúval a versfüzet. A szonettek végigvezetik az olvasót a költői ént foglalkoztató kérdéseken, az igazság és az annak mondott – vö. a címmel: *Júdás koszorúja* – a dolgok összevetésén és összevethetőségén: „[...] most épülne a törvényes igazság” (*Júdás koszorúja*, II.); „[...] megoszt a tehet a vádló botorság / szándékok szélein bolyongó Sátán / s bánat kövekből emelkedik ország” (Ua., IV.); „Dolgainkat ismétli a látszat [...]” (Ua., VIII.); „[...] élni szeretne tovább ki sokat vét” (Ua., IX.). Mindamellet a mesterszonett inkább ígéret, talán leginkább a költőnek az: „A szőlősgazda metszi a gerezdjét / lecsatolja saruit olajat tölt / összehorzsolja csillagok a testét [...]” (Ua., XV.) – a köznapiságban is értelmes életnek, az erkölcsi tartásban is példás létezésnek az ígérete: ellentétben a Júdás-szimbolikával.

Szíkárabbnak és egysíkúbbnak láttatja e vázlatos áttekintés a verseket, mint amilyenek valójában. A versbeszéd megformálása a hagyományokból alakul, s a kötött formák váza sajátyszerű nyelvhasználattal fejt ki a témákat. Ennek egyik jele, hogy keresve sem igen találhatni meg a mai magyar nyelvhasználatnak valamely stigmáját. A maiságot a szóhasználat sem támogatja, egyedül a *Szilvahasításban* van *joghurt*, *telefon-szám* és *antik bútor*; esetleg a bő két évtizede divatozó francia jövevényszó, *blabla* említhető, amely rimhívó szóként a *Woland Kolozsavárott* című költeményben fordul elő. (A mai írásbeli nyelvhasználatból mindössze a borítónak a már említett szövegében van modoros kifejezésfícam: „1961 óta ismertek illusztrációi.”) A sajátyszerűség jellemzője az a szóhasználat, amely önmagában is, szóképekbe építve is a magyar népeletet idézi föl. Bőséges példatár volna összeállítható: „*cserépből* kapart véres korpát” (8), „*nagyanyám / méri marháknak a szomszéd hús vizét*” (14), „*emberé az ökör a fű az / öröké*” (18), „*furulyaszó lengeti cellád*” (uo.), „*Egeres tarló a haza*” (28), „*hónaljad friss kapor*”

(43), „Szilvahasítás” [cím] (47), „tengerhántás tengerhántás / szederhántás szederhántás” (51), „kakasszemű éjféli” (54), „Ereszkedő juhnyáj, mint vaj, / vagy juharjáromban bivaly” (59) stb. Némelykor a vers teljes keretét kitölti a népeletből vett (helyzet)kép, pontosabban a leírás, a *disznóvágás* című verse ilyen. Ugyanakkor a mindennapiságot át tudja fordítani a „hevül a konyhán / a káposztás cserép” valóságából egy általánosabb lét(helyzet) törvényszerűségébe: „üres az ól csendesen aludj / tisztuljon a torkod / elég a szívéig kést tolni / a szomszédnak csak megkóstolni / s kiütik a hordót”. A két hazában meglévő és megvolt népelet képeinek beszerkesztésére megvan az élményfedezet, ebből származik indokoltságuk, ez érezhető például ezekben: „mint anyám lekvárai / besűrűsödnek napjaink” (47), „csonthéjt török” (52), „a kakas tálban van / a héjak lent a kéménynél köröznek” (83).

– A fiatal költő nyelvi újdonsága a mindezekben a némileg ódon, de korhoz nem kapcsol(hat)ó időtlenségben van, ami ugyanakkor a magyar líra folyamatához kapcsolódásának egyik biztosítéka is. Némelykor erre tudatosan törekedni látszik, efféle szándék munkálja a Konok volt, a *Kosztolányi szavai*, a *Stabat mater dolorosa* címűeket. Ritkábban remineszcencia ízű vers is akad, így a *Júdás koszorúja* V. darabja (és a mester-szonettnek a második kvartettje). Ezekben a pásztori mûzsa ihletésén kívül mintha Füst Milán némely verse derengne föl (*A szőlőműves*, *A pásztor*). – A versalakításban, a szerkezetben előforduló sutaságokra is fel kell hívunk a figyelmet. Nem ritkán megtörik a versbeszéd első szerkezetvonala. Ilyenekre gondolunk: „Ráér a föld túrve hever parlagon / életben tartott s még ugyanaz napon / ahogy nedveit az ágból kifüstöl” (71), vagy: „Mi sokáig forog, végül mind kerek / szemed két hintókerék, s én szekerek / árnya vagyok” (57). Ebben például az első tétel(mondat) asszociációs összeférhetetlenségben van a rákövetkezőkkel („szemed két hintókerék”), igaz, azután a képzettársítási lánc már folyamatos („én szekerek árnya vagyok”), és kifejező is. Hasonló vonaltörés: „méhed hárfád öröl árpát / kulccsal zár át üres zárdás / lábbal hajtod csodamalmod / legszebb rangod kagylóhangod” (59), nos a *méhed öröl árpát* és a *lábbal hajtod csodamalmod* képzavar és túlírtág az egyébként szép versszövetben, amely különben „Porban pártá zsenge árpa” kezdetű, így mindenképpen zavaró, hogy az *árpa* először maga a fiatal növény egésze, később pedig gabonamag, melyet meg lehet őrülni. Az efféle botlásokat a versek egészeinek eredetisége, önálló látásmódjának számos jele, az érzelmi-gondolati megalapozottság nemcsak ellensúlyozza, hanem némelykor feledteti is, s reménykeltő a folytatás tekintetében.

Az „égből angyallétra” (*A keselyű*) itt van tehát előttünk, olvasók előtt is, Plugor Magor, úgy hisszük, meghallotta a rajta járók szárnyainak zúgását, kívánjuk: ne csupán hozzá jussanak el az ezen lépdelők, ő is emelkedjék rajta, s ne féljen első kötet után, hogy „összehorzsolják csillagok a testét” (*Júdás koszorúja*, VI.) egy majdani magasabb helyen. (*Castrum Könyvkiadó*, Sepsiszentgyörgy. 1995.)

Rüky László

M Ű V É S Z E T

BALOGH TIBOR

*Között lenni, teljesebbé válni.*GONDOLATOK A SZÉCHENYI IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI AKADEMIA
SZEGEDI SZÍNRELÉPÉSE ALKALMÁBÓL

Ma itt a *Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia* szegedi színrelépésének örvendhetünk. Az elnevezésben két mozzanatot vélek rögzülni. Egyrészt azt, hogy Széchenyi szellemiségét akceptálva és mintául választva képzelik el kitalálói működését, másrészt azt, hogy a művészetek teljes körét gardírozza; teljes körét, jóllehet az irodalom azért külön poentíroztatik – nyilván kifejezésre juttatva a magyar kultúra bizonyos szempontból tradicionális irodalom-centráltságát. Remélhető, hogy nem a vetélkedés szándéka, hanem a „*primus inter pares*” gondolata és érzése sugallta eme összetétel kreálását.

A *tudományok* akadémiaja mellett – s nem vele szemben – megjelent végre a *művészek* legjobbjait mobilizáló másik is. Olyan szerveződésnek képelem e fiatalabbikat, amely a diszciplínák fegyelmezettségét, komolyságát tudomásulvéve a játék nagyszerűségét összekapcsolja a renddel. Valahogy úgy, ahogyan József Attila kérte: „Játszani is engedd szép, komoly fiadat!” Szépség és komolyság, játék és fegyelem: mintha a Platónnál egyként preferált alapértékek: a *szép, jó és igaz* csillámlanának fel.

Ósdi és hamis kettőzések megszüntetését kívánom a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia kiépítésén fáradozóknak; elmélet és gyakorlat, tudomány és művészet, főváros és vidék, Európa és Magyarország dichotómiáinak a tényleges felszámolását. Azt, hogy fogadják meg a Magyar Tudományos Akadémiát fundáló Széchenyi tanácsait: ő – egyebek mellett – arra intencionál, hogy mivel gyarlók, homályban járók, botorkálók vagyunk, „egymáshoz türelemnél józanabbat nem gyakorolhatunk, mert abból válik el, kinek volt több igaza”.

*

Merészség Szegeden Schéner Mihályról szólni. Két, egymással összefüggő okból is az: 1., néhány hónapja mutatta be őt a Közéleti kávéházban Ladányi Zsuzsa, aki ottani diskurzusukat 2., Schénerről írt empatikus, kedves kötetével tette teljessé. Bevallom: magam is Ladányi Zsuzsa kalauzolására hagyatkozva mondok el néhány adatot.

Schéner Mihály 1923. január 9-én született Medgyesegyházán. Evangélikus gimnáziumi tanulmányait már felismert tehetségként végezte, s 1942-ben Budapestre került, a Képzőművészeti Főiskolára, ahol mesterének hála a reneszánsz piktúra keltette impressziók éppúgy hatnak rá, mint Velázquez és Goya, valamint a magyar puritán, plebejus, népi karakter ihlető motívumai. A II. világháború okozta törés az ő életében is keserű ruptúra: 1947 őszén azonban rajztanári és festőművészeti oklevéllel abszolválja a főiskolát. Tanít, de par excellence művésszé kívánva válni 1956-ban immáron

mint a Képzőművészeti Alap tagja elbúcsúzhatik a tanári pálya kötöttségeitől. Első önálló tárlata – 1963 tavaszán – elmarasztaló kritikákat vált ki, ám párizsi, majd londoni élményei már összefonódnak az elismeréssel. Expresszív képei híveivé egyre többen szegődnek: a magyar mezőnyből pl. Juhász Ferenc, Nagy László, Major Máté és Baránszky-Jób László. Szellemi támogatói közé tartozik Barcsay Jenő és László Gyula is. Kiállításai idehaza és külföldön egyaránt sokasodnak (tüzetes lajstromozásuktól el kell tekintenem); Menyhárt László tollából 1981-ben jelenik meg róla monográfia. A magyar szellemi életnek meghatározó alakjává lesz; játékos alkotásainak 1988-tól a békéscsabai Meseház ad otthont. 1992-ben Medgyesegyháza díszpolgárává avatják. 1994-ben a Magyar Köztársaság tiszti keresztjével honorálják tevékenységét. A már említett, Ladányi Zsuzsának köszönhető kötet 1994. június 24-én datált előszavával lát napvilágot.

Az iménti – felettébb szűkreszabott – faktum-sorolásnál fontosabb számomra egy aforisztikus értelmezési kísérlet. Ezt – úgy érzem – annak kinyilvánításával célszerű kezdenem: hiszek a posztmodernizmus ama mentalitásában, amely szerint a műalkotások interpretációja során le kell mondanunk a királyi út megtalálásáról; munkát igénylő, kimeríthetetlen, mert feldolgozási módok sokaságát biztosító, egy végleges modellbe nem kényszeríthető megközelítések szövevénye vesz körül bennünket, befogadókat. Karl Popper elegáns, szubsztilis példájával élve: nincs autentikus lét- és ismeretmódja pl. Mozart „Jupiter szimfóniá”-jának, s gondolom, nincs ilyen autentikus leírás-lehetőségünk Schéner Mihály festményeinek esetében sem. Amit én róluk asszociálok, nem több egy *lehetséges* feltárásnál, verbális kinyilvánításnál.

Említettem tudományok és művészetek szerintem ismételtelen helyreállítandó egzisztenciáját. Nos: Schéner Mihály 1991-ben adta közre filozófiai írásait, amelyek artikulációs lehetőségét kínálhatják alkotásainak. Az „Egy”-ről is meditatálva az *intermedialis* fogalmát olyan létállapotként definiálja Schéner, amely az emberi viszonylatok közöttes egzisztencia-típusa. Szembetalálkozunk vele, hiszen vannak rajtunk kívül zajló történések, melyek meghatároznak vagy legalábbis befolyásolnak bennünket – s mi tehetetlenül érezzük meg hatásait.

Interdiszciplinaritás – intermedialitás: ez számomra most a lényeg.

Teljesebbé válni – gondolom – csak *közötti* létben lehet; Schéner régi viaskodása egyféle tanúság nekem erre vonatkozóan. Az ő ördögei, s az itt látható Szent Istvánok szintén: olyan archetípusok, melyek a jungi értelemben a kollektív, kultúrkörökként is eltérő képzetek érzéki manifesztálódásai. Jó és rossz misztériumi játékaiknak lehetünk részesei; sokkal bennünket fény és árnyék, s ha e kettőt egyszerre leszünk képesek észlelni, középre kerülünk – egyformán távol és közel a tisztasághoz, jóhoz, s az önmagunkból kitagadotthoz, az árnyékhoz. Az ördög a kollektív árnyék, mögéje személyes árnyékunk áll. Nem hitegethetjük magunkat, nem hízelelgetünk magunknak: árnyékainkkal nap mint nap vívunk kell; ahogyan – bármilyen paradoxonnak látszik is – Szent György nem élhetett Szent Györgyként sárkány és sárkányölés nélkül, úgy Szent Istvánnak is ördögökkel, sárkányokkal volt muszáj szembenéznie. Ők éppúgy mélységek ösvényeit tapodták mint mi – csakhogy kivételes pontossággal és egyben etikai expresszivitással és impulzivitással voltak képesek dönteni arról: mi a rossz. Közülünk hányan tudnák ezt hitelt, konszenzust érdemlően deklarálni?

Marad számunkra a kivetítés; a bennünk lakozó ráruházása pl. épp Schéner Mihály alapalakjaira. Ráruházás és beleélés, taszító tükörképek és imponáló emlékek megélése. Minden emlék élmény. A történeti emlékek – célozzák bár a teljesnek remélt objektivitást – csak kísérletei az elfoglaltság kizárásának. Nincs végigvihető prekoncep-

ció-mentesség, és nincs feloldás nélküli zárójelezés, tudniillik abban az értelemben, hogy akármiféle, eseményekre, személyekre vonatkozó megnyilvánulásunk érzelmi megnyilvánulás is egyben.

Schéner Szent Istvánja nem történelmi beszély. Intermediális objektiváció, hiszen történelmünk egyik toposzaként segít belátni, viszonyulttá tenni múltunkat, kultúránkat, hagyományainkat. Szorongásainkat, aggodásainkat, s bizakodásunkat, hitünket.

*

A most elmondott megnyitó köszöntse a Szegeden színrelépő Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémiát, Schéner Mihályt, s a reá mint Szent Istvánt is megformáló alkotóra kíváncsi valamennyi érdeklődőt!

Szeged, 1996. augusztus 13.

Szerkesztői asztal

A József Attila Tudományegyetem október 22-én emlékülést tartott a SZAB székházban *Baróti Dezső* (1911–1994) 85. születésnapja és az 1956. évi forradalom negyvenedik évfordulója alkalmából. Baróti Dezső 1948-tól 1957-ig volt a szegedi egyetem professzora, 1952–55-ben a bölcsészkar dékánja, 1955–57-ben rektora. Munkásságát a JATE 1990-ben az emeritus professori, 1991-ben a díszdoktori címmel ismerte el.

*

„Modernnek kell lenni mindenestül”(?) címmel adta ki a Modern Magyar Irodalmi Tanszék és a JATEPress azt a kötetet, amely kollégáinkat, Ilia Mihályt és Vörös Lászlót köszönti. A Szigeti Lajos Sándor szerkesztette tanulmánykötet az 1994 októberében rendezett tanácskozás anyagát tartalmazza.

*

A szegedi egyetem Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéke *Szövegek között* címmel irodalomelméleti és -történeti tanulmányokat adott ki a posztgraduális és az egyetemi stúdiumaikat végző hallgatók munkáiból. A könyv a legifjabb nemzedék érdeklődésének és kutatásainak irányát tükrözi.

*

Néhány szerzőnkről. HARGITAI PÉTER költő, író, műfordító, egyetemi oktató a Miami Egyetemen. József Attila-fordításai immár harmadik kiadásban jelentek meg, s Szerb Antal Utas és holdvilágát is angolra fordította. Attila címmel angol nyelvű önéletrajzi regényét adta ki a Püski Kiadó. A kiváló erdélyi írónak, BÁLINT TIBORNak Bábel toronyháza címmel jelent meg regénye. A romániai kiadásból kimaradt fejezetet közöljük decemberi számunkban. NIEDERHAUSER EMIL akadémikus a magyar történettudomány jeles képviselője, RICHARD PRAŽÁK professzor a Cseh Köztársaság budapesti nagykövete. ACZÉL GÉZA költő, irodalomtörténész a debreceni Alföld főszerkesztője.

A Bethlen Gábor Alapítvány 1996. évi díjazottjai

BETHLEN GÁBOR-DÍJban részesült: Erdélyi Zsuzsanna folklórista, Markó Béla költő, az RMDSZ elnöke, a Szépfalusi házaspár (Szépfalusi István író és Szépfalusiné Wanner Márta műfordító) a bécsi Bornemisza Péter Társaság munkatársai.

TAMÁSI ÁRON-DÍJat kapott: Pálffy G. István újságíró.

MÁRTON ÁRON-EMLÉKÉREMmel (Szervátiusz Tibor műve) tüntették ki: Horváth Antal csíkszentdomokosi kanonokot (posztumusz); Jáki Sándor Teodóz győri bencés tanárt; Bohumil Dolezal történészt (Prága); Sárközy Péter egyetemi tanárt (Róma) és a Könyves Kálmán Szabadegyetemet (Sao Paolo).

Ára: 60 Ft